

ISSN 2522-9729 (online)

ІМІДЖ
сучасного педагога

IMAGE OF THE MODERN PEDAGOGUE

№1 (220)
2025

**Компетентності фахівців
педагогічного профілю**

**Competencies of
pedagogical specialists**

Website: isp.pano.pl.ua

Тема: «Компетентності фахівців педагогічного профілю»

ISSN: електронне – 2522-9729

Спеціальність: 011 освітні, педагогічні науки (02.07.2020)

Категорія: «Б». Журнал включено до Переліку електронних наукових фахових видань України у галузі «Педагогічні науки» (наказ МОН України від 02.07.2020 року № 886)

УДК: 37.004

DOI: 10.33272/2522-9729-2025-1(220)

Проблематика публікації: актуальні питання педагогіки, інноваційних технологій навчання та виховання, неперервної освіти, педагогічної майстерності, освіти і навчання дорослих, педагогічного менеджменту

Періодичність видання: 6 разів на рік

Рукописні мови: українська, англійська, польська

Журнал заснований офіційно 1 червня 1999 року,
як електронне наукове видання – 22 травня 2017 року

Ідентифікатор у сфері онлайн-медіа: R40-05864.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 20.02.2025 № 384

Міжнародні, закордонні і національні реферативні та наукометричні бази даних, до яких включено наукове видання:

- CrossRef
- Index Copernicus [ICV 2023 \(85,90\)](#)
- BASE
- Google Академія:
[h-index: 22 \(02/2025\)](#) | [i10-index: 88 \(02/2025\)](#)
- WorldCat
- OpenAIRE
- ERIH PLUS
- Наукова періодика України

ГОЛОВНА РЕДАКТОРКА

Білик Надія Іванівна, докторка педагогічних наук, доцентка,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

1. Аніщенко Олена Валеріївна, докторка педагогічних наук, професорка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

2. Боднар Оксана Степанівна, докторка педагогічних наук, професорка, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

3. Вовк Мирослава Петрівна, докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

4. Горощко Юрій Васильович, доктор педагогічних наук, професор, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Україна

5. Гриньова Марина Вікторівна, докторка педагогічних наук, професорка, член-кореспондентка НАПН України, ректор, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

6. Дудак Анна, докторка габілітована, професорка, Інститут педагогіки і психології, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Республіка Польща)

7. Єльнікова Галина Василівна, докторка педагогічних наук, професорка, Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна

8. Зелюк Віталій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент, директор, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, заступник головного редактора, Україна

9. Ільченко Віра Романівна, докторка педагогічних наук, професорка, дійсна членкиня НАПН України, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

10. Калініченко Ірина Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

11. Королюк Світлана Вікторівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

12. Кравченко Ганна Юріївна, докторка педагогічних наук, доцентка, Навчально-науковий інститут педагогіки та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Україна

13. Кравченко Любов Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

14. Кучерявий Олександр Георгійович, доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

15. Лавріненко Олександр Андрійович, доктор педагогічних наук, професор, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

16. Лук'янова Лариса Борисівна, докторка педагогічних наук, професорка, член-кореспондентка НАПН України, заслужена діячка науки і техніки України, директорка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, заступниця головного редактора, Україна

17. Мажець Гелена, докторка габілітована, професорка, Гуманістична та економічна академія в Лодзь (Республіка Польща)

18. Мосейчук Юрій Юрійович, доктор педагогічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

19. Отич Олена Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка, Інститут вищої освіти НАПН України, Україна

20. Палічук Юрій Іванович, кандидат педагогічних наук, доцент, ЗВО «Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна

21. Пікула Норберт, доктор габілітований, професор, директор, Інститут соціальної педагогіки, Державний Педагогічний університет ім. Комісії Народової в Кракові (Республіка Польща)

22. Рибалко Людмила Сергіївна, докторка педагогічних наук, професорка, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

23. Сотська Галина Іванівна, докторка педагогічних наук, професорка, член-кореспондентка НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

24. Стрельников Віктор Юрійович, доктор педагогічних наук, професор, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

25. Федій Ольга Андріївна, докторка педагогічних наук, професорка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

26. Фомін Володимир Вікторович, доктор педагогічних наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

27. Хомич Лідія Олексіївна, докторка педагогічних наук, професорка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Україна

28. Шпак Валентина Павлівна, докторка педагогічних наук, професорка, Навчально-науковий інститут педагогічної освіти спеціальної роботи і мистецтва, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Засновники

Полтавська академія неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського, Україна
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

Видавець

Полтавська академія неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського, Україна

Адреса редакції

вул. Соборності, 64-ж, м. Полтава, Україна, 36014

Контактна інформація

тел./факс: (0532) 56 3852, e-mail: root@pano.pl.ua
контактна особа: (066) 033 1422, e-mail: bilyk@pano.pl.ua

Website: isp.pano.pl.ua

Рекомендовано вченою радою

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України (протокол №1 від 20 січня 2025 року)

Редакційна рада

Білик Н.І., Зелюк В. В. (голова ради), Ільченко В. Р.,
Калініченко І. О., Пилипенко В. В., Хомич Л. О.

Редакція

Випускова редакторка-менеджер: Токаренко Надія
Редакторка-менеджер: Шленьова Марина
Літературна редакторка: Лесунова Ірина
Редакторка-перекладач: Кривобокова Аліна
Відповідальна секретарка: Шевчук Вікторія
Дизайнерка, верстальниця: Ісаєва Олена

Підписано до друку: 21.02.2025 р.
Формат: 60x84 1/8.

Topic: "Competencies of pedagogical specialists"

ISSN: electronic - 2522-9729

Specialty: 011 education, pedagogical sciences (02.07.2020)

Category "B": Journal is included in the List of electronic scientific professional editions of Ukraine in the field of "Pedagogical sciences", (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, No 886 of July 02.2020)

UDC: 37:004

DOI: 10.33272/2522-9729-2025-1(220)

Themes of publications: topical issues of pedagogy, pedagogical technologies, postgraduate and in-service pedagogical education, pedagogical mastery, education and training of adult, pedagogical management

Periodicity: 6 issues per year

Manuscript languages: Ukrainian, English, Polish

The journal was officially founded on June 1, 1999, as a scientific electronic edition – May 22, 2017

Identifier in the field of online media: R40-05864. Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 20.02.2025 № 384

International, foreign and national reference and scientometric databases, "Image of the Modern Pedagogue" is indexed in:

- CrossRef
- Index Copernicus [ICV 2023 \(85.90\)](#)
- BASE
- Google Академія
- [h-index: 22 \(02/2025\) | i10-index: 88 \(02/2025\)](#)
- WorldCat
- OpenAIRE
- ERIH PLUS
- Наукова періодика України

EDITOR IN CHIEF

Nadiia Bilyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Olena Anischenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Oksana Bondar, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Myroslava Vovk, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Yurii Horoshko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Ukraine

Marina Gryniova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Rector, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Anna Dudak, Habilitated Doctor, Professor, Deputy of the Department of Pedagogy at the Institute of Pedagogy and Psychology of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Republic of Poland)

Halyna Yelnykova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, Kharkiv, Ukraine

Vitaliy Zeliuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Deputy of the Editor-in-Chief, Ukraine

Vira Ilchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of National Academy of Sciences of Ukraine, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Iryna Kalinichenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Svitlana Koroliuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Hanna Kravchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Educational and Research Institute of Pedagogy and Psychology, State Educational Institution "University of Education Management" NAES of Ukraine, Ukraine

Liubov Kravchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Alexander Kucheryavyi, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Founders

M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Publisher

M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education

Address

Sobornosti st. 64-Zh, Poltava, Ukraine, 36014

Contact information

tel. / fax: (0532) 56 3852, e-mail: root@pano.pl.ua
contact person: (066) 033 1422, e-mail: bilyk@pano.pl.ua

Website: isp.pano.pl.ua

Olexandr Lavrynenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Helena Marzec, Habilitated Doctor, Professor, University of Humanistic and Natural Sciences, Łódź branch of Piotrkow Trybunalski (Republic of Poland)

Yurii Moseichuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Larysa Lukianova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member NAES of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Deputy of the Editor-in-Chief, Ukraine

Olena Otych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

Yurii Palichuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Norbert Pikula, Habilitated Doctor, Professor, Director. Institute of Social Pedagogics, Pedagogical University named after the Commission of National Education in Krakow (Republic of Poland)

Liudmyla Rybalko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

Halyna Sotska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Viktor Strelnikov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Olha Fediy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Volodymyr Fomin, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

Lidiya Khomych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Ukraine

Valentyna Shpak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Educational and Scientific Institute of Pedagogical Education of Special Work and Art, Bohdan Khmelnytsky National University, Ukraine

Recommended by the Academic Council

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine (protocol №1, 20.01.2025)

Editorial Board

Bilyk Nadiia, Zeliuk Vitaliy (Chairman of the Board), Ilchenko Vira, Kalinichenko Iryna, Pylypenko Vadym, Khomych Lidiya

Editorial Board:

Managing editor of the issue: Nadiia Tokarenko

Editorial manager: Maryna Shlenova

Literary editor: Iryna Lesunova

Editorial translator: Alina Kryvobokova

Executive secretary: Viktoriia Shevchuk

Designer, layout designer: Olena Isaieva

Signed for print: 21.02.2025 p.

Format: 60x84 1/8.

ЗМІСТ

електронного наукового фахового журналу «ІМІДЖ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА», № 1 (220), 2025

Тема: «Компетентності фахівців педагогічного профілю»

ТОЧКА ЗОРУ

- STEM-концепти цифрової трансформації освіти: аналітичне узагальнення
Ростока Марина, Кравченко Юлія 5
- Дефініція «духовне зростання»: синергія наукового та повсякденного
Фазан Василь, Фазан Тетяна, Ліфрідов Владислав, Онищенко Владислав 12
- Дитина і дитинство у ранньомодерних вченнях про цілісну освіту особистості
Басенко Руслан 21

ВИЩА ШКОЛА

- Розвиток економічної культури і компетентності фахівців педагогічного профілю в умовах університетської освіти
Товканець Ганна, Головачко Василь 26
- Професійна компетентність як чинник формування конкурентоспроможності майбутніх хіміків-технологів на ринку праці
Попова Олена 31
- Сутність професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів
Резнік Світлана, Євтифієв Андрій 36
- Теоретичні основи розвитку фізичної культури військовослужбовців
Рефель Вадим, Кардаш Альбіна 40
- Адаптація методів кросфіта для фізичної підготовки курсантів
Шинкарук Віктор, Ковальчук Роман, Руліковська Кристина 44

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

- Оцінювання управлінської культури педагогів в умовах формування безпечного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти
Боднар Оксана, Сербінов Сергій 48

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

- Особливості компетенизації польської педагогічної освіти у контексті професійної підготовки майбутніх учителів історії
Черевичний Геннадій 56

НАВЧАЮЧИ – ВЧИМОСЯ

- Формування інноваційної культури педагога в умовах інформаційного суспільства
Шкляєва Галина 61

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА

- Розвиток професійної компетентності хіміків-технологів у системі неперервної освіти
Стрельников Віктор, Лебедик Леся 65

ПОРАДИ СПЕЦІАЛІСТА

- Психологічна наука у воєнний і повоєнний періоди України: теоретико-методологічний аналіз дослідження
Лучанінова Ольга 70
- Інформаційний аналіз програмного контенту підготовки військових психологів у закладах вищої освіти України (на прикладі дисципліни «Військова психологія») **Пилипчук Ярослав, Углова Ольга** 76
- Психоедукація та психосоціальна підтримка родинам, дітям і підліткам, які переживають втрату: профілактика ускладненого горя
Пінчук Олена 82
- Сенсорна інтеграція як ефективний метод у роботі з дітьми із сенсорними дисфункціями
Прокопчук Наталія 87

РЕЖИСУРА УРОКУ

- Перевірка цінностей і артикуляція смислів: аксіологічні аспекти вивчення казки А. Сент-Екзюпері «Маленький принц»
Астрахан Наталя 91
- Індивідуальний підхід до формування позитивної мотивації у здобувачів освіти до занять фізичними вправами
Антонова Олена, Куц Олександр, Лошицька Тамара, Севрюк Микола, Соловійов Олег 97

CONTENT
electronic scientific professional journal
«IMAGE OF THE MODERN PEDAGOGUE», № 1 (220), 2025
Topic: «Competencies of pedagogical specialists»

POINT OF VIEW

- STEM-concepts in the digital transformation of education: an analytical generalisation
Marina Rostoka, Julia Kravchenko 5
- Definition of “Spiritual growth”: a synergy of science and daily life
Vasyl Fazan, Tetyana Fazan, Vladyslav Lifridov, Vladyslav Onyshchenko 12
- The child and childhood in early modern theories of holistic personality education
Ruslan Basenko 21

HIGH SCHOOL

- Development of economic culture and competence among pedagogical specialists In the context of university education
Anna Tovkanets, Vasyl Holovachko 26
- Professional competence as a factor in shaping the competitiveness of future chemical technologists in the labor market
Olena Popova 31
- The essence of professional training of future masters in physical education and sports for organizing health and sports events
Svitlana Reznik, Andrii Yevtyfiiev 36
- Theoretical foundations for the development of physical culture among military personnel
Vadym Refel, Albina Kardash 40
- Adapting CrossFit methods for the physical training of cadets
Viktor Shynkaruk, Roman Kovalchuk, Krystina Rulikovska 44

PEDAGOGICAL MANAGEMENT

- Assessment of teachers' managerial culture in the context of creating a safe educational environment
Oksana Bodnar, Sergey Serbinov 48

EXTERNAL EXPERIENCE

- Competencization peculiarities of Polish teacher education in the context of professional training for future history teachers
Gennadii Cherevychnyi 56

LEARNING IN TIME OF TEACHING

- Formation of an innovative teacher culture in the context of the information society
Halina Shklyaiieva 61

CONTINUOUS EDUCATION

- Development of professional competence of chemical technologists in the system of continuous education
Viktor Strelnikov, Lesya Lebedyk 65

SPECIALIST'S ADVICE

- Psychological science during wartime and postwar periods in Ukraine: a theoretical and methodological analysis
Olha Luchaninova 70
- Analysis of the programme content for training military psychologists in higher education institutions of Ukraine
(based on the discipline “Military Psychology”)
Yaroslav Pylypchuk, Olga Uglova 76
- Psychoeducation and psychosocial support for families, children and adolescents coping with loss:
preventing complicated grief
Olena Pinchuk 82
- Sensory integration as an effective method for working with children with sensory dysfunctions
Nataliia Prokopchuk 87

TUTORIAL LESSON

- Examining values and articulating meanings: axiological aspects of studying A. Saint-Exupéry's “The Little Prince”
Natalia Astrakhan 91
- Methods of realization of individual approach in physical education of schoolchildren and formation
of positive motivation for physical exercises
Olena Antonova, Oleksandr Kushch, Tamara Loshytska, Mykola Sevryuk, Oleh Soloviov 97

УДК 37.091.33:004(477)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-5-11](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-5-11)

РОСТОКА МАРИНА ЛЬВІВНА,

кандидатка педагогічних наук, старша дослідниця, завідувачка відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, м. Київ, Україна

Marina Rostoka,

Ph.D (in Education), Senior Researcher, Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: marilvross@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1891-5482>

КРАВЧЕНКО ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА,

наукова співробітниця відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, м. Київ, Україна

Julia Kravchenko,

Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: krav.ju.a@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6147-4599>

STEM-КОНЦЕПТИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ: АНАЛІТИЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ

A Стаття має аналітико-узагальнювальний характер, метою якої є дослідження розвитку STEM і самореалізації особистості в контексті формування майбутніх поколінь людства, бажання та здатності здобувати освіту та навчатися впродовж життя. Визначено значущість STEM-напрямку в освітньому процесі та ефективність цифрових технологій для його реалізації. Представлено огляд інформаційно-аналітичного масиву щодо дослідження STEM-концептів цифрової трансформації освіти, що охоплює її науковий, технологічний, інженерний і математичний складники. Частково викладено проміжні результати наукового дослідження «Інформаційно-аналітичне забезпечення освіти і педагогіки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (2023–2025), яке здійснює відділ наукового інформаційного-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: цифрова трансформація; цифровий компас; трансдисциплінарний підхід; STEM-концепти; STEM-освіта

STEM-CONCEPTS IN THE DIGITAL TRANSFORMATION OF EDUCATION: AN ANALYTICAL GENERALISATION

S The article is of an analytical and generalizing nature, with the aim of studying the development of STEM and the self-realisation of the individual in the context of shaping future generations of humanity, as well as the desire and ability to receive education and lifelong learning. The significance of the STEM direction in the educational process and the effectiveness of digital technologies for its implementation are determined. The scientific achievements of scientists and practitioners on the issues of STEM education in the context of digital transformation of the educational space are analysed. An analytical review of the current scientific achievements of researchers in the field of STEM is conducted, encompassing the role of digital technologies in the implementation of STEM, and the use of digital tools that are effective in supporting a STEM-oriented educational environment. It is acknowledged that the utilization of digital technologies within the STEM context, particularly in the context of digital transformation of the educational space, necessitates systematic information and analytical support and is a matter of urgency, actively researched and developed in the scientific environment. It is emphasized that scientists are studying the issues of STEM-efficiency of STEM-management, STEM-tools, etc., i.e., they reveal the STEM-methodology of educational and research processes (use of digital tools for organising work and cooperation in distance learning), and study the main criteria for STEM-evaluation of digital technologies, etc. The main advantages of using digital technologies are highlighted and the classification of digital tools, which are important components of the successful implementation of the STEM approach, is carried out. In particular, digital STEM tools are systematised by purpose: for the

implementation of the scientific component, application of technology and engineering, creation of didactic materials, dissemination of information, evaluation of learning activities, and improvement of the implementation of Stem projects. It is emphasized that the use of digital tools is a key factor in the implementation of STEM education in the new conditions. It is emphasized that the integration of digital technologies fosters enhanced, engaging and multifaceted learning experiences, thereby generating novel opportunities for students, enhancing their motivation and cognitive engagement, and stimulating their creativity. This, in turn, enables them to develop their own independent projects.

The document partially describes the interim results of the generalizing stage of the applied research 'Information and Analytical Support of Education and Pedagogy: Domestic and Foreign Experience' (2023–2025), carried out by the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine. The article provides a synopsis of the information and analytical array on the study of STEM-concepts of digital transformation in education, encompassing its scientific, technological, engineering and mathematical components.

Keywords: Digital Transformation; Digital Compass; Transdisciplinary Approach; STEM-concepts; STEM-education

Актуальність проблеми. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрової трансформації освітнього процесу все більшого значення набуває STEM-освіта. Саме STEM-підхід стає ключовою методологією підготовки молоді до викликів цифрового світу, сприяючи формуванню наукового світогляду, інноваційного (трансдисциплінарного) мислення та набуттю технологічних компетенцій і вмій математичного обґрунтування і прорахунку інженерних процесів тощо. Швидке оновлення та поява новітніх технологій потребує професіоналів у будь-якій сфері, а ринок праці вимагає підготовку фахівців нової якості, які вміють швидко орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, володіють комплексом компетентностей і навичок відповідно до вимог XXI століття.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій дає змогу стверджувати, що проблематика STEM-освіти, а використання цифрових технологій для її реалізації зокрема, в освітньо-дослідницькій практиці є актуальною. Теоретичні засади STEM-освіти досліджують такі українські науковці, як-от: С. Доценко (STEM-концепт у початковій та базовій школі) [4], Л. Гриневич, Н. Морзе, В. Вембер і М. Бойко (розвиток екосистем STEM-освіти засобами цифровізації) [13], О. Топузов, Л. Калініна і В. Рогоза (реалізація STEM-освіти й модернізація українського шкільного куррикулуму у ракурсі досягнення цілей PISA) [18], М. Швардак (цифрові технології в STEM-освіті) [19] та ін. Також STEM-аспекти цифровізації освіти знайшли своє відображення й у публікаціях зарубіжних дослідників таких, як-от: Р. Байбі, Дж. Браун, К. Гайот, М. Гаррісон, І. Декойто, М. Джон, А. Кім, Д. Лендгон, Ю. Карретеро, Дж. Конфрі, А. Ніколас, Ю. Пуні, Дж. Уолтер, Ф. Хеес, Д. Шаффер та ін.

Проте інформаційно-аналітичному супроводу STEM-освіти та аналітичному узагальненню STEM-концептів цифрової трансформації освіти приділено недостатню увагу дослідниками цієї проблематики.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на ґрунтовні дослідження у галузі STEM, активний розвиток відповідних технологій і вже існуючий досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, поза увагою залишаються важливі кластери з упровадження і досліджень STEM. Недостатньо досліджено науково-методологічні засади інформаційно-аналітичного супроводу STEM-освіти та аспекти аналітичного узагальнення STEM-концептів цифрової трансформації освіти. Отже, нині потребує уточнення багато питань, що пов'язано

з аналітичним узагальненням Stem-концептів і розвитком освітнього STEM-напряму, зокрема – STEM-управління знаннями [22] – узгодженість поняттєвого апарату, STEM-моніторинг, STEM-психологія управління тощо.

Метою статті є аналітичне узагальнення та упровадження проміжних результатів прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід», що спрямовані на вивчення наукового доробку дослідників STEM-концептів цифрової трансформації освіти та використання цифрових технологій у STEM-орієнтованому освітньому середовищі.

Викладення основного матеріалу. У 2020 році уряд України ухвалив Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) на 2020–2027 роки в Україні, яку спрямовано на широкомасштабне впровадження на всіх складниках і рівнях освіти, встановлення партнерства із працедавцями і науковими установами та їхнє залучення до розвитку природничо-математичної освіти STEM. Адже саме STEM обґрунтовано розвиває здібності до аналітичної, дослідницької роботи, експериментування та критичного мислення, вміння застосовувати науково-технічні знання у реальному житті, активізує розвиток креативності та інноваційного потенціалу здобувачів освіти [10]. Зазначимо, що нині STEM-підхід упроваджується майже на кожному рівні освіти – дошкільної, початкової, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої.

STEM-концепт у початковій та базовій школі розкрито С. Доценко, а також проаналізовано наукові підходи у цьому ключі, представлено результати дослідження освітніх практик щодо розроблення та викладання STEM-предметів, наведено приклади реалізації STEM-освіти у науково-педагогічному проєкті «Інтелект України» через навчальні дисципліни «Еврика», «Я пізнаю світ» та «Математика». Автором зазначено, що «майбутнє економічного зростання багато в чому залежить від наявності кваліфікованих STEM-спеціалістів, початок формування яких має бути покладено на рівні початкової школи, а потім у базовій і профільній школі через активне впровадження STEM-освіти» [4].

Дослідниками Інституту педагогіки НАПН України акцентовано увагу на потребах у розробленні науково-методичного і навчального забезпечення STEM-освіти, зокрема інтеграції відповідного змісту у підручники і посібники з предметів природничо-математичного циклу. Автори спираються на результати проведеного ними

дослідження серед учителів «Українські підручники з предметів природничо-наукового циклу і математики в ракурсі цілей PISA», у якому проаналізовано зміст й апарат сучасного підручника на предмет кореляції з завданнями та досягненням цілей PISA [18]. Актуалізація наукових досліджень у векторі STEM-підручникотворення має стати реальним напрямом дослідницької освітньо-наукової практики.

Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2024/2025 н. р., які підготовлено Державною установою «Інститут модернізації змісту освіти» спрямовано на реалізацію STEM-концепту підвищення якості освіти, її інтеграції до європейського освітнього простору; оновлення її змісту з урахуванням досягнень науки, розвитку технологій та орієнтації на попит ринку праці, а також на формування і розвиток STEM-компетентностей у молоді на всіх складниках та рівнях освіти». Підкреслено, що STEM-освіта забезпечує підготовку молоді до майбутньої кар'єри [5]. Тому активізація напряму досліджень побудови STEM-кар'єри, що вже є з десяток років предметом обговорень закордонних дослідників, забезпечуватиме реалізацію зазначеного STEM-концепту.

Дослідниками Київського столичного університету імені Бориса Грінченка звернено увагу на необхідність розвитку екосистеми STEM-освіти в умовах неперервної зміни ринку праці, ризиків четвертої світової промислової революції, визначення її впливу на освітній процес у реаліях сьогодення. Авторами розкрито особливості методу навчальних проєктів як одного із ефективних у системі наукової освіти, а також виділено групи цифрових інструментів, які сприяють розбудові екосистеми та уможливають підвищення рівня якості освітнього процесу [13].

На нашу думку, вагомий внесок у реалізації відкритих екосистем STEM-освіти займають адаптивні цифрові середовища та цифрові інструменти.

Зазначимо, що у 2018 році схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, де затверджено план заходів з її реалізації. Концепція анонсувала основні напрями цифровізації освіти, якими є створення освітніх ресурсів і цифрових платформ із підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту для загального доступу закладів освіти та здобувачів освіти, зокрема інструментів автоматизації головних процесів роботи закладів освіти; розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних і комп'ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища (мультимедійні класи, науково-дослідних STEM-центрів лабораторії, інклюзивні класи, класи змішаного навчання); організація широкомасштабованого доступу до Інтернету здобувачів освіти у навчальних класах та аудиторіях в закладах освіти всіх рівнів; розвиток дистанційної форми освіти з використанням когнітивних і мультимедійних технологій [9]. У 2020 році затверджено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року, метою якої є визначення пріоритетних

напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління [11]. У 2021 році Кабінет Міністрів України схвалює Концепцію розвитку цифрових компетентностей на період до 2025 року, основною метою якої є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань із питань розвитку цифрових навичок і цифрових компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності населення, зокрема працездатних осіб, громадян похилого віку, малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю, інших вразливих груп населення, в умовах розвитку цифрової економіки та цифрового суспільства [12]. Зазначимо, що Національною економічною стратегією на період до 2030 року визначено одним із бар'єрів досягнення цілі «Трансформація сфер життя в ефективні, сучасні та комфортні» напряму «Цифрова економіка» – відсутність комплексних підходів до здійснення цифрових трансформацій, а також питанням освіти і науки відведено ключові, наскрізні позиції економічного розвитку, зокрема у напрямі «Інформаційно-комунікаційні технології» в частині запровадження ІТ-освіти та STEM-освіти [6].

Отже, підтримка розбудови цифрового освітнього простору на рівні держави спрямовує освітянську спільноту до реалізації завдань, представлених у зазначених документах, зокрема й розвитку STEM-освіти.

Тим самим, у низці наукових розвідок учені акцентують увагу на перевагах застосування цифрових технологій у STEM-освіті. Так, з М. Швардак однією з основних переваг цифрових технологій визначає здатність зробити STEM-освіту доступнішою та цікавішою для її здобувачів [19]. Науковці Л. Гриневич, Н. Морзе, В. Вембер і М. Бойко зауважують, що правильно підібрані цифрові інструменти для підтримки освітньої екосистеми дозволяють зробити процес STEM-навчання максимально вмотивованим і ефективним, у той час як неухвага до них призводить до одноманітності, незацікавленості та витрати зайвих ресурсів (сил, енергії та часу) усіх учасників освітнього процесу [13].

Дослідниця Н. Сороко окреслює критерії оцінювання цифрових інструментів для підтримки STEM-орієнтованого освітнього середовища та наводить класифікацію і приклади цифрових інструментів, що підтримують STEM-орієнтоване освітнє середовище, включаючи системи для керування навчанням, інструменти для забезпечення колективної роботи, інструменти для оцінювання навчальної діяльності здобувачів освіти, інструменти для поширення інформації, а також інструменти для створення педагогом дидактичного матеріалу та для дослідницької діяльності здобувачів у STEM-проєктах. Основними критеріями оцінювання цифрових технологій, на думку вченої, є інтерактивність, інтеграція, доступність, підтримка взаємодії, адаптивність, безпека та конфіденційність, функціональність, вартість і відгуки користувачів. Авторка зазначає, що цифрові технології значно вдосконалюють ведення STEM-проєктів (віртуальна та доповнена реальності, що є наразі дуже актуальними в освіті). Для того, щоб продемонструвати

унікальні можливості цих технологій занурення в управління проєктами та необхідність їхнього використання педагогами, автор детально розглядає функції AR і VR та зазначає на таких особливостях організації освітніх проєктів STEM із використанням імерсивних технологій, як-от: розширення поля творчості за допомогою AR та VR, занурення в наукові концепції та проведення експериментів через віртуальні лабораторії, візуалізація абстрактних концепцій через AR, командна робота в імерсивних середовищах тощо [16; 17].

Утім А. Гаращенко і О. Пшенична виділяють групи онлайн-інструментів, які окреслюються сукупністю STEM-концептів таких, як-от: технології (Technologies) та інженерія (Engineering): моделювання та робототехніка; природничі науки (Science): віртуальні лабораторії та симулятори; вивченням математики (Math): системи динамічної математики, доступ до яких здійснюється онлайн. На їхню думку, ключовим інструментом для організації роботи та співпраці в умовах дистанційного навчання є інструменти управління проєктами, які уможливають структурування завдань, встановлення «дедлайнів», відстеження процесу та забезпечення прозорості у роботі, що сприяє обміну ідеями [3].

Дослідники виділяють групи цифрових інструментів, які необхідні для розвитку екосистеми та підвищення ефективності освітнього процесу, зробити STEM-навчання цікавим і продуктивним. Вони акцентують, що за результатами проведеного опитування педагогів найбільшу зацікавленість при проведенні STEM-уроків освітяни виявляють до використання віртуальної, змішаної та доповненої реальності, віртуальних лабораторій, 3D-принтерів, робототехнічних наборів і засобів для моделювання об'єктів і процесів і створення анімації. Вказано на переваги віртуальних лабораторій, які використовують технологію онлайн-моделювання явищ і процесів. Саме віртуальні лабораторії є сучасними інструментами для проведення навчального експерименту, що є важливим складником наукової освіти [13].

Автори методичного посібника «Цифрові інструменти для впровадження STEM-освіти» розкривають можливості використання комп'ютерного моделювання для дослідницької діяльності здобувачів освіти з використанням різних цифрових гаджетів, розглянуто платформи, цифрові ресурси та мобільні застосунки для досліджень на уроках природничо-математичного циклу, ідеї використання цифрових інструментів для реалізації діяльнісно-компетентісного підходу у STEM-навчанні [20].

У низці наукових праць дослідниками акцентовано на актуальності використання в STEM-освіті різноманітних віртуальних лабораторій і симуляторів, які можуть зробити навчання інтерактивнішим, наблизити теоретичні знання до реального життя та підвищити мотивацію здобувачів до навчання. Дослідниками О. Оленюк, М. Семенишена і В. Дуганець зауважено на застосуванні віртуальних симуляторів у STEM-освіті та визнано, що віртуальні симулятори як складники віртуальних лабораторій є ефективним засобом інноваційного навчання. Це дозволяє забезпечити наочність, інтерактивність та індивідуалізацію

освітнього процесу, а також формування практичних умінь і навичок здобувачів освіти у безпечному середовищі. Вони наголошують, що їх використання в освітньому процесі створює сприятливі умови для поглибленого вивчення STEM-дисциплін. Проте зауважено, що постає необхідність уважного підбору оптимальних форм, методів і засобів STEM-навчання та створення необхідного навчально-методичного супроводу [7].

До того ж, на нашу думку, нині відбувається стрибок розвитку інтелектуальних технологій, зокрема – штучного інтелекту в STEM-освіті, що уможлиблює адаптацію навчальних програм до стилів викладання та темпів навчання кожного здобувача освіти. Підкреслимо, що саме у STEM-освіті низка цифрових інструментів має у підґрунті технологію штучного інтелекту. Важливо те, що завдяки штучному інтелекту індивідуалізується процес STEM-навчання та забезпечуються адаптивні умови для кожного здобувача освіти.

Відтак дослідники виділяють кілька ключових можливостей штучного інтелекту в контексті STEM-освіти. Ними зазначено, що адаптивні освітні платформи у змозі аналізувати успішність кожного із здобувачів освіти та отримувати дані про їхню успішність, а штучний інтелект надає рекомендації щодо використання додаткових ресурсів і вправ, долучення інтелектуальних репетиторів і помічників (чат-ботів), які пропонують відповіді на питання здобувачів освіти та пояснюють частину навчального матеріалу, є вже певною нормою взаємообміну інформацією «людина-машина-людина». Тобто штучний інтелект орієнтовано на забезпечення миттєвого зворотного зв'язку. Крім того, імерсивні навчальні середовища, які створено з використанням віртуальної (VR), доповненої (AR) або змішаної реальності (MR), забезпечують для здобувачів освіти високий рівень занурення у навчальний матеріал та використання у цьому сенсі спеціальних інструментів і ресурсів для здобувачів освіти з особливими потребами, роблячи ці середовища інклюзивним простором для здобуття освіти для них [8]. Отже, враховуючи STEM-концепти цифрової трансформації освіти та проводячи аналітичне узагальнення є сенс у представленні певної бази цифрових інструментів, які вважаємо за доцільне використовувати в освітній STEM-практиці, а саме такі STEM-концепти: науковий: PhET (Physics Education Technology), Go-Lab, SimPop, Virtual Urchin та ін.); технологічний та інжиніринговий (дидактичний, інформаційний): VEXcode VR, SketchUp, Tinkercad, Scratch; Dropbox, RTutor, CoSpaces Edu, Google Drive, Blippar, MetaverseStudio; YouTube, SoundCloud, Google Docs; математичний (діагностичний, статистичний, кваліметричний): Google Forms, Kahoot!, Edmodo, Socrative, Flipgrid; Quizizz, Mentimeter та ін.; футурореалістичний (проєктний – інструменти управління проєктами): Miro, Microsoft Teams, Google Workspace, Slack, Infinite Canvas, Padlet тощо.

Відповідно до цього, засобами контент-аналізу з'ясовано, що STEM-концепти цифрової трансформації освіти знаходяться у площині активного використання цифрових технологій у реалізації STEM-освіти, а саме відображають такі вектори освітньої діяльності: гнучке,

інтерактивне, персоналізоване навчання; підвищення мотивації та пізнавальної активності здобувачів освіти; креативність, колаборація, набуття практичних компетенцій у віртуальному середовищі. Використання різних цифрових інструментів і програм стимулює творчість здобувачів освіти та допомагає їм розвивати власні проекти. Адже формування STEM-компетентності (трансдисциплінарної компетентності) сприятиме для здобувачів освіти побудові в майбутньому кар'єри в науці, технологіях, інженерії та математиці.

Також зазначимо, що STEM-викладання навчальних предметів базується на трансдисциплінарному знанні конструкту чотирьох рівнозначних складників – науки, інженерії, технології та математики, об'єднаних в єдину парадигму пізнання і навчання, а також спрямовується на формування інтелектуального потенціалу особистості кожного здобувача освіти, а STEM-підхід у контексті формування інтелектуального потенціалу будь-якої країни є одним із пріоритетних напрямів у галузі впровадження техніко-технологічних проєктів. Він має широкий інформаційний спектр у векторі професійного становлення та інтелектуального розвитку особистості кожного здобувача освіти та відкриває для майбутніх фахівців доступ до вивчення та використання сучасних технологій IT-індустрії, а також передбачає створення мотиваційного поля для підвищення активності суб'єктів освітнього процесу в налагодженні навчальних, а в майбутньому – професійних комунікацій, сприяє впливу на усвідомлення учасниками STEM-комунікації потреби у самоосвіті, самовдосконаленні, спрямовує їхню свідомість на саморозвиток і самореалізацію як у професійному соціумі, так і в повсякденній життєдіяльності; забезпечує сталий розвиток критичного мислення, сприяє мобільності та формує проєктне бачення дійсності. Змішана парадигма STEM-навчання уможливує для здобувачів освіти засвоєння не тільки важливих теоретико-практичних аспекти майбутньої професійної діяльності, а й озброює їх саме методикою пошуку та застосування наукового знання в повсякденному житті людини [14, с. 64–65].

Прикладні результати дослідження. Дослідниками відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у контексті виконання дослідницької діяльності, зокрема на виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід» (науковий керівник М. Ростока) здійснено аналітичні розвідки, а також – добір, оброблення, систематизацію та узагальнення джерельного масиву та отримано проміжні результати, зокрема й на реалізацію Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) на 2020–2027 роки в Україні, а саме упроваджено у практику освіти у 2024 році зазначені нижче наукові здобутки:

Аналітичний огляд «STEM-акценти цифрової трансформації освіти», який спрямовано на інформаційно-аналітичний супровід упровадження трансдисциплінарного підходу (STEM-методології) в науку і практику освіти та визначено основні напрями розвитку STEM-досліджень, наголошено,

що трансдисциплінарність забезпечує конвергенцію науки, цифрових технологій та математичних обчислень, що є найефективнішим у підготовці STEM-фахівців – це є один із трендів освіти 4.0 і освіти 5.0 [1, с. 17–55].

Електронний ресурс у форматі аналітичного огляду «Цифрові тренди STEM-освіти в системі професійної педагогіки (аналітичний огляд)» підготовлено з метою ознайомлення з онлайн-матеріалами, в яких розкрито сутність поняття STEM-підходу, визначено основні напрями розвитку STEM-освіти в Україні й принципи, якими керується освітня методика та її переваги [21].

Наукова публікація «Цифровий компас науковця: пошук істини у віртуальних екосистемах», яку присвячено аналізу ролі цифрових інструментів і платформ у сучасній науковій діяльності, а особливу увагу звернуто на використання віртуальних екосистем для розроблення, перевірки та популяризації наукових ідей, а також на необхідності збереження балансу між технологічними інноваціями та традиційними науковими методами у пошуку істини [2].

Наукова публікація «Феномен штучного інтелекту в системі інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти і педагогіки», у якій зазначено, що дослідження можливостей використання інструментів штучного інтелекту як в освітньому середовищі, так й у дослідницькому просторі інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти й педагогіки є актуальним і своєчасним аспектом розвитку освітньо-наукового простору [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, для ефективної реалізації STEM-концептів використання цифрового інструментарію є необхідною умовою. Якість упровадження STEM-освіти багато в чому залежить від компетентності та рівня професійної діяльності освітан, наскільки вони активно використовують новітні педагогічні підходи до викладання й оцінювання, інноваційні практики трансдисциплінарного навчання, а також яким рівнем цифрової грамотності вони володіють. Цифрові технології є важливим елементом STEM-освіти, сприяючи ефективнішому, цікавому та різноманітному викладанню та навчанню. Враховуючи, що цифрові технології постійно розвиваються, актуальним завданням для подальших досліджень є врахування подальшої цифрової еволюції та її впливу на можливість застосування в освіті STEM-концептів. Адже цифрові технології радикально трансформують освітній простір, відкриваючи нові можливості для педагогів і здобувачів освіти.

Отже, проведене аналітичне узагальнення та упровадження проміжних результатів прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» щодо наукового доробку дослідників STEM-концептів цифрової трансформації освіти та використання цифрових технологій у STEM-орієнтованому освітньому середовищі не вичерпує повністю всіх завдань та є об'єктивним рухом до актуалізації багатьох напрямів наукових досліджень у цьому ключі.

Список використаних джерел

1. Аналітичний вісник у сфері освіти й науки : довід. бюл. / наук. ред. М. Л. Росток; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : ТВОРИ, 2024. Вип. 20. 111 с. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743046>.
2. Бондаренко Т., Росток М. Цифровий компас науковця: пошук істини у віртуальних екосистемах. *Адаптивне управління: теорія і практика. Педагогіка*. 2024. Вип. 18(35). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-18\(35\)-20](https://doi.org/10.33296/2707-0255-18(35)-20).
3. Гарашченко А., Пшенична О. Цифрові інструменти дистанційної STEM-освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8 (36). С. 1118–1129. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-1118-1129](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1118-1129).
4. Доценко С. STEM-освіта: науковий дискурс та освітні практики. *Рідна школа*. 2021. Вип. 3. С. 31–35. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/6564> (дата звернення: 03.01.2025).
5. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2024/2025 навчальному році : лист ІМЗО від 12 серп. 2024 р. № 21/08-1242.
6. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03 берез. 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
7. Оленюк О., Семенишена Р., Дуганець В. Ефективність використання віртуальних симуляторів у STEM-освіті. *Сучасна освіта України: проблеми, досвід, перспективи* : монографія / за заг. ред. В. В. Іванишин. Латвія : Baltija Publishing, 2024. С. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-422-1-12>.
8. Постова С. А., Мисюк О. Ю., Черняк Ю. Г. STEM-освіта як ключ до розвитку лідерів майбутнього: формування ключових навичок. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 11(39). С. 1486–1498. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1486-1498](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1486-1498).
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
10. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2020 р. № 960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
12. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
13. Роль цифрових технологій у розвитку екосистеми STEM-освіти / Л. М. Гриневич, Н. В. Морзе, В. П. Вембер, М. А. Бойко. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2021. № 83 (3). DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.4461>.
14. Росток М. STEM-підхід у контексті формування інтелектуального потенціалу України. *Наукові записки Малої академії наук України. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 10. С. 60–67. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001120604>.
15. Росток М., Кравченко Ю. Феномен штучного інтелекту в системі інформаційно аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти і педагогіки. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 283–300. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-283-300>.
16. Сороко Н. Критерії оцінювання цифрових інструментів для підтримки Steam-орієнтованого освітнього середовища. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. № 12 (8). С. 73–82. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i8-010>.
17. Сороко Н. Навчальні проекти STEAM з використанням цифрових технологій: готовність вчителів. *Цифрова трансформація відкритих науково-освітніх середовищ* : монографія / Ін-т цифровізації освіти НАПН України; [кол. авторів; ред. О. М. Спірін, О. П. Пінчук]. Київ, 2024. С. 121–133. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744025/> (дата звернення: 03.01.2025).
18. Топузов О., Калініна Л., Рогоза В. Реалізація STEM-освіти й модернізація українського шкільного куррикулуму, як чинники покращання природничо-наукової грамотності учнів у ракурсі досягнення цілей PISA. *Проблеми сучасного підручника*. 2024. Вип. 31. С. 241–257. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-241-257>.
19. Швардак М. В. STEM-освіта засобами цифрових технологій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2023. Т. 1, вип. 92. С. 160–164. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.92.1.33>.
20. Цифрові інструменти для впровадження STEM-освіти : метод. посіб. / О. І. Когут, Л. Є. Кривокульський, Н. М. Німко. Тернопіль : ТАЙП, 2023. 101 с. URL: <https://ekolabnauka.wordpress.com/2024/01/22/цифрові-інструменти-для-впровадження/> (дата звернення: 03.01.2025).
21. Цифрові тренди STEM-освіти у системі професійної педагогіки (аналітичний огляд) / уклад. Ю. А. Кравченко, Т. В. Симоненко. *Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект). Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського* [офіц. сайт]. Київ, 2024. 14 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742945/> (дата звернення: 03.01.2025).
22. Rostok M. L., Cherevychnyi G. S. Transdisciplinary Paradigm the STEM-Management the a Knowledge in the Context of the Adaptive Approach. *World Science*. 2018. Vol. 10(38), P. 4–9. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31102018/6180.

References

1. Rostok, M. L. (Ed.). (2024). *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky [Analytical bulletin in the field of education and science]: dovid. biul. NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho* (Is. 20). Vinnytsia: TVORY. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/743046> [in Ukrainian].
2. Bondarenko, T., & Rostok, M. (2024). Tsyfrovyyi kompas naukovtsia: poshuk istyny u virtualnykh ekosystemakh [The Scientist's Digital Compass: Finding Truth in Virtual Ecosystems]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Pedagogika [Adaptive management: theory and practice. Pedagogy]*, 18 (35). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-18\(35\)-20](https://doi.org/10.33296/2707-0255-18(35)-20) [in Ukrainian].
3. Harashchenko, A., & Pshenychna, O. (2024). Tsyfrovyyi instrumenty dystantsiinoi STEM-osvity [Digital tools of distance STEM-education]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii [Scientific innovations and advanced technologies]*, 8 (36). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-1118-1129](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1118-1129) [in Ukrainian].
4. Dotsenko, S. (2021). STEM-osvita: naukovyyi dyskurs ta osvitni praktyky [STEM education: scientific discourse and educational practices]. *Ridna shchkola [Native school]*, 3, 31-35. Retrieved from <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/6564> [in Ukrainian].
5. *Metodychni rekomendatsii shchodo rozvytku STEM-osvity v zakladakh zahalnoi serednoi ta pozashkilnoi osvity u 2024/2025 navchalnomu rotsi [Methodological recommendations for the development of STEM education in institutions of general secondary and extracurricular education in the 2024/2025 academic year]: lyst IMZO vid 12 serp. 2024 r. № 21/08-1242* [in Ukrainian].
6. *Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku [National economic strategy for the period until 2030]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03 berez. 2021 r. № 179*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Oleniuk, O., Semenyshena, R., & Duhanets, V. (2024). Efektyvnist vykorystannia virtualnykh symulatoriv u STEM-osviti [Effectiveness of using virtual simulators in STEM education]. In V. V. Ivanyshyn (Ed.), *Suchasna osvita Ukrainy: problemy, dosvid, perspektivy [Modern education of Ukraine: problems, experience, prospects]: monohrafia* (pp. 115-123). Latvia: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-422-1-12> [in Ukrainian].
8. Postova, S. A., Mysiuk, O. Yu., & Cherniak, Yu. H. (2024). STEM-osvita yak kluch do rozvytku lideriv maibutnoho: formuvannia kluchovykh navychok [STEM-education as the key to developing future leaders: formation of key skills]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii [Scientific innovations and advanced technologies]*, 11 (39), 1486-1498. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1486-1498](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1486-1498) [in Ukrainian].
9. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On the approval of the Concept for the Development of the Digital Economy*

- and Society of Ukraine for 2018-2020 and the Approval of the Action Plan for its Implementation]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sich. 2018 r. № 67-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku pryrodnycho-matematychnoi osvity (STEM-osvity) [On the approval of the Concept of the development of science and mathematics education (STEM education)]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serp. 2020 r. № 960-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
  11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrud. 2020 r. № 1556-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
  12. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnosti ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii na period do 2025 roku [On the approval of the Concept of the development of digital competences and the approval of the plan of measures for its implementation for the period until 2025]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 berez. 2021 r. № 167-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
  13. Hrynevych, L. M., Morze, N. V., Vember, V. P., & Boiko, M. A. (2021). Rol tsyfrovyykh tekhnolohii u rozvytku ekosystemy STEM-osvity [The role of digital technologies in the development of the STEM-education ecosystem]. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 83 (3). <https://doi.org/10.33407/itl.v83i3.4461> [in Ukrainian].
  14. Rostoka, M. (2017). STEM-pidkhdid u konteksti formuvannia intelektualnoho potentsialu Ukrainy [STEM-approach in the context of formation of intellectual potential of Ukraine]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy. Pedagogichni nauky [Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine. Pedagogical sciences]*, 10, 60-67. Retrieved from <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001120604> [in Ukrainian].
  15. Rostoka, M., & Kravchenko, Yu. (2024). Fenomen shtuchnoho intelektu v systemi informatsiino analitychnoho suprovodu tsyfrovoy transformatsii osvity i pedahohiky [The phenomenon of artificial intelligence in the system of information and analytical support for the digital transformation of education and pedagogy]. *Naukovo-pedahohichni studii [Scientific and pedagogical studies]*, 8, 283-300. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-283-300> [in Ukrainian].
  16. Soroko, N. (2024). Kryterii otsiniuvannia tsyfrovyykh instrumentiv dlia pidtrymyk Steam-orientovanoho osvitnoho seredovyscha [Evaluation criteria for digital tools to support a Steam-oriented educational environment]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka [Education. Innovation. Practice]*, 12 (8), 73-82. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i8-010> [in Ukrainian].
  17. Soroko, N. (2024). Navchalni proieky STEAM z vykorystanniam tsyfrovyykh tekhnolohii: hotovnist vchyteliv [STEAM educational projects using digital technologies: teacher readiness]. In O. M. Spirin, O. P. Pinchuk (Eds.), *Tsyfrova transformatsiia vidkrytykh naukovo-osvitnikh seredovysch [Digital transformation of open scientific and educational environments]: monohrafiia* (pp. 121-133). In-t tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy. Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744025/> [in Ukrainian].
  18. Topuzov, O., Kalinina, L., & Rohoza, V. (2024). Realizatsiia STEM-osvity y modernizatsiia ukrainskoho shkilnoho kurrykulumu, yak chynnyky pokrashchannia pryrodnycho-naukovoї hramotnosti uchniv u rakursi dosiahnennia tsilei PISA [The implementation of STEM education and the modernization of the Ukrainian school curriculum as factors for improving the natural and scientific literacy of students in the perspective of achieving the PISA goals]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka [Problems of the modern textbook]*, 31, 241-257. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-241-257> [in Ukrainian].
  19. Shvardak, M. V. (2023). STEM-osvita zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii [STEM-education by means of digital technologies]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects]*, 1, 92, 160-164. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.92.1.33> [in Ukrainian].
  20. Kohut, O. I., Kryvokulskyi, L. Ye., & Nimko, N. M. (2023). Tsyfrovii instrumenty dlia vprovadzhennia STEM-osvity [Digital tools for implementing STEM education]: metodychnyi posibnyk. Ternopil: TAIP. Retrieved from <https://ekolabnauka.wordpress.com/2024/01/22/цифрові-інструменти-для-впровадження/> [in Ukrainian].
  21. Kravchenko, Yu. A., & Symonenko, T. V. (Comps.). (2024). Tsyfrovii trendy STEM-osvity u systemi profesiinoї pedahohiky (analitychnyi ohliad) [Digital trends of STEM education in the system of professional pedagogy (analytical review)]. In *Osvita i nauka v umovakh viiny (onlain-proiekt). Virtualnyi chytalnyi zal osvitanynna DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho [Education and science in the conditions of war (online project). The virtual reading room of the educator of the Ukrainian State Educational Institution named after IN. AT. Sukhomlynskyi]*. Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742945/> [in Ukrainian].
  22. Rostoka, M. L., & Cherevychnyi, G. S. (2018). Transdisciplinary Paradigm the STEM-Management the a Knowledge in the Context of the Adaptive Approach. *World Science*, 10 (38), 4-9. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31102018/6180.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 15.01.2025

УДК 2-584.5

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-12-20](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-12-20)

ФАЗАН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ,

доктор педагогічних наук, доктор теологічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки, проректор з наукової роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Vasyl Fazan,

Doctor of Pedagogical Sciences, Doctor of Theological Sciences, Professor, Professor at the Department of General Pedagogy, Vice-Rector for Scientific Work, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

E-mail: Fazanvv@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

ФАЗАН ТЕТЯНА ПАВЛІВНА,

кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри дошкільної освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Tetyana Fazan,

Senior lecturer at the Department of Preschool Education, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

E-mail: fazantp7@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9132-9394>

ЛІФРІДОВ ВЛАДИСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ,

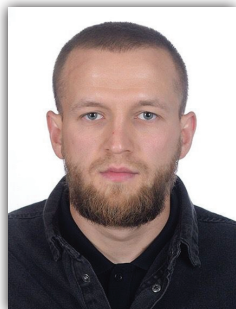
аспірант кафедри загальної педагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Vladyslav Lifridov,

PhD student at the Department of General Pedagogy, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

E-mail: lifridd@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-6350-5024>

ОНИЩЕНКО ВЛАДИСЛАВ ПЕТРОВИЧ,

аспірант кафедри загальної педагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Vladyslav Onyshchenko,

PhD student at the Department of General Pedagogy, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

E-mail: onyschenkovlad@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-9291-6212>

ДЕФІНІЦІЯ «ДУХОВНЕ ЗРОСТАННЯ»: СИНЕРГІЯ НАУКОВОГО ТА ПОВСЯКДЕННОГО

А Проведено ґрунтовний теоретичний аналіз та уточнення дефініції «духовне зростання» шляхом дослідження його змісту в рамках наукового дискурсу та повсякденної практики. Досліджено можливості синтезу окреслених підходів для створення цілісного уявлення про даний феномен. Окрім вказаного, у статті охарактеризовано етапи та стадії духовного зростання особистості, а також визначено його основні компоненти, чинники та механізми.

Важливою частиною дослідження стало проведення опитування серед здобувачів вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Аналіз відповідей респондентів дозволив виокремити основні аспекти їхнього повсякденного розуміння поняття «духовне зростання». Результати опитування також висвітлюють різні погляди щодо зв'язку між фізичною активністю та духовним зростанням. Останні варіюються від прямої підтримки вказаної взаємозалежності до її часткового або повного заперечення.

Запропоновані результати зорієнтовані на вдосконалення методів виховання духовної культури молоді та сприяння формуванню гармонійно розвиненої особистості.

Ключові слова: особистість; духовність; духовне зростання; духовний розвиток; фізична активність; педагогіка; психологія; моральні цінності; освітня система

DEFINITION OF "SPIRITUAL GROWTH": A SYNERGY OF SCIENCE AND DAILY LIFE

S The article provides a thorough theoretical analysis and clarification of the definition of "spiritual growth" by studying its content within the framework of scientific discourse and everyday practice. At the same time, the possibilities of synthesizing of outlined approaches to create a holistic view of this phenomenon are investigated in this article. In addition, the article characterizes the stages and phases of spiritual growth of the individual, as well as identifies its main components, factors and mechanisms. The role of the educational system in the formation of moral, aesthetic and cultural values is presented, and the influence of physical activity on spiritual development is also investigated.

The authors consider the phenomenon of spiritual growth as a fundamental factor in the formation of a harmoniously developed personality focused on moral, aesthetic, and cultural values.

An important part of the study was a survey among higher education students at the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. The analysis of the respondents' answers allowed the authors to highlight the main aspects of their daily understanding of the concept of "spiritual growth." The survey participants identified the following key components: self-knowledge, the ability to regulate emotions, the desire for harmony, and the formation of value statements. It was found that spiritual growth is closely related to social interaction, the ability to empathize, and rethinking life experience.

The survey results also highlight different views on the relationship between physical activity and spiritual growth. Respondents varied from direct support of this interdependence to its partial or complete denial.

The proposed results are aimed at improving the methods of educating the spiritual culture of young people and promoting the formation of a harmoniously developed personality.

Keywords: personality; spirituality; spiritual growth; spiritual development; physical activity; pedagogy; psychology; moral values; educational system

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Проблема духовності, духовного розвитку, духовного зростання та духовного пробудження молоді нині посідає одне із центральних місць у філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях. Означена тематика набуває особливої актуальності в умовах сучасного світу, що характеризується швидкими соціокультурними змінами, інформаційною перенасиченістю та кризою моральних цінностей. У глобалізованому суспільстві, де матеріальні блага та технологічний прогрес доволі часто посідають вищу сходинку за духовні ідеали, зростає потреба у відродженні базових цінностей, які слугують основою гармонійного розвитку особистості.

Загальновідомо, що духовність слугує фундаментом формування життєвих смислів, моральних орієнтирів та емоційної зрілості людини. Її значення полягає не лише у вихованні індивідуальної відповідальності, але й у сприянні загальному суспільному розвитку та побудові гуманістичних взаємин. Особливу роль в аналізованому контексті відіграє духовне зростання, яке пропонуємо розглядати як багатовимірний процес інтеграції наукового розуміння, моральних принципів і повсякденного досвіду.

Враховуючи вищезазначене, маємо підстави стверджувати, що сучасна освітня система має виконувати важливу місію: не лише навчати, але й надихати молодь на пошук сенсу життя, формування цінностей, готовність до відповідального служіння суспільству. Погоджуємося з Н. Білик, що сім'ю теж необхідно розглядати як педагогічну систему, яка є джерелом педагогічних цілей і засобом їх досягнення одночасно. Сучасна «українська сім'я, українська родина входить у коло найдуховніших і культурно розвинених

народів світу, взаємодіє з ними, збагачуючись і збагачуючи іншим унікальним досвідом світорозуміння та світотворення» [1, с. 105]. Науковиця підкреслює, що «нині вкрай важливим є завдання виховання в учнівській молоді національної самосвідомості, громадянської позиції, духовності, налаштованості на осмислення моральних і культурних цінностей, історії, системи вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності» [там само].

Разом із тим, сучасна загальна середня й вища освіта мають допомогти учнівській і студентській молоді у цьому. Недостатність існуючих теоретичних моделей і практичних рекомендацій ускладнює формування стратегій, орієнтованих на гармонізацію духовного та морального розвитку особистості. Вказане потребує нових підходів у педагогіці та психології, які враховують як традиційні духовні основи, так і реалії сучасного глобалізованого світу.

Отже, незважаючи на значущість окресленої проблеми, рівень її психолого-педагогічного дослідження та науково-методичного обґрунтування досить недостатній.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема духовного зростання набуває очевидної актуальності та методологічної багатоспектральності. Окреслена тематика є об'єктом значної уваги сучасних науковців, які досліджують її через призму різних дисциплін – психології, педагогіки, філософії та релігієзнавства. Значний вклад у розвиток даної проблеми було зроблено О. Климишиною, Е. Помиткіним, М. Савчиним.

О. Климишин [2; 3] акцентує увагу на аксіологічному вимірі духовності та її автентичній природі, трактуючи духовне зростання як процес формування ціннісної бази особистості у контексті християнської психології. На переконання дослідниці, духовне зростання базується на інтеграції

релігійних переконань, етичних принципів та особистісного досвіду. Е. Помиткін [6; 7] розглядає духовний потенціал особистості як основу для духовного зростання. Науковець виокремлює основні аспекти забезпечення досліджуваного процесу в освітньому середовищі, акцентуючи увагу на інтеграції духовних цінностей в освітні програми.

Особливе місце займають дослідження, що зосереджені на психологічних механізмах духовного розвитку, таких, як-от: саморефлексія, мотивація, емоційний інтелект [10; 13]. Вчені наголошують на важливості психотерапевтичного супроводу процесу духовного зростання. Не менш вагомим компонентом є роль освітнього середовища у підтримці аналізованого процесу [7].

О. Хвостиченко детально характеризує основні етапи духовного зростання, підкреслюючи важливість процесів самопізнання та розвитку емоційної зрілості [11]. Окремо групою вчених (М. Чурсін, Г. Шевченко, Т. Антоненко) вивчається взаємозв'язок між теоретичними концепціями духовного зростання та його практичним застосуванням у сучасних умовах розвитку культурного та соціального середовища [12]. М. Савчин [8] переконаний, що дослідження духовного зростання є не лише теоретично важливим, але й практично необхідними для формування засад здорового суспільства та гармонійного розвитку особистості.

Отже, аналіз попередніх досліджень свідчить про актуальність і багатогранність вивчення феномену духовного зростання. Враховуючи значний науковий інтерес, залишаються невирішеними питання поєднання теоретичних і практичних підходів, що потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та уточненні дефініції «духовне зростання» шляхом вивчення її змісту у контексті наукового дискурсу та повсякденної практики, а також дослідження можливостей синергії між означеними підходами для формування цілісного розуміння даного феномена.

Методи дослідження. У дослідженні використовувалися загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) для опрацювання наукової літератури з означеної проблеми. Метод контент-аналізу нами використано під час опрацювання відповідей респондентів стосовно розуміння поняття «духовне зростання» та впливу фізичної активності на даний процес. Компаративний аналіз залучено для з'ясування синергетичного зв'язку між

науковим і повсякденним розумінням поняття «духовне зростання», формулювання загальних висновків.

Викладення основного матеріалу. Сучасні наукові та суспільні дискусії все більше зосереджуються на дослідженні духовності як основоположного чинника розвитку особистості та суспільства. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до окресленої тематики, до цього часу існує низка невирішених питань, зокрема щодо інтеграції наукового підходу та повсякденної практики в осмисленні та визначенні даного феномена.

У сучасному науковому дискурсі дедалі більше уваги приділяється духовно-особистісному підходу, що концептуально розроблений визначним українським психологом Е. Помиткіним. Даний підхід вирізняється тим, що гармонійно поєднує філософські концепції духовності з психологічними уявленнями про особистість, її структуру, внутрішні процеси, а також аспекти самовиховання та самовдосконалення.

Означений концептуальний підхід розглядається як комплекс уявлень, моделей, принципів і методів, що забезпечують об'єктивне розуміння особистості в процесі її духовного зростання. Вчений особливо акцентує увагу на ролі ціннісно-сислової детермінації у формуванні життєвих орієнтирів, а також на тісному взаємозв'язку між ієрархічністю цінностей в окресленому процесі.

Окрім зазначеного, напрацювання Е. Помиткіна слугують комплексним матеріалом щодо розроблення психолого-педагогічних умов, що орієнтовані на духовний розвиток молоді. Пропоновані принципи формують методологічні константи для розроблення освітніх і виховних програм, які раціонально поєднують моральні, естетичні та духовні компоненти, забезпечуючи тим самим гармонійний розвиток особистості в умовах сучасних соціокультурних викликів [6].

Нині гармонійно звучать роздуми вченого про основоположні чинники забезпечення духовного зростання молоді. Науковець переконаний, що особливо важливою є духовна спрямованість педагогів, їх обізнаність із системою духовних надбань людства та здатність до передавання останніх майбутнім поколінням [7, с. 306].

У контексті проведеного нами дослідження заслуговує на особливу увагу напрацювання О. Хвостиченка. Вчений переконаний, що процес духовного зростання передбачає проходження особистістю чотирьох важливих етапів (рис. 1.):

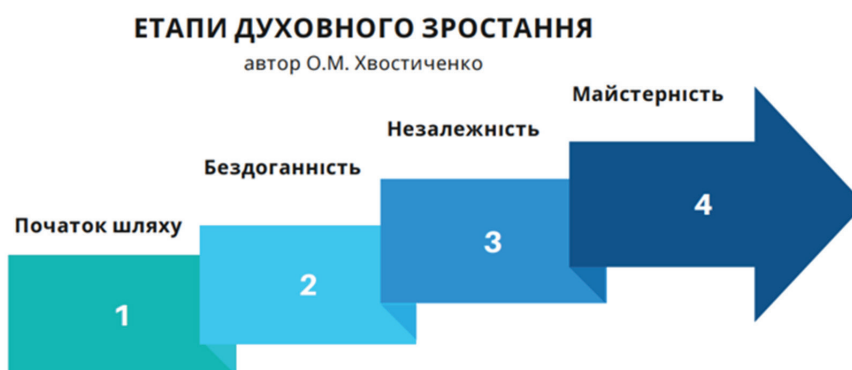

Рис. 1. Основні етапи духовного зростання

Науковець відзначає, що на початковому етапі відбувається формування внутрішньої основи для гармонійного зростання особистості. Ключовими завданнями є визначення цілей, які забезпечують структуру і напрям подальшої роботи, а також освоєння базових методів саморегуляції та управління власними ресурсами.

Особлива увага приділяється розвитку навичок самоконтролю, планування діяльності та управління часом, що створює передумови для ефективного досягнення поставлених цілей. Водночас, мають освоюватися базові техніки управління емоційними та психофізичними станами, які сприяють стабілізації внутрішньої рівноваги особистості. Науково обґрунтована робота на даному етапі дозволяє досягти перших результатів, що виступають як внутрішні підкріплювачі та мотиватори для продовження шляху духовного розвитку.

Другий етап позначений освоєнням універсальними методами управління зовнішніми проявами. Вказане стосується формування гідності, відсутності негативних проявів, агресії, насильства, образ. Перевага має надаватися почуттю обов'язку, позитивному впливу, адекватному захисту.

У процесі переходу на третій рівень спостерігається освоєння прийомами утримання позитивного внутрішнього стану з урахуванням: спокою, відсутності внутрішніх проблем, очищення свідомості; здатності власним вогнем запалювати інших, встановлювати і припиняти відносини або змінювати місце роботи. Саме вказане дає особистості внутрішню свободу, комфортні взаємини та почуття [11, с. 594].

Важливо зауважити, що саме четвертий етап характеризується досягненням високого рівня компетентності у застосуванні технік самоконтролю, саморегуляції та ефективного використання особистісних ресурсів. Саме на даному етапі індивід отримує можливість опанувати здатність входити у стан так званого «творчого потоку». Останній забезпечує максимальну концентрацію, продуктивність і гармонійне включення у процес діяльності.

Основоположним аспектом окресленого етапу є розвиток здатності до усвідомленого управління емоційним станом, що включає як контроль негативних реакцій, так і розкриття позитивних почуттів. Вказане сприяє формуванню емоційної стійкості, що є важливим складником гармонійної взаємодії з оточенням.

Не менш цінним компонентом є розвиток енергетичних здібностей, які включають уміння акумулювати, посилювати та спрямовувати внутрішню енергію для досягнення визначених цілей.

Означений етап забезпечує систематичний, цілеспрямований рух від однієї стратегічної мети до іншої. При цьому важливо зберігати емоційний баланс і відчуття внутрішньої гармонії. Досягнення даного рівня сприяє формуванню інтегрованого підходу до особистісного розвитку, підвищенню задоволеності життям, оптимізації ресурсів та ефективності діяльності в різних сферах.

Варто зауважити, що основні завдання розвитку проходять через усі етапи до майстерності: 1) розуміння; 2) постановка цілей; 3) самоконтроль; 4) керування часом;

5) перепрограмування свідомості; 6) управління станом; 7) розкриття творчості; 8) професіоналізм; 9) спосіб життя [там само, с. 595].

Доречною є позиція вченої Н. Сідаш про духовність як невід'ємний складник гармонійного розвитку людини, яка визначає її здатність до самопізнання, морального вдосконалення та усвідомлення власного місця в суспільстві та світі. Духовне зростання розглядається як процес, що охоплює формування цінностей, естетичної чутливості, морального сумління та здатності до гармонійної взаємодії з оточуючим середовищем. Особливе місце у згаданому дослідженні відіграє аналіз ролі освіти у сприянні процесу духовного розвитку. Науковиця акцентує увагу на тому, що значна кількість сучасних освітніх закладів не приділяє достатньої уваги підтримці духовного зростання молоді, незважаючи на високий рівень значення даного аспекту для формування зрілої та соціально відповідальної особистості. У статті підкреслюється необхідність розроблення нових підходів до виховання, які б включали спеціалізовані програми для сприяння духовному розвитку через самовираження у таких сферах, як-от: мистецтво, література, музика, а також через упровадження духовних цінностей в освітній процес [9, с. 202].

У монографії «Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід» дослідниця О. Климишин пропонує розгорнуте визначення поняття духовного зростання, яке позначено як багатогранний і досить складний процес. Вчена означає дану дефініцію як важливий шлях, на якому неминучою є внутрішня боротьба між біологічними та духовними силами. Це шлях пошуку і знаходження особистістю себе, критичної оцінки власних вчинків у відповідності до ціннісно-ідеальної системи, що сформована на даний момент у свідомості людини. Процес розвитку духовного начала передбачає аналіз, синтез, ієрархізацію системи цінностей, а також формування відповідних життєвих позицій. Важливо зауважити, що аналізований процес пов'язаний із постійним самовдосконаленням і пошуком сенсу життя. На переконання дослідниці, у свідомості кожної людини онтологічно закладений ідеальний образ, який слугує орієнтиром на шляху самореалізації. У рамках християнсько-орієнтованого підходу таким ідеалом є образ Божий, який виступає символом найвищого духовного потенціалу. Саме прагнення до уподібнення обраному ідеалу стає основою для подолання конфліктів між тілесними потребами та духовними прагненнями [3].

Не менш цінними для нашого дослідження є напрацювання вченої стосовно аксіологічного виміру автентичної природи з позиції християнської психології. Так, науковиця переконана, що духовне зростання варто трактувати як важливий аспект особистісного розвитку. Вказане розглядається у християнській психології як багатовимірний процес, заснований на сакраментальності людини. Остання визначається як аксіологічна характеристика, що виявляє здатність людини до самопізнання, самовдосконалення, гармонізації з образом Творця. Згідно з проведеними дослідженнями, вказана характеристика обумовлює її

трансцендентну природу, що розкривається через інтеграцію божественного та людського у структурі особистості.

Аналіз духовного розвитку з аксіологічної перспективи акцентує увагу на двох основних закономірностях: онтологічному синергізмі та онтологічному динамізмі. Перша закономірність позначена тісною взаємодією божественного і людського елементів у природі особистості. Остання забезпечується шляхом гармонійного поєднання духовних і фізичних аспектів буття, відкритістю до Божої благодаті та свободою вибору, що дозволяє людині свідомо формувати власний духовний шлях. Онтологічний динамізм орієнтований на внутрішню динаміку розвитку, яка мотивується прагненням до досконалості. Означений процес визначається присутністю образу Божого як внутрішнього ідеалу, що спонукає людину до досягнення моральних і духовних вершин.

На переконання дослідниці, свобода волі виступає центральним механізмом реалізації духовної природи людини. У християнській парадигмі свобода трактується не лише як дар, але й як етична відповідальність, що накладає обов'язок на особистість відповідати трансцендентному ідеалу. Означена інституція проявляється у виборі співпраці з божественним началом, що стає джерелом радості, внутрішньої гармонії та морального вдосконалення. Важливим аспектом охарактеризованого процесу є орієнтація на Христа як архетип духовної досконалості. Саме він постає взірцем моральної та духовної гармонії, демонструючи приклад, який надихає людину до наслідування. За рахунок зазначеного людина отримує можливість інтегрувати духовні цінності у повсякденне життя.

Дослідниця безспідставно визначає духовне зростання як неперервний процес, що триває впродовж усього життя. Воно не обмежується віковими чи соціальними рамками, але передбачає постійне перевершення людиною власних обмежень і рух до вищої реальності. Аналізований процес забезпечується через реалізацію таких цінностей, як любов, добро та істина, що стають основою гармонійного розвитку особистості. Сакраментальність, як базова структура людської природи, забезпечує цілісність і динаміку духовного поступу, спрямовуючи людину до трансцендентного ідеалу.

Базуючись на викладеному вище, духовне зростання постає як важливий компонент не лише особистісного розвитку, але й участі у Божому плані спасіння. У даному контексті сакральна природа людини виступає джерелом її потенційної самореалізації, відкриваючи нові горизонти для вдосконалення та досягнення гармонії з божественним началом [2, с. 56–64].

Значно розширює наше уявлення про окреслену проблематику стаття визначного науковця М. Савчина «Духовна парадигма розвитку українського суспільства». Автор наголошує, що духовність є істинною сутністю людини, яка проявляється через совість, творчість, здатність до самопожертви та гармонійне прагнення до досконалості. Важливими є також практичні аспекти даного процесу: вміння адаптуватися до життєвих ситуацій, ефективно саморегулювати діяльність, долати проблеми й конфлікти,

а також розвивати вміння знаходити сенс життя. Аналізована праця слугує важливим внеском для дослідження процесу духовного зростання, оскільки допомагає досягнути роль духовності як основи для сталого розвитку людства вирішення глобальних викликів сучасного суспільства [8, с. 480].

Особливе місце в дослідженні окресленої нами проблематики посідає стаття Г. Шевченко, що є фундаментальним дослідженням у контексті аналізу процесу духовного пробудження особистості та його впливу на формування морально-естетичних, культурних і ціннісних орієнтирів. Її важливість для дослідження тематики духовного зростання полягає у багатогранному підході до вивчення означеної проблеми, що охоплює філософські, психологічні та педагогічні аспекти.

Окрім зазначеного, у статті детально проаналізовано духовність як основоположну характеристику людського життя, що визначає його сенс і цінність. Дослідниця акцентує увагу на тому, що духовність є джерелом життєвої творчості, основою гармонійного співіснування індивідуума. Рівень духовного розвитку особистості визначає її здатність до духовного пробудження, що є фундаментальним для духовної безпеки, формування культури почуттів, морально-естетичних ідеалів та «чистої аури душі» [13, с. 287].

Доцільно акцентувати увагу на розумінні дослідницею духовного розвитку не виключно релігійного, а й практичного процесу, що орієнтований на еволюцію свідомості. У статті також зазначається, що сучасне суспільство, захоплене матеріальними благами, значною мірою втрачає високі духовні цінності. Авторка наголошує, що саме духовне зростання допомагає людині досягти гармонії із собою, природою та Всесвітом.

Потрібно зазначити, що дослідниця також аналізує вплив культурних, емоційно-естетичних і соціальних факторів на процес духовного пробудження. Зокрема, наголошується на значенні культури у вихованні духовності, а також на необхідності формування у людини здатності до емоційного співпереживання, сприйняття краси, творчого самовираження. Вказані компоненти є важливим складником процесу духовного зростання.

Нам імпонує думка науковиці про те, що духовна людина прагне не лише особистого зростання, але й альтруїстичного служіння на благо інших. Формування таких якостей, як-от: доброта, чесність, терпимість і готовність до самопожертви, трактується як наріжний камінь духовної еволюції.

Особливої уваги заслуговує тлумачення дослідницею поняття «духовно-практична висота». Як зауважує Г. Шевченко, дане поняття є складним і багатограним явищем, яке досягається через гармонійну інтеграцію основоположних духовних якостей особистості. Серед них виокремлюється совість, яка сприяє моральному самоконтролю й усвідомленню відповідальності за свої вчинки; віра, що надає сенс життю та слугує джерелом внутрішньої сили; співчуття і співстраждання, які розвивають здатність до емпатії та підтримки ближніх. Не менш вагомими є любов як універсальна енергія творення й єднання, мужність як

здатність долати страхи й труднощі, сердечність, що формує теплоту людських стосунків, а також моральна й фізична підтримка, які є невіддільними від справжньої людяності. Якості честі й доблесті визначають високу моральну культуру та прагнення до шляхетних вчинків, патріотизм пробуджує почуття відповідальності за рідну землю, а працелюбність та інтелігентність забезпечують ефективну реалізацію потенціалу особистості в суспільстві [там само, с. 291].

У руслі проведеного нами дослідження заслуговує на увагу наукова позиція групи вчених (М. Чурсін, Г. Шевченко, Т. Антоненко), напрацювання яких має виняткове значення для дослідження феномену духовного зростання. Науковцями запропоновано комплексний підхід до аналізу духовності через міждисциплінарний дискурс. У статті акцентовано увагу на нових пізнавальних засобах, таких як кібернетика, теорія систем, інформаційний підхід і синергетика, які відкривають перспективи для глибшого осмислення духовності. Пропоновані підходи надають можливість розглядати духовне зростання як складний процес, що включає як матеріальні, так і нематеріальні аспекти людського існування.

Окрему цінність становить критичний аналіз редукціонізму, який, попри його наукову значущість, часто втрачає сутність духовності, зводячи її до суто біологічних чи фізичних механізмів. Автори наголошують на необхідності холістичних підходів, які дозволяють зберегти цілісність і багатогранність феномену духовності. Озвучена теза особливо важлива для розуміння духовного зростання як явища, що потребує врахування не лише індивідуальних, але й соціокультурного та глобального контексту.

Науковці зауважують, що духовне зростання спрямоване на досягнення загального блага, гармонізацію індивідуальних і колективних прагнень, а також формування відповідального ставлення до світу. Зазначене особливо важливо в умовах сучасного суспільства, коли технологічний прогрес змушує

переосмислювати взаємини між матеріальним і духовним [12, с. 293–313].

Звернемося до пояснення окресленої проблематики вченими Ю. Сурмяк, Л. Кудрик у статті «Психологічні механізми духовного розвитку особистості». У контексті аналізу статті про духовне зростання, варто відзначити її значущість для розуміння психологічних механізмів і принципів, які лежать в основі означеного процесу. Авторами детально проаналізовано основоположні компоненти духовного розвитку особистості: ідентифікація, рефлексія, усвідомлення буттєвої єдності. Вищезазначені механізми є фундаментальними для формування ціннісної і смислової сфери, яка визначає спрямованість і гармонійність розвитку особистості.

У дослідженні підкреслено, що розвиток духовного складника є основоположним для успішної соціалізації молоді, її здатності ефективно проходити етапи життєвої кризи. Важливим є також акцент на ціннісно-смисловій детермінації, яка виступає основою для саморегуляції поведінки та емоційного стану. Духовне зростання, на переконання науковців, виходить за межі задоволення біологічних і соціальних потреб, спрямовуючи особистість до самовдосконалення, служіння та пошуку вищих істин. Узагальнення висновків дозволяє визначити ефективні практичні шляхи для сприяння духовному розвитку молоді.

Аналізована стаття формує теоретичні константи для подальших досліджень у сфері духовного зростання, відкриваючи нові перспективи для наукового аналізу даного процесу [10, с. 63–73].

Для розуміння повсякденного тлумачення поняття «духовне зростання» нами було проведено опитування серед здобувачів вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка факультетів фізичного виховання та спорту, психології і соціальної роботи.

Результати опитування представлені на рис. 2:

Рис. 2. Результати опитування стосовно розуміння поняття «духовне зростання»

Контент-аналіз отриманих відповідей респондентів дозволяє нам сформуванати загальне уявлення та виокремити основоположні категорії, які формують загальне розуміння означеного феномену. Також ми отримали можливість окреслити домінуючі теми, що відображають характерні риси повсякденного розуміння поняття «духовне зростання».

Серед істотних аспектів духовного зростання респондентами виокремлено процес самопізнання, який орієнтований на усвідомлення власної ідентичності, сильних і слабких сторін. У даному контексті важливу роль відіграє здатність знаходити сенс життя та визначати власне місце у світі. Вдосконалення себе як особистості стає ключовою передумовою гармонізації внутрішнього стану людини та її здатності взаємодіяти із оточуючим світом.

Значну увагу у процесі духовного зростання здобувачі вищої освіти приділяють розвитку емоційної зрілості. Вказане передбачає контроль над власними емоціями, позитивне мислення та вміння бачити у труднощах можливості для розвитку. Означений підхід дозволяє особистості не лише долати життєві виклики, але й трансформувати негативний досвід у джерело натхнення та навчання. Здатність інтерпретувати помилки не як поразки, а як уроки сприяють особистісному зміцненню.

На переконання респондентів, внутрішній розвиток, спрямований на пошук істини, формування цінностей, гармонізацію із зовнішнім світом, є ще одним складником духовного зростання. Вказане передбачає прагнення до поглибленішого розуміння свого місця у світі та створення основ для життя у відповідності до усталених моральних і духовних принципів. Важливим компонентом даного

процесу є розвиток внутрішньої стійкості, що допомагає залишатися собою навіть у складних життєвих обставинах.

Варто відмітити, що духовне зростання також включає соціальний вимір, що проявляється у покращенні взаємин із собою та іншими людьми. Вказане досягається через усвідомлену зміну власних поглядів, подолання стереотипів, розвиток здатності приймати інших без осуду й упереджень. Саме зазначений підхід сприяє зміцненню почуття емпатії, соціальної адаптації та створенню гармонійного середовища для гармонійного співіснування.

Окрему увагу здобувачі вищої освіти приділяють здатності переосмислювати власний життєвий досвід, аналізувати власні помилки з точки зору їх конструктивного впливу на особистісний розвиток. Респонденти переконані, що зазначене дозволяє людині отримувати важливі уроки з минулого, які сприяють її духовному та психологічному зміцненню.

На основі аналізу відповідей респондентів маємо підстави зробити висновок про духовне зростання як комплексний процес, що поєднує внутрішні (самопізнання, емоційна зрілість, гармонізація) та зовнішні (міжособистісні відносини) компоненти. Його основою визначено прагнення людини до самовдосконалення, формування цінностей і прийняття світу у його багатогранності. Повсякденне розуміння досліджуваного поняття демонструє тісний зв'язок між індивідуальними переживаннями та соціальним контекстом.

Також було проведено опитування серед здобувачів вищої освіти щодо впливу фізичної активності на процес духовного зростання. Результати представлено у вигляді схеми (рис. 3):

Рис. 3. Результати опитування щодо зв'язку між фізичною активністю та духовним зростанням

Опрацьовані матеріали дозволяють констатувати про різноманітні точки зору щодо можливого зв'язку між фізичною активністю та духовним зростанням. Загалом

отримані результати опитування доречно класифікувати на три категорії: підтримка взаємозв'язку, опосередкований вплив і заперечення взаємозв'язку.

Респонденти першої категорії переконані, що фізична активність сприяє духовному розвитку через зменшення стресу, розвиток терпіння, самодисципліни, самовдосконалення. Адже спорт і фізична активність розглядаються як метафора постійної роботи над собою, що відображає основні принципи духовного зростання.

Прихильники опосередкованого впливу припускають, що фізична активність впливає на духовність не напряму, а через розвиток самодисципліни, витривалості чи усвідомлення зв'язку між тілом і духом.

Здобувачі вищої освіти, які заперечують взаємозв'язок між визначеними показниками, розглядають фізичну активність виключно як інструмент підтримання фізичного здоров'я без істотного зв'язку зі сферами духовності особистості. Також мають місце переконання, що духовний розвиток залежить лише від мислення й світогляду, а не від фізичних дій. На наше переконання, останній підхід базується на спрощенішому уявленні про фізичну активність, ігноруючи її потенційний вплив на психологічний і духовний стан особистості [4].

Проведений нами комплексний аналіз засвідчує, що фізична активність може виступати вагомим складником духовного розвитку, але ступінь означеного зв'язку залежить від контексту, індивідуального підходу та виду активності конкретної особистості.

Потрібно акцентувати увагу на тому, що саме здобувачі вищої освіти факультету фізичного виховання і спорту у більшості переконані про беззаперечний вплив фізичної активності на процес духовного зростання. Значно нижчі показники відмічено серед респондентів факультету психології і соціальної роботи.

Опрацьовані матеріали дозволяють констатувати наступне: наукове та повсякденне розуміння поняття «духовне зростання» дещо відрізняються як у своїй основі, так і в способах інтерпретації.

Науковий підхід до розуміння духовного зростання ґрунтується на систематичному аналізі, застосуванні наукових методологій, теоретичних концепцій. Означене явище розглядається крізь призму різних аспектів, зокрема психологічного, соціокультурного, аксіологічного та нейрофізіологічного. Об'єктивність і вимірюваність є важливими складниками наукового підходу, що передбачає дослідження процесу духовного зростання через моделі, етапи, механізми та впливи. Системний підхід передбачає розгляд духовного зростання як інтегрального складника загального розвитку особистості, яка охоплює емоційні,

когнітивні, соціальні та моральні аспекти. Особлива увага приділяється контекстуальності, тобто вивченню залежності процесу духовного зростання від культурних, релігійних чи соціальних умов. Такий підхід дає змогу розробляти універсальні моделі або підходи для поглибленішого розуміння даного складного феномена.

Дещо інший формат має повсякденне тлумачення аналізованого поняття. Так, духовне зростання часто сприймається як індивідуальний і глибоко особистісний процес. Вказане зазвичай пов'язано з відчуттям гармонії, морального вдосконалення, пошуком сенсу життя. Здобувачі вищої освіти доволі часто асоціюють духовне зростання із ситуаціями, які викликають сильні емоції чи змінюють світогляд. Зазвичай це може бути обумовлено результатом пережитих життєвих труднощів, переосмислення цінностей, прагнення особистості до самовдосконалення. Також доволі часто простежується тенденція до повсякденного розуміння терміну «духовно рости» через виконання певних дій – молитва, медитація, читання духовних текстів, волонтерство або роздуми над сенсом власного життя. Окрім зазначеного, здобувачі вищої освіти доволі часто ототожнюють духовне зростання з поняттями, близькими до щоденного досвіду: доброта, чесність, внутрішній спокій, гармонійні відносини з оточуючими.

Висновки. Підсумовуючи опрацьовані матеріали, маємо підстави виокремити основні відмінності у науковому та повсякденному розумінні поняття «духовне зростання». Вони вбачаються нами у наступному: наукове розуміння базується на ґрунтовних дослідженнях і спробах узагальнення, тоді як повсякденне є інтуїтивнішим і залежить від особистого досвіду індивідуума. Окрім вказаного, для наукового тлумачення характерне формування об'єктивної картини досліджуваного явища та розроблення практичних рекомендацій з метою подальшої реалізації, для повсякденного – досягнення суто суб'єктивного відчуття гармонії та щастя.

Однак вказані відмінності не заперечують синергетичної взаємодії обох підходів. Наукове розуміння дозволяє сприяти поглибленню практичного досвіду духовного зростання, а повсякденний досвід надихати науковців на розроблення нових авторських концепцій і теорій.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленішому вивченні внутрішніх механізмів процесу духовного зростання, розробленні ефективних практик для активізації даного процесу, а також аналізі впливу сучасних соціокультурних факторів на формування духовності.

Список використаних джерел

- Білик Н. І. Управління виховним процесом у закладі загальної середньої освіти на засадах духовності. *Виховання духовності особистості у контексті реалізації цілей сталого розвитку України* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 27 лютого 2020 р. / за наук. ред. О. І. Бондаря, О. М. Отич. Київ : Вид. дім «Гельветика», 2020. С. 99–106.
- Климишин О. І. Аксіологічний вимір автентичної природи людини з позиції християнської психології. *Психологія особистості*. 2019. № 1 (10). С. 56–64.
- Климишин О. І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід. Івано-Франківськ : Гостинець, 2010. 440 с.
- Колос О. А., Підлужняк О. І., Столярик В. А. Вплив фізичної активності та спорту на подолання стресу у студентів ВНЗ. *Матеріали II науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. 2023. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38198/135058.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
- Луканюк Х. В. Герменевтика поняття «духовне зростання» в контексті досліджень самоактуалізації особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 339–344.
- Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
- Помиткін Е. О. Специфіка забезпечення процесу духовного зростання молоді в закладах позашкільної освіти. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2007. Т. IX, ч. 4. С. 303–310.

8. Савчин М. Духовна парадигма розвитку українського суспільства. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті*: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Львів, 2020. С. 477–480.
9. Сідаш Н. С. Теоретичні засади духовних цінностей студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. № 1 (108). С. 198–205.
10. Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Психологічні механізми духовного розвитку особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 63–73.
11. Хвостиченко О. М. Про зміст духовного розвитку у системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті*: міжнар. період. зб. наук. пр. Харків, 2022. Вип. 4. С. 592–595.
12. Чурсін М. М., Шевченко Г. П., Антоненко Т. Л. Методологічні аспекти дослідження духовності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. № 1(108). С. 293–313.
13. Шевченко Г. П. Проблема духовного пробудження особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. № 2 (101). С. 284–297.

References

1. Bilyk, N. I. (2020). Upravlinnia vykhovnym protsesom u zakladi zahalnoi serednoi osvity na zasadakh dukhovnosti [Management of the educational process in the institution of general secondary education on the basis of spirituality]. In O. I. Bondar, O. M. Otych (Eds.), *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti u konteksti realizatsii tsilei staloho rozvytku Ukrainy [Education of the spirituality of the individual in the context of the implementation of the goals of sustainable development of Ukraine]*: zb. materialiv vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 99-106). Kyiv: Vyd. dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
2. Klymyshyn, O. I. (2019). Aksiolohichni vymiry avtentychnoi pryrody liudyny z pozytsii khrystyianskoi psykholohii [Axiological dimension of authentic human nature from the standpoint of Christian psychology]. *Psykholojiia osobystosti [Personality psychology]*, 1 (10), 56-64 [in Ukrainian].
3. Klymyshyn, O. I. (2010). *Psykholojiia dukhovnosti osobystosti: khrystyiansko-orientovanyi pidkhid [Psychology of the spirituality of the individual: a Christian-oriented approach]*. Ivano-Frankivsk: Hostynets [in Ukrainian].
4. Kolos, O. A., Pidluzhniak, O. I., & Stoliaryk, V. A. (2023). Vplyv fizychnoi aktyvnosti ta sportu na podolannya stresu u studentiv VNZ [The influence of physical activity and sports on overcoming stress in university students]. *Materialy II naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU [Materials of the 2nd scientific and technical conference of VNTU subdivisions]*. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38198/135058.pdf?sequence=2&isAllowed=y> [in Ukrainian].
5. Lukaniuk, Kh. V. (2012). Hermenevtyka poniattia «dukhovne zrostantia» v konteksti doslidzhen samoaktualizatsii osobystosti [Hermeneutics of the concept of "spiritual growth" in the context of research on self-actualization of the individual]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs]*, 2, 339-344 [in Ukrainian].
6. Pomytkin, E. O. (2013). *Psykhologichna diahnozyka dukhovnoho potentsialu osobystosti [Psychological diagnosis of a person's spiritual potential]*: posibnyk. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
7. Pomytkin, E. O. (2007). Spetsyfika zabezpechennia protsesu dukhovnoho zrostantia molodi v zakladakh pozashkilnoi osvity [The specifics of ensuring the process of spiritual growth of youth in out-of-school education institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy [Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G. WIT. Bone of the APN of Ukraine]*, IX, 4, 303-310 [in Ukrainian].
8. Savchyn, M. (2020). Dukhovna paradyhma rozvytku ukrainskoho suspiilstva [The spiritual paradigm of the development of Ukrainian society]. In *Totalitaryzm yak sistema znyshchennia natsionalnoi pamiaty [Totalitarianism as a system of destruction of national memory]*: zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (pp. 477-480). Lviv [in Ukrainian].
9. Sidash, N. S. (2024). Teoretychni zasady dukhovnykh tsinnosti studentskoi molodi [Theoretical foundations of spiritual values of student youth]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Personal spirituality: methodology, theory and practice]*, 1 (108), 198-205 [in Ukrainian].
10. Curmiak, Yu. R., & Kudryk, L. H. (2016). Psykhologichni mekhanizmy dukhovnoho rozvytku ocobytosti [Psychological mechanisms of spiritual development of personality]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs]*, 2, 63-73 [in Ukrainian].
11. Khvostychenko, O. M. (2022). Pro zmist dukhovnoho rozvytku u systemi dukhovno-intelektualnoho vykhovannia ta navchannia [About the content of spiritual development in the system of spiritual and intellectual education and training]. In *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti [Spiritual and intellectual education and training of youth in the 21st century]*: mizhnar. period. zb. nauk. pr. (Is. 4, pp. 592-595). Kharkiv [in Ukrainian].
12. Chursin, M. M., Shevchenko, H. P., & Antonenko, T. L. (2024). Metodolohichni aspekty doslidzhenia dukhovnosti [Methodological aspects of the study of spirituality]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Personal spirituality: methodology, theory and practice]*, 1 (108), 293-313 [in Ukrainian].
13. Shevchenko, H. P. (2021). Problema dukhovnoho probudzhennia osobystosti [The problem of spiritual awakening of the individual]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Personal spirituality: methodology, theory and practice]*, 2 (101), 284-297 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 10.01.2025

УДК 37(091)(4)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-21-25](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-21-25)

БАСЕНКО РУСЛАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з науково-педагогічної роботи, міжнародної та грантової діяльності, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Полтава, Україна

Ruslan Basenko,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Deputy Director for Scientific and Pedagogical Work, International and Grant Activities, Poltava Institute of Economics and Law of the Open International University of Human Development "Ukraine", Poltava, Ukraine

E-mail: basenko_ruslan@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9760-6321>

ДИТИНА І ДИТИНСТВО У РАНЬНОМОДЕРНИХ ВЧЕННЯХ ПРО ЦІЛІСНУ ОСВІТУ ОСОБИСТОСТІ

А Дослідження присвячено історико-педагогічному аналізу місця і ролі проблематики дитини і дитинства у ранньомодерній філософсько-педагогічній спадщині. Педагогічні ідеї піклування про дитину розглянуто у контексті тогочасного вчення про цілісну освіту особистості.

Представлено історико-педагогічний порівняльний аналіз європейських уявлень про дитину і дитинство в добу пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. Констатовано, що середньовічне суспільне сприйняття дитини зводилося до метафоричного концепту «маленький дорослий». З одного боку, європейці досить часто всерйоз не сприймали немовля, дитина найменшого віку мало що означала, спостерігалось байдуже ставлення до маленьких дітей, особливо в період їхнього доживання до п'ятирічного віку. З іншого – лише розпочавши самостійно ходити, дитина практично відразу залучалася до домашньої роботи, а згодом й до реальної праці. З'ясовано, що, пропонуючи нову концепцію виховання та ідею цілісної освіти, ренесансні гуманісти звернули увагу на найперший період становлення особистості – ранній дитячий вік. Доведено, що здобутком ренесансного педагогічного дискурсу було відкриття світу дитини та кардинальна зміна ціннісно-смыслового уявлення європейців. Гуманісти утвердили ренесансне бачення дитинства як «найщасливішого і найприємнішого віку» та запропонували чимало ідей педагогічного супроводу дитини, висловили низку порад щодо природовідповідного та індивідуалізованого піклування про неї.

На основі аналізу творів європейських мислителів (Е. Роттердамський, Х. Вівес та ін.) відтворено гуманістичне бачення дитячого віку, описано запропоновані гуманістами методики та особливості виховання дітей. Звернено увагу на те, що запропоновані в межах концепції цілісної освіти ідеї виховання дитини, розвивалися насамперед на рівні інтелектуальної дискусії, а їхнє впровадження в практику розпочалося лише з інституціонуванням закладів освіти церковними реформаторами – протестантами та єзуїтами. Зроблено висновок про виняткову цивілізаційну роль ренесансно-гуманістичного дискурсу для відкриття світу дитини в ранньомодерному європейському суспільстві.

Ключові слова: цілісна освіта; особистість; дитина; дитинство; гуманізм; досконала особистість («perfectio hominis»); ранній Новий час; християнський гуманізм; ренесансний гуманізм; Еразм Роттердамський

THE CHILD AND CHILDHOOD IN EARLY MODERN THEORIES OF HOLISTIC PERSONALITY EDUCATION

S The study is devoted to the historical and pedagogical analysis of role and significance of the issues related to the child and childhood in the early modern philosophical and pedagogical heritage. Pedagogical ideas of child care are considered in the context of the doctrine of the holistic education of the personality.

The article presents a historical and pedagogical comparative analysis of European ideas about the child and childhood during the late Middle Ages and early modern times. It is stated that the medieval public perception of the child was reduced to the metaphorical concept of a small adult. On the one hand, Europeans often did not take the child seriously, a young child meant little, and there was an indifferent attitude towards small children, especially during the period of their survival to the age of five. On the other hand, as soon as the child begun to walk independently, they were almost immediately involved in housework, and later in real work. It was found that, by proposing a new concept of education and the idea of holistic education, Renaissance humanists paid attention to the first period of personality formation – early childhood. It has been proven that the achievement of the Renaissance pedagogical discourse was the discovery of the world of the child and a fundamental change in the value-semantic representation of Europeans. Humanists approved the Renaissance vision of childhood as a "happy and pleasant age" and proposed many ideas for pedagogical support of the child, offering a number of tips on nature-responsible and individualized care for children.

Based on the analysis of the works of European thinkers (Erasmus of Rotterdam, H. Vives and others), the humanistic vision of childhood is reproduced, and the methods and features of child rearing proposed by humanists are described. Attention is drawn to the fact that the ideas of child rearing proposed within the framework of the concept of holistic education were developed primarily at the level of intellectual discussion, and their implementation in practice began only with the institutionalization of educational institutions by church reformers – Protestants and Jesuits. A conclusion is made about the exceptional civilizational role of the Renaissance-humanistic discourse in discovering the world of the child in early modern European society.

Keywords: holistic education; personality; child; childhood; humanism; perfect personality ("perfectio hominis"); early modern times; Christian humanism; Renaissance humanism; Erasmus of Rotterdam

Актуальність проблеми. Успішне досягнення людством більшості критеріїв сталого розвитку, без сумніву, змінило на краще й життя сучасної дитини. Визначним досягненням є те, що в значній мірі суспільний тезаурус позбавився таких, досить поширених у недалекому минулому щодо дітей, термінів як «учень-ремісник», «дитина-наймит», «безпритульний», «байстрюк», «жебрак». Більше того, сім'ї дедалі частіше зустрічаються вже із проблемами зовсім іншого штибу, які характерні для успішного та заможного суспільства. Мова йде насамперед про негативні для дітей та родини в цілому наслідки гіперопіки, надмірного «захоплення» батьків власними дітьми. Можна констатувати про зворотній бік матеріально багатого суспільства. На жаль, усе актуальнішою стає відома японська мудрість: «Коли батьки працюють, а діти насолоджуються життям – онуки будуть жебракувати».

Зовсім іншою була ситуація з дитинством в епоху становлення модерного європейського суспільства. Зачинатель вивчення дитини в європейській історіографії французький історик Ф. Ар'єс уважав, що до XVIII століття поняття «дитини» було досить відносним, новонароджений був дитиною лише до того моменту, поки не міг самостійно себе обслуговувати в найменших потребах, а далі він відразу змішувався із середовищем дорослих людей, поділяючи з ними і гру, і працю. Історик метафорично зауважував, що із маленької дитина практично відразу ставала «маленьким дорослим» [5].

Такою ж була ситуація й з «дитинством», якого в дітей практично не було. Сучасний історик дитинства Гетьманщини модерного часу І. Сердюк констатував, що «... «ігровий» вік у ранньомодерну добу був доволі коротким, адже дитина повинна була працювати. Уже у віці 10–14 років діти масово фігурують в обліковій документації як робітники, наймити, «слуги», учні, багато з них ще й не отримували платню за свою роботу» [4, с. 63]. Тогочасне європейське суспільство практично не бачило «дитину», обмежуючи сучасне розуміння дитинства віком немовляти.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історичне та історико-педагогічне осмислення феномену дитини та дитинства в епоху раннього Нового часу було предметом небагатьох досліджень. Окремо назвемо студії, які є програмними для розкриття порушеної нами історико-педагогічної проблеми: Ф. Ар'єс «Дитина і родинне життя за старого ладу» (1960 р.) [5], Б. Год «Дитячі ігри (від Античності та початку ранньомодерного часу)» (2015 р.) [2], І. Сердюк «Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.» (2018 р.) [4]. Ці та інші дослідники по-різному розглядали проблематику дитинства в ранньомодерну епоху, водночас їхні висновки є важливими з точки зору цілісного осмислення феномену дитинства, актуалізації тих або тих аспектів дослідження.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У той же час, із початком XVI століття Європою поширилися серйозні політико-географічні, соціокультурні, релігійно-світоглядні зміни. Мова йде про динамічні інтелектуальні дискусії гуманістів та появу

європейського Ренесансу, оновлення християнства та розвиток протестантської Реформації та Католицької Реформи, кардинальну перебудову системи освіти за ідеями ренесансно-гуманістичної концепції цілісної освіти особистості. Численні трактати, епістолярна спадщина, педагогічні твори гуманістів свідчать про те, що пропонуючи оновлену модель гуманістичної освіти мислителі реанімували поняття «дитини» і «дитинства», що дало змогу вибудувати цілісне розуміння розвитку особистості, врахувавши особливості становлення людини під час «найчутливішого» віку. Сучасний ренесансознавець Б. Год підкреслював, що у трактатах і педагогічних творах гуманістів дитина стала предметом підвищеної уваги, нею захоплювалися, тишилися, надавали поради як краще дбати про її здоров'я та виховання. Історик констатував, що відбулося фактично «відкриття світу дитини», про неї почали говорити, дитячому віку почали надавати виняткового педагогічного значення [2, с. 124]. Доступні нині історичні джерела та історіографічний нарратив дають змогу розглянути порушену нами проблему – місце дитинства в гуманістичних педагогічних настановах про цілісне виховання особистості.

Мета статті полягає в історико-педагогічному аналізі місця і ролі проблематики дитини і дитинства у ранньомодерній філософсько-педагогічній спадщині, розгляді окресленої проблематики у контексті тогочасних ідей цілісної освіти особистості.

Викладення основного матеріалу. В епоху пізнього Середньовіччя розуміння вікових меж дитинства було досить розмитим, а його незначне державне регулювання досить сильно контрастувало з реальністю. Вікові рамки дитинства часто не відповідали діючим правовим нормам. Щойно розпочавши самостійно ходити, дитина практично відразу залучалася до домашньої роботи, а згодом й до реальної праці. Дослідження свідчать, що вже з семи років дітей часто віддавали в інші сім'ї для виконання роботи т. зв. підмайстрів. Згадуваний історик Ф. Ар'єс підкреслював, що дітей віддавали в інші сім'ї, щоб вони вчилися виконувати всі побутові доручення. Мало хто уникав такої долі, тому, що кожен, незалежно від свого статку, відправляючи своїх дітей до чужих домівок, приймав їхніх дітей до своїх будинків [5]. Відтак значна кількість дітей дуже швидко дорослішала, працюючи поза родинною, перебуваючи в чужих сім'ях або наймитуючи. Такий стан речей був об'єктивною дійсністю і звичними практиками в тогочасних європейських родин.

Звісно, що про особливості виховання дітей, урахування, говорячи сучасною мовою, їхніх вікових або індивідуальних особливостей мова практично не йшла. Єдиним завданням дитини в тогочасній Європі було вижити. Коефіцієнт дитячої смертності новонароджених становив 30%, а до п'ятирічного віку не доживало до 60% дітей, що навіть дало підстави в історіографії ввести термін «парадокс дитячої смертності» та «коефіцієнт доживання до п'ятирічного віку» [4, с. 66, 69].

Із початком раннього Нового часу швидко посилювалися гуманістичні рухи, впізнаваними стали діячі та ідеї представників християнського, а згодом ренесансного гуманізму. Мислителі, педагоги та філософи запропонували

новий погляд на людину, проголосили гуманізм та антропоцентризм світоглядними засадами розуміння світу та людини. У центрі гуманістичних міркувань постала освіта, шляхи формування модерної людини, яка б мала широкий світогляд, була всебічного і гармонійно розвиненою. Активно почали обговорюватися ідеї цілісної освіти особистості, послідовного її розвитку та зростання. У цьому контексті гуманісти не лише запропонували різнобічне виховання (моральне, фізичне, розумове, естетичне тощо), але й активно почали міркувати про вікову специфіку розвитку людини, етап дитинства в якій, без сумніву, є вирішальним.

Аналіз багатой філософсько-педагогічної спадщини дозволяє констатувати, що ренесансні мислителі пропонували цілісний погляд на життєвий розвиток особистості, виділяючи усі об'єктивні періоди: *дитинство* (гуманістичні настанови про раннє виховання), *юність* (концепція гуманістичної освіти, яка унормувала всеєвропейську ренесансну програму «освіченого благочестя» (*"pietas litterata"*); новий ідеал «досконалої особистості» (*"perfectio hominis"*), яка успішно розвивала як етичний потенціал, цінності побожності й благочестя, так і зростала в інтелектуальному поступові, вдосконалювала фізичні сили, естетичні смаки тощо; виховання за пріоритетами «побожність та ерудиція» (*"pietas et eruditio"*), які дали змогу гармонізувати ідеї духовно-морального виховання та побожності з необхідністю здобуття високої освіченості); *зрілість* (гуманістична концепція «виховання правителя та ідеї підготовки «філософа на троні»), що дає змогу говорити про запропоновані гуманістами ідеї освіти дорослих.

Важливо зробити кілька зауваг, які б посилили наше розуміння тогочасної історичної дійсності: по-перше, запропоновані гуманістами нові та своєчасні ідеї освіти та виховання, все ж мали ідейно-теоретичний характер, розвивалися насамперед на рівні інтелектуальної дискусії, а їхнє впровадження в практику розпочалося лише з інституціонуванням закладів освіти церковними реформаторами – протестантами та єзуїтами; по-друге, гуманістичний дискурс, особливо в частині виховання дітей дошкільного віку, все ж стосувався елітарних верств суспільства, гуманісти не завжди говорили про масову школу, їм не в повній мірі вдавалося відійти від станового середньовічного розуміння суспільного укладу.

У той же час, вагомим досягненням гуманістичного дискурсу була інтеграція теми виховання дітей у загальну філософсько-педагогічну дискусію ранньомодерного європейського суспільства. Середньовічна теолого-освітня система практично не говорила про дитину як таку. Мислителі європейського Відродження проявили суттєвий інтерес до теми дитини та дитинства, запропонували настанови для маленьких дітей, висловилися щодо методів і форм виховання дошкільнят, чим значно привернули увагу суспільства до необхідності перегляду усталеного тогочасного розуміння про дитину та процес її зростання – дитинство.

Ренесансне «відкриття світу дитини» належить християнському гуманісту Е. Роттердамському (1466–1536 роки), який одним із перших розпочав говорити

про виховання дошкільнят, обґрунтував необхідність розпочинати освіту в ранньому віці [3, с. 125]. Його численні трактати присвячені проблемами раннього виховання, як-от: «Про виховання дітей», «Про пристойність дитячих звичаїв», «Розмови запросто» тощо. У творах Е. Роттердамський порушував чимало питань, які стосувалися розвитку дитини, особливостей її виховання в найменшому віці, наголошував на необхідності уважного ставлення та піклування про дітей, їхнє залучення до різноманітних ігор, фізичного виховання тощо.

Освітню філософію Е. Роттердамського було побудовано на високій гуманістичній вірі у визначальну роль і значення освіти. Так, у «Домашніх бесідах» – збірнику сатиричних діалогів різних тогочасних персонажів (ченців, священників, лікарів та ін.), які досить влучно змалював спостережливий гуманіст, є діалог «Залицяльник і дівчина», в якому кавалер Памфіл говорячи про чесноти констатує, що «... добре виховання більше важить, ніж благородне походження» [там само, с. 135]. Вагомим здобутком ренесансної педагогіки в цілому було визнання пріоритетної ролі освіти та виховання для становлення особистості.

Е. Роттердамський розглядав дитинство як найкращий вік для формування фундаменту майбутньої особистості. Гуманіст особливо звертав увагу на якості, які властиві дитині, наголошував на їхній природовідповідності. Так, в іншому сатирично-пародійному творі «Похвала глупоті» знаходимо риторично-піднесені рядки: «Всі згодні, що дитинство – найщасливіший і найприємніший вік. Але чим нас так приваблюють діти? Чому навіть вороги захоплюються ними? А це тому, що вабить усіх до себе принадна глупота, якою розсудлива природа обдарувала дітей. ... Бо ж дітям личить бути дурниками. Що нас найбільше приваблює в цьому віці, як не бездумність?! Адже дитина з розумом дорослого була б просто нестерпною. Доречно загадати при цьому й відоме прислів'я «Ненавиджу дітей, передчасно змудрілих!» [там само, с. 22, 23].

Е. Роттердамський підкреслював, що процес виховання починається відразу з народження малюка і є неперервним. У згаданому діалозі «Залицяльник і дівчина» гуманіст словами Памфіла констатував виняткове значення домашнього виховання для становлення дітей: «Ми потурбуємося, щоб діти з молоком матері ввібрали високі погляди і правила моралі. Дуже важливо, що наллеш у новий посуд. Подбаємо, нарешті, щоб вони вдома мали достойний приклад для наслідування. ... з тим більшим запалом візьмемося за справу виховання наших дітей» [там само, с. 139].

Е. Роттердамський звертав увагу на те, що для успішного виховання дитини необхідно шукати методи, які відповідають віку дитини. Дитинству, підкреслював гуманіст, потрібні радісні та приємні речі, із занять належить узагалі прибрати сум і суворість. Дитина повинна навчатися з радістю, пізнавати науку без нудьги. Однією із головних форм такої педагогіки гуманіст уважав гру та фізичні вправи [там само, с. 126].

На думку мислителя, саме гра, як виховний засіб, відповідає особливостям дитячої психології, а відтак

полегшує процес навчання. Він засуджував тих, хто вимагав, щоб діти відразу ж ставали зрілими людьми, хто вимірював здібності дітей власними силами. Так, приміром, Е. Роттердамський запропонував гру, яку можна застосувати при вивченні основ граматики. Зміст гри, описаної Еразмом, полягав у поєднанні стрільби з лука та вивченні літер. Гуманіст пропонував виготовити лук і стріли, а за мішень зробити грецькі та латинські літери. Організувати змагання між дітьми, адже «...у маленьких дітей є природжене прагнення одержати перемогу і якесь зерно ревності, потім страх перед неславою і любов до похвали». Тим, хто влучив у ціль і назвав літеру, давали невеликі подарунки. За твердженням Еразма, «... ця вигадка призвела до того, що хлопчик упродовж кількох днів, граючи, оволодів формами і звучанням усіх літер, чого натовп граматиків навряд чи може досягти своїми різками, погрозами, лайкою за три роки» [2, с. 126].

Попри те, що гуманіст наголошував на природності прагнення дітей трішки «дуркувати» та бути «глупотою», він звертав увагу на необхідність морально-етичного вправлення, наголошував на важливості навчити дитину чеснотам, етиці, культурі спілкування. Показовими є виховні поради, які наводить Е. Роттердамський у діалозі «Настанови вихователя». Гуманіст, словами вихователя, звертається до дитини: «... хай твоє лице не буде ні сумним, ні похмурим, ні безсоромним, ні зухвалим, ні мінливим, а веселим, а заодно скромним. Погляд твій хай буде шанобливим. Не переступай з ноги на ногу, не розмахуй руками, не закушуй губ, не чухай голови, не колупай у вухах... хай уся твоя постать, вираз обличчя, рухи, постава вказують природжену скромність і шляхетність» [3, с. 124]. Е. Роттердамський одним із перших у тогочасному суспільстві почав вголос говорити про, здавалося б сьогодні зрозумілі, а в той час маловідомі правила етикету, норми інтелегентної поведінки та ввічливості.

Проблематикою виховання дитини від її народження активно займався й видатний тогочасний іспанський гуманіст Х. Вівес (1492–1540 роки). У низці педагогічних трактатів («Про вчення», «Про душу й життя», «Про раціональні заняття з дітьми» тощо) гуманіст закликав враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей, спрямовував батьків створювати найкращі умови для розвитку всіх здібностей та інтересів дитини [7]. Аналізуючи педагогічну спадщину Х. Вівеса, згадуваний історик-ренесансознавець Б. Год звертав увагу на виняткові вимоги гуманіста щодо індивідуалізації процесу виховання, який метафорично наголошував, що «... немає нічого помилковішого, ніж вимагати від дерева плоду навесні, коли воно лише починає розквітати. Жоден педагог не повинен гніватися на хлопчика, коли він не може робити того, що може юнак. Усі хлопчики відмінно й швидко роблять те, до чого в них є нахил. Якщо ми будемо примушувати уми до знань, що їм не підходять, то з цього не лише нічого не вийде, але навпаки, вийде шкода» [1, с. 119].

Педагогічний вимір виховання дитини був досить розлого представлений у філософсько-педагогічній спадщині ренесансного гуманізму. У той же час, варто підкреслити, що гуманісти запропонували тогочасному європейському суспільству інтелектуальний дискурс, а на практиці

гуманістичний ідеал цілісної освіти було втілено в освітній діяльності релігійних реформаторів – протестантів та єзуїтів. Останні зосередили освітню місію на розвитку масової середньої та вищої освіти. З огляду на це, проблематика дитини і дитинства в освітній діяльності протестантських та єзуїтських учителів була досить звуженою, адже вихованнями гімназій і колегіумів були винятково юнаки, набувши 13–15 років.

Школи протестантів та єзуїтів відіграли вагомий роль у розвитку дітей шкільного віку та юнацтва. Цікавим був їхній досвід інтеграції ігор та фізичного виховання у процес шкільного навчання. Одним із найуспішніших тогочасних планів запровадження фізичного виховання був проєкт керівника протестантської гімназії міста Нюрнберга Й. Камераріуса, який він виклав у трактаті «Діалог про гімназії» (1526 р.).

Діалог відбувався між учнем гімназії та співрозмовником, в якому вони обговорювали проблематику доцільності ігор і фізичних вправ для розвитку учнів. Хлопчик повідомляв, що в гімназії приділено увагу відпочинку учнів, дозволено грати в різні ігри, зокрема й рухливі («*motoria dicra*»). Одну з рухливих ігор у творі описано детально. Вона нагадує нам піжмурки. Хлопчик повністю згоден зі своїми педагогами, що ігри потрібні не лише для відпочинку від занять, але й для виховання водночас душі і тіла, які стають міцнішими («*durari enim assiduitate cum animos, tum corpora*»). Поразка в грі дає змогу оцінити власні сили, а це активізує вольові зусилля, спонукає до кращого навчання [6].

Підтримуємо думку історика-ренесансознавця Б. Года про те, що мислителі, філософи, педагоги європейського Відродження значної уваги приділили дитинству як особливому етапу в житті людини. Вчений, резюмуючи розвиток ренесансного дитинознавства зазначав: «Верджеріо адресував свої настанови дванадцятирічному хлопчиківі-принцу; Еразм написав підручник із правил поведінки для маленьких дітей; Вівеса вважають першим визнаним теоретиком «дитиноцентристського» виховання. Гуманісти не стояли осторонь від процесу відкриття «світу дитини» [1, с. 417].

Висновки з даного дослідження. Порівнюючи середньовічне суспільне уявлення про дитину як «маленького дорослого», що досить добре відповідало тогочасним історичним реаліям і ренесансне бачення дитинства як «найщасливішого і найприємнішого віку», бачимо, що ранньомодерним гуманістам успішно вдалося привернути увагу до дитини і дитинства. Пропонуючи нову концепцію виховання – ідею цілісної освіти, гуманісти не могли оминати найперший період становлення особистості – ранній дитячий вік. Здобутком ренесансного педагогічного дискурсу було відкриття світу дитини, кардинальна зміна ціннісно-смыслового уявлення європейців, які досить часто всерйоз не сприймали немовля, дитина найменшого віку мало що означала, спостерігалось байдуже ставлення до маленьких дітей, особливо в період їхнього доживання до п'ятирічного віку. Гуманісти не лише обумовили «ремінісценцію» дитинства в уявленні європейців, але й запропонували

чимало ідей педагогічного супроводу дитини дошкільного віку, висловили багато порад щодо природовідповідного та індивідуалізованого піклування. Звісно, для широкого втілення гуманістичних ідей потрібен був час. Але з динамічним розвитком ранньомодерного суспільства актуальною ставала й відома хрестоматійна максима: «Ніщо не зупинить ідею, час якої настав».

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у важливості аналізу подальших змін в європейській філософсько-педагогічній думці щодо дитини та дитинства, вивченні шляхів розширення педагогічного дитинознавства.

Список використаних джерел

1. Год Б. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття) : монографія. Полтава : АСМІ, 2004. 464 с.
2. Год Б. Дитячі ігри (від Античності до початку ранньомодерного часу) : монографія. Полтава : Вид-во ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. 182 с.
3. Роттердамський Еразм. Похвала глупоті. Домашні бесіди / пер. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. Київ : Основи, 1993. 319 с.
4. Сердюк І. «Маленький дорослий»: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ : К.І.С., 2018. 456 с.
5. Ariès P. L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime. Paris ; Seuil, 1973. 350 s. Extrait. URL: https://classiques.uqam.ca/collection_methodologie/aries_philippe/categories_age/categories_age_texte.html (дата звернення: 17.12.2024).
6. Camerarius J. Praecepta vitae puerilis [...]. Vitae morumque [...] praecepta exposita versibus. De gymnasiis dialogus. Basel : Hervagius, 1536. 62 s. URL: <https://mateo.uni-mannheim.de/camena/camer3/jpg/s004.html> (дата звернення: 17.12.2024).
7. Vives J. L. Tratado de la Ensenanza. Introduccion a la Sabiduria. Escolta del Alma. Dialogos. Pedagogia Pueril / est. prelim. y prologos J. M. Villalpando. Mexico : Editorial Porrúa, 2004. N. 447. 448 s.

References

1. Hod, B. (2004). *Vykhovannia v epokhu yevropeiskoho Vidrozhennia (seredyna XIV – pochatok XVII stolittia) [Education in the European Renaissance (mid-14th – early 17th century)]*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
2. Hod, B. (2015). *Dytiachi ihry (vid Antychnosti do pochatku rannomodernoho chasu) [Children's games (from Antiquity to the beginning of early modern times)]*. Poltava: Vyd-vo PNPU imeni V.H. Korolenka [in Ukrainian].
3. Rotterdamskyi, Erazm. (1993). *Pokhvala hlupoti. Domashni besidy [Praise for Folly. Domestic Conversations]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Serdiuk, I. (2018). *Malenyki doroslyi: Dytna y dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st. [Little Adult: Child and Childhood in the Hetmanate of the 18th Century]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
5. Ariès, P. (1973). *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris; Seuil. Extrait. Retrieved from https://classiques.uqam.ca/collection_methodologie/aries_philippe/categories_age/categories_age_texte.html.
6. Camerarius, J. (1536). *Praecepta vitae puerilis [...]. Vitae morumque [...] praecepta exposita versibus. De gymnasiis dialogus*. Basel: Hervagius. Retrieved from <https://mateo.uni-mannheim.de/camena/camer3/jpg/s004.html>.
7. Vives, J. L. (2004). *Tratado de la Ensenanza. Introduccion a la Sabiduria. Escolta del Alma. Dialogos. Pedagogia Pueril / est. prelim. y prologos J. M. Villalpando*. Mexico: Editorial Porrúa.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 11.01.2025

УДК 378:053.6:34

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-26-30](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-26-30)

ТОВКАНЕЦЬ ГАННА ВАСИЛІВНА,

докторка педагогічних наук, професорка,
завідувачка кафедри теорії та методики початкової освіти,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

Anna Tovkanets,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methods
of Primary Education, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

E-mail: tovkanec2017@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6191-9569>

ГОЛОВАЧКО ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

Vasyl Holovachko,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

E-mail: wajahol1980@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5993-0873>

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ І КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

А Обґрунтовано особливості розвитку економічної культури й економічної компетентності фахівців педагогічного профілю в умовах університетської освіти. Розглянуто економічну культуру майбутнього фахівця педагогічного профілю як цілісне особистісне утворення, що характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями та вміннями; сформованим ціннісним ставленням до економіки, її предмету, засобів і результатів; розвиненими якостями особистості, що дозволяють їй найповніше реалізувати себе в пізнавальній і соціально-орієнтованій економічній діяльності. Визначено економічну компетентність як особливий тип організації знань, умінь, спрямованих на економічну діяльність, що дозволяють особистості вирішувати проблеми та типові економічні завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях. Запропоновано зміст економічної компетентності майбутніх фахівців як взаємозалежних складників: базових, функціональних і практичних. Представлено модель формування економічної компетентності та економічної культури майбутнього фахівця. Виявлено, що ефективне формування економічної компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю передбачає застосування модульно-компетентнісного навчання в умовах вищої школи, залучення майбутніх фахівців педагогічного профілю до роботи над інноваційним проектом. Підкреслено, що інноваційні методи навчання засновані на використанні сучасних досягнень науки та інформаційних технологій. Такими є методи проблемного та проектного навчання, дослідницькі методи, тренінгові форми, обговорення в групах, публічна презентація, проект, дискусія, ділова гра, що передбачають актуалізацію творчого потенціалу та самостійності студентів. Зроблено висновок, що для майбутніх фахівців педагогічного профілю завдання формування економічної компетентності й економічної культури важливе насамперед через високу соціальну відповідальність педагогів. Успішна ефективна професійна діяльність педагога можлива при поєднанні особистісних і соціальних цінностей в економічних відносинах.

Ключові слова: економічна грамотність; методи навчання; інформаційні модулі; інноваційний проект; компетентність; економічна культура; майбутні фахівці; університетська освіта

DEVELOPMENT OF ECONOMIC CULTURE AND COMPETENCE AMONG PEDAGOGICAL SPECIALISTS IN THE CONTEXT OF UNIVERSITY EDUCATION

S The article substantiates the peculiarities of the development of economic culture and economic competence among pedagogical specialists in the context of university education. Economic competence is defined as a special type of organization of knowledge and skills aimed at economic activity, which allows an individual to solve problems and address typical economic tasks that arise in real life situations. The content of the economic competence of future specialists is proposed to consist of interdependent constituent elements: basic, functional

and practical. The economic culture of a future pedagogical specialist is considered to be a holistic personal formation characterized by a high level of mastery of economic knowledge and skills; a well-formed value-based attitude towards the economy, its subject, means and results; and developed personality qualities that allow them to realize themselves in cognitive and socially oriented economic activity. A model for the formation of economic competence among future specialists is presented. It is found that the effective formation of economic competence of future pedagogical specialists involves the use of module-based competency learning in higher education and the involvement of future pedagogical specialists in working on an innovative project. It is emphasized that innovative teaching methods are based on the use of modern advances in science and information technology. These include methods of problem-based and project-based learning, research methods, training formats, group discussions, public presentation of projects, debates, business games, and other methods that involve the actualization of students' creative potential and independence. It is concluded that the task of forming economic competence and economic culture is important for future pedagogical specialists primarily because of the high social responsibility of teachers. A teacher's successful and effective professional activity is possible when combining personal and social values in economic relations.

Keywords: economic literacy; teaching methods; information module; innovative project; competence; economic culture; future specialists; university education

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується становленням нової парадигми освіти, націленої на розвиток особистості у швидкоплинному економічному і соціальному середовищі. Відповідно до цього змінюються вимоги до підготовки підростаючого покоління. Рівень конкурентоспроможності сучасної інноваційної економіки значною мірою визначається якістю економічної освіти випускників, рівнем їхньої соціалізації. З'являється необхідність формування студентів нової економічної позиції і нового стилю мислення. Ця вимога передбачає формування у підростаючого покоління мобільності, здатності швидко реагувати на зміни ринкової ситуації, розвиток економічної свідомості, що характеризується наявністю цілісного уявлення про систему економічних відносин, розуміння механізмів функціонування соціально-економічних інститутів; уміння оперувати економічною термінологією, тобто формування економічної компетентності особистості та її економічної культури.

Потреба сучасних виробничих і гуманітарних галузей в економічно грамотних, конкурентоспроможних, професійно підготовлених фахівцях передбачає трансформацію всієї системи освіти, наповнення її новим змістом, використання нових прогресивних і ефективних способів, методів і засобів освітньої діяльності, виявлення оптимальних умов економічної освіти молоді, зокрема майбутніх фахівців педагогічного профілю.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Економічна освіта загалом та економічна освіта майбутніх фахівців педагогічного профілю у сучасних умовах розвитку вищої освіти досліджувалася такими вченими, як-от: Ю. Падалка, Г. Дмитренко, О. Коваленко, Є. Лодатко та ін.

Р. Бернатова [1], А. Завгородня [2], Н. Кінах [2], В. Курок [4], М. Морозова [5], Г. Товканець [1] та ін. підкреслюють особливу роль компетентнісного спрямування педагогічної підготовки у професійній освіті. Економічну компетентність як інтегративну особистісно-діяльну характеристику, що включає систему певних економічних знань, умінь і навичок, а також значущих якостей особистості, мотивів, інтересів, що, у свою чергу, забезпечує розвиток здібності та готовності використовувати економічно ефективні та доцільні рішення у професійній діяльності розглядають В. Курок, М. Морозова [4].

С. Саяпіна, В. Данильченко підкреслюють, що економічна компетентність має цілісний характер, а основою її формування є соціально-економічний досвід людини, який

накопичується у процесі трудової діяльності [8]. О. Падалка розглядає соціально-економічну компетентність педагога як інтегральну професійно-особистісну характеристику, що відображає його особистісні та соціально-економічні досягнення [6]. Н. Кінах включає до змісту професійної підготовки оволодіння студентами соціально-економічною компетентністю, яка обумовлює готовність і здатність проєктувати та реалізовувати особистісну і професійну економічну діяльність у сфері освітніх послуг [3].

Виділення невирішених раніше частин проблеми.

Зазначимо, що економічна компетентність виявляється в економічних знаннях, здібностях оцінювати і аналізувати події та явища в різних ситуаціях економічної життєдіяльності суспільства, в адекватному використанні умінь і навичок у навчальній і позанавчальній діяльності, а також у розвитку економічно важливих якостей.

Аналіз результатів наукових досліджень [3; 8; 9; 11] дає підстави визначити економічну компетентність як особливий тип організації знань, умінь, спрямованих на економічну діяльність, що дозволяють особистості вирішувати проблеми та типові економічні завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях. Саме тому знання економічно компетентного випускника мають відповідати таким вимогам (табл. 1).

На нашу думку, економічну компетентність потрібно вважати результатом засвоєння економічних знань і умінь, формування економічно значущих якостей особистості, економічної поведінки, включення до соціально-економічних відносин на основі інтеграції економічних знань з іншими дисциплінами, що включені до відповідної університетської освітньої програми.

Мета статті: обґрунтувати особливості розвитку економічної компетентності та економічної культури майбутніх фахівців педагогічного профілю в умовах університетської освіти.

Викладення основного матеріалу. Зміст економічної компетентності майбутніх фахівців можна подати у вигляді груп взаємозалежних компонентів економічної компетентності: базових, функціональних і практичних (рис. 1).

Фундаментальні властивості особистості характеризують потреби особистості майбутнього фахівця в економічних знаннях, розуміння їхньої значущості; докладання зусиль для основного пізнання в галузі економіки; набуття загальнонаукових, загальнопрофесійних, базових економічних знань, вияв активності при їх сприйнятті.

Вимоги до знань економічно компетентного випускника

Критерії	Характеристика
Різноманітність і системність	Особистість має широкий спектр знань, вільно володіє ними, демонструє їх на основі внутрішньої логіки, наскрізної ідеї
Аргументованість	Знання мають глибокий зміст, виступають у взаємозалежності один з одним
Гнучкість	Урахування швидкозмінюваності впливу зовнішніх факторів на зміст окремих елементів економічного знання та зв'язку між ними
Актуальність	Відповідність державним чи галузевим нормативам
Своєчасність	Здатність застосовувати в потрібній ситуації ключові моменти категоріального характеру, що визначається загальними принципами, підходами, ідеями, досягненнями та ризиками

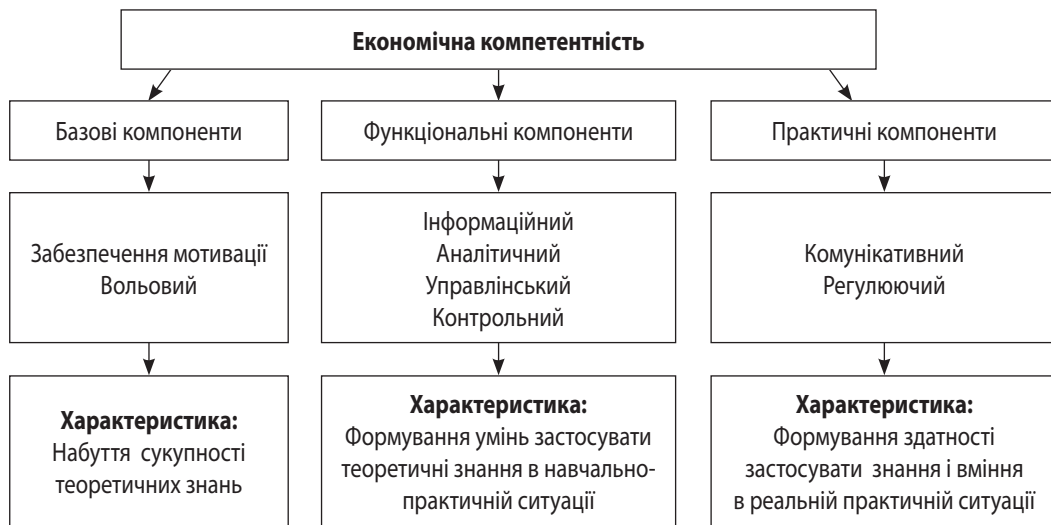

Рис. 1. Структурні компоненти економічної компетентності майбутнього фахівця пед агогічного профілю

Ключові компетенції майбутнього фахівця педагогічного профілю включають: уміння здійснювати навчально-пошукову діяльність у галузі економічного пізнання; вміння самостійно обробляти економічну і педагогічну інформацію, проводити її порівняльний аналіз, виявляти динаміку економічних даних; уміння застосовувати способи взаємодії з оточуючими.

Практичні компетенції включають: здатність систематизувати отримані економічні й педагогічні знання, застосовувати їх на практиці; здатність проводити самооцінку, самоконтроль; здатність до самовдосконалення у майбутній педагогічній діяльності; вияв творчих задатків і здібностей, професіоналізму, здатність використовувати наукові знання, формулювати проблеми та самостійно знаходити ефективні способи їх вирішення у професійній діяльності [12, с. 1821–1823].

Економічна культура майбутнього фахівця педагогічного профілю є цілісним особистісним утворенням, що характеризується високим рівнем оволодіння економічними знаннями та вміннями; сформованим ціннісним ставленням до економіки, її предмету, засобів і результатів; розвиненими якостями особистості, що дозволяють їй найповніше реалізувати себе в пізнавальній і соціально-орієнтованій економічній діяльності.

Структурними компонентами економічної культури є економічне знання, економічне мислення, економічні цінності, які становлять єдине ціле та формуються багато в чому

на основі прикладних економічних знань. Щоб отримати ці структурні компоненти, необхідно формувати економічні компетенції, підприємницькі навички та управлінсько-організаційну грамотність.

Узагальнений аналіз наукової літератури [3; 7; 9; 11] дозволяє створити модель формування економічної компетентності та економічної культури майбутнього фахівця педагогічного профілю (рис. 2):

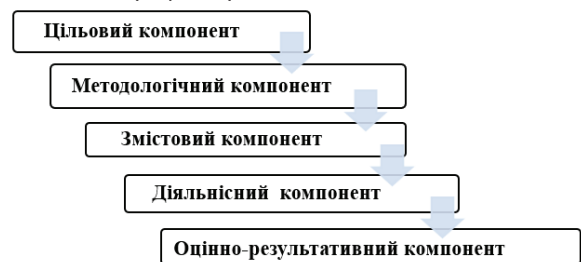

Рис. 2. Модель формування економічної компетентності та економічної культури майбутнього фахівця

Цільовий компонент моделі формування економічної компетентності й економічної культури майбутніх фахівців педагогічного профілю включає цілі та завдання економічної підготовки. Зростаючий попит на економічні знання сприяв появі нових форм економічної освіти [3]. Завдання цільового компонента включають дидактичні підходи, що визначають шляхи формування мотивації у майбутніх фахівців педагогічного профілю.

Наголосимо, що професійні економічні знання педагогів є вирішальним фактором для будь-якої форми успішного навчання, що безпосередньо впливають на успішність студентів. Відповідно до цього основне завдання цього етапу – надати можливість студентам індивідуально порівняти свої підходи у вирішенні економічних питань з об'єктивною економічною теорією, що викладається в рамках освітньої програми. Це дозволяє студентам провести аналогічний процес порівняння особистісного підходу до вирішення економічних питань з економічними знаннями, в результаті чого забезпечується можливість проектування особистих цілей та досягнення їх в умовах, які є основою для економічної компетентності майбутнього фахівця педагогічного профілю.

Методологічний компонент включає методи навчання (наприклад, аудиторна робота та кейс-метод), що є ефективними для майбутніх фахівців педагогічного профілю, для яких економічна дисципліна не є визначальною, але має практичну цінність. З одного боку, застосування таких методів спрощує порядок оцінки компетенцій, оскільки не вимагає тестування для визначення рівня засвоєння лекційного матеріалу, з іншого боку, сприяє особистому залученню студентів до реальної педагогічної ситуації, що, у свою чергу, апелює до цільового компоненту, надаючи можливість розвивати вміння формулювати конкретні цілі.

Для змістовного компонента основним завданням є правильний підбір навчальних матеріалів і форм занять. Однією з форм можуть бути дистанційні заняття (електронні лекції, презентації, інтерактивні матеріали, тести, відеокурси, методичні матеріали, факультативний курс з економіки для студентів педагогічної спрямованості тощо).

Основне завдання діяльнісного компонента – утворювати структурні зв'язки у розробленій моделі формування економічної компетентності та економічної культури майбутніх фахівців педагогічного профілю. Це означає визначення тривалості занять на основі розподілу за формами та етапами викладання навчального курсу економічної дисципліни або відповідної теми педагогічно спрямованої дисципліни. Наприклад, кількість аудиторних занять можна значно скоротити при заміщенні їх дистанційною формою занять з одночасним тестуванням, при успішному проходженні яких студенти допускаються до етапу виконання кейсу з економіки.

Завдання оцінно-результативного компонента – скласти критерії перевірки компетентності, які залежать від результату виконання всіх попередніх завдань за кожним освітнім компонентом моделі формування економічної компетентності й економічної культури. На основі запропонованих критеріїв можуть бути виявлені проблеми в рівнях сформованості економічної компетентності студентів, розроблена методика збагачення компонентів [9]. Кожному критерію повинні відповідати певні показники, що відображають ступінь сформованості окремо взятого компонента [5]. Основна вимога до цього компонента моделі: перевірка компетенцій повинна займати якнайменше часу, наприклад, з урахуванням раціоналізації навчального часу в методологічному та діяльнісному компонентах.

Результати дослідження. В умовах університетської освіти в основі формування економічної компетентності й економічної культури майбутнього фахівця педагогічного

профілю головними будуть ті методи та прийоми, які дадуть можливість дізнатися нове, навчитися ним користуватися, сформувати інтерес до подальшого вдосконалення як знань, так і умінь в економічній сфері та у сфері педагогічної діяльності.

Ефективне формування економічної компетентності у майбутніх фахівців педагогічного профілю передбачає застосування модульно-компетентнісного навчання в умовах вищої школи. Модульність програми навчання, наприклад, при викладанні курсів «Основ бізнесу», «Міжнародні стандарти фінансової звітності» тощо, базується на системі компетенцій, що дозволяє гнучко оновлювати чи замінювати окремі конкретні модулі з оволодіння студентами економічною грамотністю, формування у них педагогічних знань і вмінь здійснювати у майбутньому економічне навчання школярів. Модульна система відображає чітку структуру курсу навчання економічної грамотності, сприяє відстеженню зв'язку між її елементами (інформаційно-економічними модулями), передбачає наочність, прогнозованість, індивідуалізацію, варіативність, мобільність, комплексність, накопичувальний принцип оцінювання сформованості економічної компетентності у майбутніх фахівців педагогічного профілю, можливість їх самоконтролю та самооцінки. Модульно-компетентнісний підхід у професійній підготовці студентів дозволяє використовувати інтерактивні форми розвитку економічної компетентності та економічної культури, орієнтуючи їх на суб'єкт-суб'єктну основу: вибір рівня економічної грамотності студента; навчання за індивідуальним темпом; використання різних форм економічних відносин в умовах ведення людиною домашнього господарства; самостійність у вирішенні фінансових проблем повсякденного життя; гарантованість досягнення результатів навчання економічної грамотності, а також сформованості економічної компетентності. Важливим елементом кожного модуля є економічне цілепокладання, яке передбачає впорядковану систему цілей: посилення діяльності студентів у вирішенні економічних завдань; поетапність і перспективність подальшого вдосконалення економічної професійної підготовки студентів; командна робота викладача та студентів; активна свідома (мотивована) участь студентів у оволодінні економічною компетентністю та економічною культурою; створення системи оцінювання сформованості у студентів економічної компетентності.

Актуальним, на нашу думку, є залучення майбутніх фахівців педагогічного профілю до роботи над інноваційним проєктом з урахуванням таких педагогічних умов реалізації: необхідність створення інноваційної ідеї в тій сфері наукової та суспільної діяльності, яка є для студента профілюючою; опора інноваційної ідеї на актуальне економіко-педагогічне знання, яке передбачає застосування лабораторних потужностей, що є в університеті або які проєктуються в перспективі; чітке визначення потреби в інноваційному продукті для існуючих ринків; створення інноваційної ідеї має базуватися на відповідній теоретичній підготовці, що дозволяє визначити нагальні проблеми, що вирішуються створюваним продуктом; допомога з боку системи освіти та системи професійного навчання, що забезпечується компетентністю викладацького складу за методикою «наставництва»; інноваційний проєкт, змодельований на концепції реалістичного бізнес-плану, для

якої характерним є гнучкість і можливість змін за умовами потенційного інвестора.

Отже, на наш погляд, виконання цих вимог дозволить побудувати синергічну структуру взаємодії викладачів і майбутніх фахівців педагогічного профілю, що забезпечить ефективну організацію формування інноваційного проєкту.

Варто враховувати, що інноваційні методи навчання засновані на використанні сучасних досягнень науки та інформаційних технологій. У роботі над кожною темою курсу можна використовувати різноманітні інноваційні методи: методи проблемного та проєктного навчання, дослідницькі методи, тренінгові форми, обговорення в групах, дискусія, ділова гра, інші методи, що передбачають актуалізацію творчого потенціалу та самостійності студентів як з використанням інформаційних технологій, так і без них. Їхнє застосування сприяє підвищенню якості підготовки в результаті розвитку у майбутніх фахівців педагогічного профілю творчих здібностей і самостійності [5].

Список використаних джерел

1. Бернатова Р., Товканець Г. Компетентнісна спрямованість педагогічної підготовки в європейському освітньому просторі. *Універсальні навички XXI століття: педагогічні акценти професійної підготовки і вищої освіти*: кол. монографія. Ужгород: PIK-У, 2022. С. 46–61.
2. Завгородня А. І. Системоутворюючі категорії економічної компетентності. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2015. № 1(9). С. 113–118.
3. Кінах Н. В. Структура економічної компетентності педагога нової української школи. 2017. URL: <http://archive.ws-conference.com/struktura-ekonomichno%D1%97-kompetentnosti-pedagoga-novo%D1%97-ukra%D1%97nsko%D1%97-shkoli/>
4. Курок В., Кондратенко Т. Зміст та структура економічної компетентності майбутніх учителів технологій. *Молодь і ринок*. 2019. № 8(175). С. 23–27.
5. Морозова М. М. Формування економічної компетентності у студентів гуманітарних спеціальностей у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2018. 312 с.
6. Падалка О. С. Економічна освіта в системі професійної підготовки вчителя. *Проблеми та перспективи формування національної*

У процесі університетських занять доцільним є використання таких методів навчання, як-от: групове обговорення, творчі завдання, публічна презентація проєкту, аналіз конкретних ситуацій (кейс-метод), тренінг, круглий стіл, колоквиум, «Дерево рішень», метод Делфі, «мозковий штурм» тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Для майбутніх фахівців педагогічного профілю завдання формування економічної компетентності і економічної культури важливе насамперед через високу соціальну відповідальність педагогів. Успішна ефективна професійна діяльність педагога можлива при поєднанні особистісних цінностей в економічних відносинах із соціальними, що відображаються у результатах освітньої діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей застосування методів і прийомів пізнавальної активності та тенденцій зміни змісту професійної підготовки у вищій школі.

References

1. Bernatova, R., & Tovkanets, H. V. (2022). Kompetentnisna spriamovanist pedahohichnoi pidhotovky v yevropeiskomu osvitnomu prostori [Competency orientation of pedagogical training in the European educational space]. In *Universalni navychky XXI stolittia: pedahohichni aktsenty profesiinoyi pidhotovky i vyshchoy osvity* [Universal skills of the 21st century: pedagogical accents of professional training and higher education]: kol. Monohrafy (pp. 46-61). Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
2. Zavorodnia, A. I. (2015). Systemoutvoriuiuchi katehorii ekonomichnoi kompetentnosti [System-forming categories of economic competence.]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky* [Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Pedagogy and psychology. Pedagogical sciences], 1(9), 113-118 [in Ukrainian].
3. Kinakh, N. V. (2017). *Struktura ekonomichnoi kompetentnosti pedahoha novoї ukrainiskoi shkoly* [The structure of economic competence of a teacher of the new Ukrainian school]. Retrieved from <http://archive.ws-conference.com/struktura-ekonomichno%D1%97-kompetentnosti-pedagoga-novo%D1%97-ukra%D1%97nsko%D1%97-shkoli/> [in Ukrainian].
4. Kurok, V., & Kondratenko, T. (2019). Zmist ta struktura ekonomichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii [Content and structure of economic competence of future technology teachers]. *Molod i rynek* [Youth and the market], 8(175), 23-27 [in Ukrainian].
5. Morozova, M. M. (2018). *Formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti u studentiv humanitarnykh spetsialnostei u navchalno-vykhovnomu protsesi VNZ* [Formation of economic competence in students of humanitarian specialties in the educational process of a higher educational institution]. (PhD diss.). Starobilsk [in Ukrainian].
6. Padalka, O. S. (2010). *Ekonomichna osvita v systemi profesiinoyi pidhotovky vychytelia* [Economic education in the system of professional teacher training]. In L. L. Tovazhnianska, & O. H. Romanovska (Eds.), *Problemy ta perspektivy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity* [Problems and

7. *гуманітарно-технічної еліти* / за ред.: Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський. Харків, 2010. Вип. 27(31), ч. 1. С. 205–211.
7. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia>.
8. Saiapina S., Danylchenko V. Економічна компетентність майбутнього педагога: сутність і чинники формування в умовах ЗВО. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2024. № 1(105). С. 60–69.
9. Чучаліна Ю. М. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Уманський державний пед. університет імені Павла Тичини. Умань, 2021. 326 с.
10. Шевель Б. О. Принципи формування економічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2023. № 211. С. 208–212.
11. Шевель Б. О. Феномен економічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання та технологій: теоретичний аспект. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2022. № 207. С. 364–368.
12. Mendez L., Delgado T. Scientific Competence for Elementary School Teachers. *2nd International Conference on Education and New Learning Technologies*. Barcelona, 2010. P. 1821–1829.

7. *prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite* (Is. 27 (31), p. 1, pp. 205-211). Kharkiv [in Ukrainian].
7. *Profesiyniy standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard «Teacher of a general secondary education institution»]*. (2024). Retrieved from <https://mon.gov.ua/news/informatsiine-povidomlennia> [in Ukrainian].
8. Saiapina, S., & Danylchenko, V. (2024). Ekonomichna kompetentnist maibutnoho pedahoha: sutnist i chynnyky formuvannia v umovakh ZVO [Economic competence of a future teacher: essence and factors of formation in conditions of ZVO]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu* [Humanization of the educational process], 1(105), 60-69 [in Ukrainian].
9. Chuchalina, Yu. M. (2021). *Formuvannia ekonomichnoi kultury maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi profesiinoyi pidhotovky* [Formation of economic culture of future primary school teachers in the process of professional training]. (PhD diss.). Uman [in Ukrainian].
10. Shevel, B. O. (2023). *Pryntsypy formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii* [Principles of forming economic competence of future teachers of labor training and technologies.]. *Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky* [Proceedings. Pedagogical sciences], 211, 208-212 [in Ukrainian].
11. Shevel, B. O. (2022). *Fenomen ekonomichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii: teoretynnyi aspekt* [The phenomenon of economic competence of future teachers of labor training and technologies: a theoretical aspect]. *Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky* [Proceedings. Pedagogical sciences], 207, 364-368 [in Ukrainian].
12. Mendez, L., & Delgado, T. (2010). *Scientific Competence for Elementary School Teachers*. In *2nd International Conference on Education and New Learning Technologies* (pp. 1821-1829). Barcelona.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 29.12.2024

УДК 378:04:66

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-31-35](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-31-35)

ПОПОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА,

докторка педагогічних наук, професорка,

професорка кафедри освітології та інноваційної педагогіки,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

Olena Popova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Educational Science and Innovative Pedagogy,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

E-mail: tubayeva07@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1611-5956>

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НА РИНКУ ПРАЦІ

А Запропоновано розглянути професійну компетентність майбутнього фахівця, хіміко-технологічних спеціальностей зокрема, як чинник його конкурентоспроможності на ринку праці. На підставі аналізу наукових досліджень з'ясовано, що причиною дисбалансу між попитом ринку праці на відповідні освітньо-кваліфікаційні потреби та якістю підготовки випускників закладів вищої освіти відсутність державного механізму моніторингу ринків праці та освіти з метою забезпечення достовірності оцінок розвитку обох систем. Розглянуто бажані для фахівців м'які навички (soft skills), що доповнюють їх суто професійні навички, що допомагають фахівцю результативно виконувати роботу, успішно будувати майбутню кар'єру, і яким надають перевагу роботодавці (відповідальність, уважність, тактовність, навички роботи в команді, комунікабельність, стресостійкість, орієнтація на результат, аналітичні здібності, самоорганізація та багатозадачність, гнучкість, мобільність, дисциплінованість, справедливість, оптимістичність, адаптивність, дружелюбність, ввічливість, порядність). Доведено, що подальшими пріоритетними вимогами роботодавців щодо складника професійної компетентності майбутніх фахівців можуть стати такі soft skills, як наявність емоційного інтелекту та здібностей до співпраці, наявність гнучкості та інклюзивності. Визначено, що на цю тенденцію впливатиме у подальшому освіта протягом життя та її освітній продукт – «надсучасний» студент. Визначено перспективами подальших досліджень – формування професійної компетентності фахівців хіміко-технологічних спеціальностей в умовах неперервної освіти.

Ключові слова: професійна компетентність; професійна підготовка; конкурентоспроможність; роботодавці; ринок праці; хіміко-технологічні спеціальності

PROFESSIONAL COMPETENCE AS A FACTOR IN SHAPING THE COMPETITIVENESS OF FUTURE CHEMICAL TECHNOLOGISTS IN THE LABOR MARKET

С It is proposed to consider the professional competence of the future specialist, particularly in chemical and technological specialties, as a factor in their competitiveness in the labor market. Based on the analysis of scientific studies, it was found that the primary cause of the imbalance between the labor market demand for appropriate educational qualifications and the quality of training of graduates from higher education institutions is the lack of a state mechanism for monitoring the labor and education markets to ensure reliable assessments of the development of both systems. Soft skills desirable for specialists are identified, complementing their purely professional skills and helping them perform work efficiently, successfully build future careers, and meet employer preferences. These skills include responsibility, attentiveness, tact, teamwork skills, sociability, stress resistance, result orientation, analytical abilities, self-organization and multitasking, flexibility, mobility, discipline, fairness, optimism, adaptability, friendliness, politeness, and decency. It has been proven that employers increasingly prioritize soft skills as a component of the professional competence of future specialists. Key priorities include emotional intelligence, the ability to cooperate, the presence of flexibility and inclusiveness. It was determined that lifelong education and its educational product – a "state-of-the-art" student – will influence this trend in the future. The prospects for further research have been determined: the formation of professional competence among specialists in chemical and technological specialties under the conditions of continuous education.

Keywords: professional competence; professional training; competitiveness; employers; labor market; chemical and technological specialties

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

У Стратегічній піраміді розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки з метою усунення розриву між системою вищої освіти та ринком праці, дисбалансом попиту і пропозиції з інноваційних спеціальностей, відсутності механізмів зворотного зв'язку між роботодавцями і закладами вищої

освіти і задоволення потреб економіки у кваліфікованих фахівцях пропонується вирішити такі завдання:

1) формування системи моніторингу попиту і пропозиції на фахівців з вищою освітою на ринку праці;

2) формування пріоритетів підготовки фахівців з вищою освітою, зокрема ІТ спеціальностей, на основі моніторингу ринку праці;

3) забезпечення першого робочого місця випускників, які здобули вищу освіту за рахунок бюджетних коштів [16].

Одним із шляхів забезпечення якості освіти та зменшення розриву між теоретичною та практичною підготовкою здобувачів вищої освіти є тісна співпраця університету і роботодавців, яка сприяє високій якості підготовки фахівців [14], хіміко-технологічних спеціальностей зокрема, відтак, і формуванню їх професійної компетентності, що має велике значення у конкурентоспроможності майбутніх фахівців на вітчизняному і європейському ринках праці.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії суспільства, освіти та бізнесу піднімають у своїх наукових роботах такі автори, як-от: Ю. Баглюк [1], З. Бараник [2], В. Батаєва [16], О. Бірюкова [3], В. Борисов [5], І. Гевко [5], С. Госн [7], О. Жейнова [12], Ю. Кикош [2], В. Ляпунова [12], К. Михайлова [16], І. Нечитайло [16], Л. Рутян [18], В. Строгий [3], Н. Чернуха [18], Л. Чурсіна [20], О. Чуйко [19] та ін.

Виділення невришених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Не зважаючи на широкий спектр досліджень із питань взаємодії роботодавців і закладів вищої освіти, недостатньо дослідженою залишається вплив професійної компетентності майбутнього фахівця, хіміко-технологічних спеціальностей, зокрема, на його конкурентоспроможність на ринку праці.

Мета статті: розглянути професійну компетентність майбутнього фахівця як чинник його конкурентоспроможності на ринку праці.

Викладення основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасні вимоги до освіти зумовлюють необхідність змін у системі професійної підготовки майбутніх фахівців, компетентних і конкурентоспроможних на ринку праці. Актуалізується партнерська взаємодія та співпраця з роботодавцями [18, с. 73], яка розпочинається зі спільного розроблення нормативної бази – стандартів вищої освіти, освітніх програм і навчальних планів. Роботодавці беруть участь у проведенні навчальних занять, організації й проведенні виробничих практик, консультуванні при виконанні кваліфікаційних робіт, у роботі екзаменаційних комісій при підсумковій атестації, організації курсів підвищення кваліфікації [15].

На переконання дослідниць В. Ляпунової, С. Жейнової, «одним із векторів удосконалення та поліпшення якості підготовки майбутніх фахівців є залучення зовнішніх і внутрішніх стейкхолдерів до участі у забезпеченні якості освітнього процесу та освітньої діяльності закладів вищої освіти» [12, с. 122].

У системі освіти відбуваються постійні інноваційні зміни, спрямовані «на формування професійної компетентності, компетенцій, професійно значущих якостей, відповідно до тенденцій вітчизняної, європейської і світової освіти» [18, с. 73]. Як відзначають науковці, «вища освіта ставить перед собою численні цілі, такі як підготовка студентів до активної громадянської позиції, до майбутньої кар'єри (розширення їхніх можливостей працевлаштування), підтримка їхнього особистісного розвитку, побудова широкої і розвиненої бази

знань і стимулювання досліджень та інновацій» [12, с. 123].

Проте О. Чуйко вказує на «очевидний дисбаланс між попитом ринку праці на відповідні освітньо-кваліфікаційні потреби та якістю підготовки випускників закладів вищої освіти, які цим потребам не відповідають» [19, с. 76]. А дослідники З. Баранник, Ю. Кикош, у свою чергу, визначають причини такого дисбалансу, а саме: «відсутність державного механізму моніторингу ринків праці та освіти з метою забезпечення достовірності оцінок розвитку обох систем, а звідси: невідповідність структури та обсягів випускників вищих навчальних закладів потребам економіки України та її економічній політиці; неможливість ринку освітніх послуг своєчасно реагувати на зміни попиту та пропозиції на ринку праці; велика тривалість процесу підготовки необхідних кадрів» [2, с. 2].

Найчастіше феномен професійної компетентності трактують як «сукупність психолого-професійних якостей, що зумовлюють самостійну та відповідальну діяльність професіонала, здатність ефективно виконувати професійні функції» [4, с. 7]. Предметну компетентність із хіміко-технологічних дисциплін розглядаємо як загальну здатність майбутнього фахівця адекватно діяти у реальних ситуаціях, ефективно вирішувати актуальні проблеми, які передбачають оперування такими поняттями, як-от: хімічний елемент, речовина, хімічне явище, хімічне виробництво, технології, технологічний процес [13, с. 85–86].

Проблеми формування професійних та особистісних компетентностей майбутніх фахівців, вибору для успішного працевлаштування та високого рівня конкурентоспроможності на ринку праці завжди були цікавими для науковців [11].

Роботодавці мають потребу у фахівцях, спроможних орієнтуватися в складних потоках даних, критично мислити та адаптуватися до цифрового ландшафту, що постійно змінюється. Вільне володіння цифровими технологіями є базовою вимогою. Першочерговою стала здатність орієнтуватися в онлайн-просторі, віртуально співпрацювати та використовувати технології для підвищення продуктивності праці. Поширення віддаленої роботи, прискорене глобальними подіями, такими як пандемія COVID-19, умови воєнного стану в Україні, змінило очікування роботодавців. Нині багато організацій запроваджують гнучкий графік роботи, а від працівників вимагають компетентності у використанні інструментів віддаленої співпраці, самодисципліни та ефективного тайм-менеджменту. Здатність підтримувати продуктивність під час самостійної роботи стала цінною навичкою, і роботодавці тепер мають потребу у фахівцях, які можуть легко переходити від офісного до віддаленого режиму роботи.

До складника професійної компетентності майбутнього фахівця входять не тільки суто професійні навички за обраним фахом, а й «м'які навички» (soft skills), що не притаманні конкретним професіям. Це особистісні якості, які допомагають фахівцю результативно виконувати роботу та успішно будувати майбутню кар'єру.

В описах вакансій роботодавці відзначають бажані soft skills:

– відповідальність: ключова навичка в умовах воєнного стану, у 80% усіх вакансій зазначається ця потреба. Бути відповідальним у роботі – це гарантувати виконання своїх професійних обов’язків, не зважаючи на своє місце перебування, повітряні тривоги, формат роботи чи навіть власний емоційний стан;

– уважність: у 70% вакансій зазначають потребу уважності, що означає вміння концентруватися та не припускати помилок у своїх професійних обов’язках;

– тактовність: входить у трійку найбажаніших soft skills, передбачає не лише просте дотримання правил поведінки, але й вміння розуміти ситуацію, події та не допускати можливих конфліктів;

– навички роботи в команді: важливість таких навичок зазначає кожний другий роботодавець, адже за здорових відносин і налагодженої взаємодії між співробітниками компанія може працювати незалежно від умов та формату роботи;

– комунікабельність: у 40% усіх вакансій зазначена якість є бажаною, свою комунікабельність фахівців виявляє через легкість входження у контакт з іншими людьми, для нього притаманні відкритість у взаємодії та стосунках;

– стресостійкість: якість, пов’язана з новими реаліями воєнного часу, у 35% вакансій роботодавцями ця навичка зазначається як бажана для майбутнього фахівця;

– орієнтація на результат: стабільна навичка у будь-яких реаліях, адже для роботодавця важливо, щоб його співробітники рухалися в одному напрямі, були зорієнтовані на результат та вели компанію до розвитку й процвітання;

– аналітичні здібності, самоорганізація та багатозадачність: їх зазначають у вакансіях 25% роботодавців; вміння аналізувати та критично оцінювати ситуацію, організувати свою роботу так, щоб не втратити продуктивність і виконувати поставлений план. Для роботодавців потрібні такі фахівці, які здатні в умовах непередбачуваності виконувати не тільки свої, а й додаткові завдання [21];

– гнучкість: вміння пристосовуватися, знаходити різні шляхи вирішення проблем і не зациклюватися на одному варіанті;

– мобільність: вияв активності індивіда, яка проявляється в готовності ініціювати зміни у професійному житті [8];

– дисциплінованість: важлива риса особистості, яка допомагає досягти успіху у професійній сфері, зберегти здоров’я та підтримати гармонійні відносини з оточуючими [9];

– справедливість: «виражає ставлення особи, групи осіб або суспільства до певних соціальних явищ або людських вчинків [14, с. 42];

– оптимістичність: якість, що уособлює «додатне» ставлення до життя, кар’єри, бізнесу, служби чи роботи і, як правило, не існує без «віри у краще майбуття» та пов’язана з гумором, іронією, надією, емпатією [22];

– адаптивність: здатність залишатися відкритим до змін, справлятися зі стресом, не боятися невідомого і навіть бути готовим до кардинальної зміни кар’єрного шляху, якщо це необхідно [6].

Незмінними якостями залишаються дружелюбність, ввічливість, порядність [21].

Навчальні заклади, розробляючи і реалізуючи програми, повинні орієнтуватися на потреби роботодавців і студентів, створювати механізми, що дають змогу неперервно відстежувати зміни кон’юнктури ринку праці та вимог основних споживачів до якості освіти [12, с. 124].

Оскільки галузі розвиваються небаченими темпами, роботодавці все більше цінують людей, які демонструють прихильність до неперервного навчання та здатності до адаптації. Готовність підвищувати кваліфікацію та перекваліфіковуватися стала критично важливою вимогою. Роботодавці шукають фахівців, здатних випереджувати галузеві тенденції, освоювати нові технології та активно шукати можливості для професійного розвитку. Здатність швидко навчатися та адаптуватися до мінливих обставин є ключовим фактором, що визначає довгостроковий успіх фахівця [10].

У сучасних умовах для кожної людини вміння адаптуватися, набувати відповідних навичок і навчатися впродовж усього життя має вирішальне значення. Подальшими пріоритетними вимогами роботодавців щодо складника професійної компетентності майбутніх фахівців можуть стати такі soft skills, як-от: наявність емоційного інтелекту та здібностей до співпраці, наявність гнучкості та інклюзивності. У цьому контексті великого значення набуває освіта протягом життя, тобто «неперервна освіта», що «відображає сучасну тенденцію до самоосвіти впродовж усього періоду трудової діяльності працівника як невід’ємного складника його професійної компетентності. У навчальному процесі виникають нові тенденції – поява «надсучасних студентів», які стали студентами у віці понад 25 років [20, с. 238].

Ринок праці реагує на такі нововведення появою пропозицій про роботу саме для тих студентів, які бажають заробляти самостійно на оплату свого навчання: «вакансії студентам», «робота для студента на вихідні», «працевлаштування студентів денної форми навчання» [там само, с. 239].

Перед закладом вищої освіти постають питання: Як побудувати освітню траєкторію для таких «надсучасних» студентів? Наскільки це може просунути кар’єру випускника на професійному поприщі? Яким має бути тандем роботодавець + заклад вищої освіти? У чому має полягати актуальність вузівських знань? Як забезпечити гнучкість навчального процесу й оперативність новозмін? [23]; Які методи і сучасні технології стануть доцільними у формуванні їх професійної компетентності?

Усі ці питання можливо вирішити тільки у тісній співпраці закладу вищої освіти, роботодавця і майбутнього фахівця, «надсучасного» студента.

Результатом нашого дослідження є визначення ролі професійної компетентності як чинника формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці.

Висновки з даного дослідження. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі висновки: актуалізація партнерської взаємодії та співпраця закладів вищої освіти

з роботодавцями спрямована на подолання дисбалансу між попитом ринку праці на відповідні освітньо-кваліфікаційні потреби та якістю підготовки випускників закладів вищої освіти. Можливості усунення такого дисбалансу сприятиме сформованість професійної компетентності майбутніх фахівців різних галузей, хіміко-технологічної зокрема, що

позитивно вплине на їх конкурентоспроможність на ринку праці.

Перспективи подальших досліджень є формування професійної компетентності фахівців хіміко-технологічних спеціальностей в умовах неперервної освіти.

Список використаних джерел

1. Баглюк Ю. Б. Взаємодія суспільства, освіти та бізнесу. URL: <http://www.slideshare.net/alegre380/ss-27877469>.
2. Бараник З. П., Кишкош Ю. В. Необхідність взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці в Україні. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 115–120.
3. Бірюкова О. В., Строгий В. П. Взаємодія закладів вищої освіти зі стейкхолдерами як соціальне партнерство. *Академічні студії. Педагогіка*. 2023. Вип. 4. С. 93–99. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.14>.
4. Вірна Ж. П., Мудрик А. Б. Особистісна вимогливість як чинник професійної компетентності (на матеріалі держслужбовців центрів зайнятості) : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 256 с.
5. Гевко І. В., Борисов В. В. Взаємодія стейкхолдерів із закладами вищої освіти в умовах оптимізації освітнього процесу. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. 2020. № 3. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3922>
6. Гнучкість і адаптивність: ключові навички для успіху. URL: <https://don.dcz.gov.ua/novyna/gnuchkist-i-adaptyvnist-klyuchovi-navychky-dlya-uspihu>.
7. Госн С. Управління взаємовідносинами зі стейкхолдерами на промисловому підприємстві : дис. ... д-ра філософії : 07 : 073 / Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків, 2020. 212 с.
8. Дзвінчук Ю. В. Професійна мобільність як забезпечення успішної зміни професійної діяльності особистості. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/21/128>.
9. Дисциплінованість як риса особистості. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/dyscyplinovanist-yak-rysa-osobystosti/>.
10. Еволюція вимог роботодавців до працівників, адаптація до динамічного робочого середовища. URL: <https://stud-point.com/blog/evoliutsiia-vymoh-robotodavtsiv-do-pratsivnykiv-adaptatsiia-do-dynamichnoho-robochoho-seredovyshcha>
11. Лисиця Н., Ус М. Вимоги роботодавців до компетентностей випускників економічних спеціальностей. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21925/1/%D0>.
12. Ляпунова В. А., Жейнова С. С. Вплив соціального партнерства зі стейкхолдерами на якість професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75, т. 2. С. 122–126. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part_2/25.pdf.
13. Мацюк Є. М. Формування творчої особистості при викладанні хімії за допомогою хімічного експерименту. *Тенденції і проблеми розвитку сучасної хімічної освіти* : зб. наук. праць I Всеукр. наук.-практ. конф., 23-24 травня 2019 року / за заг. ред. Л.Я. Мідак ; ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника» ; Івано-Франківський обл. інст. післядипл. пед. освіти. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2019. С. 83–87.
14. Павлишин О.В., Васюта Ю.В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2(20). С. 40–47. URL: <https://philosophy.naiuu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1320/1323>.
15. Партнерство роботодавців і університету сприяє високій якості підготовки фахівців. URL: <https://www.lvet.edu.ua/index.php/fakultety/fakultet-hromadskoho-rozvytku-ta-zdorovia/102-novyny/1072-partnerstvo-robotodavtsiv-i-universytetu-spryiaie-vysokii-iaako>
16. Соціальне партнерство в освіті: ключові маркери аналізу / Е. В. Астахова, Е. В. Батаєва, К. Г. Михайльова, І. С. Нечитайло ; Нар. укр. акад. Харків : Вид-во НУА, 2019. 84 с.
17. Стратегічна піраміда розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: https://mon.gov.ua/static_objects/mon/sites/1/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehichna.piramida-23.02.22.pdf.
18. Чернуха Н., Рутьян Л. Вектори професійної самореалізації сучасного фахівця. *Партнерство роботодавця та закладу вищої освіти: підготовка конкурентоспроможного фахівця у галузі соціальної роботи* : зб. тез, 28 жовтня 2020 року / за ред. О. В. Чуйко. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 73–75.
19. Чуйко О. Університетська освіта і ринок праці: шляхи до узгодженості. *Партнерство роботодавця та закладу вищої освіти: підготовка конкурентоспроможного фахівця у галузі соціальної роботи* : зб. тез, 28 жовтня 2020 року / за ред. О. В. Чуйко. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 75–80.
20. Чурсіна Л. В. Традиційний і нетрадиційний студент: що об'єднує і що роз'єднує. *Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції* : матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 лют. 2022 р. / Ін-т вищої освіти НАПН України, Харк. гуманіт. ун-т «Нар. укр. акад.» ; редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін. Харків : Вид-во НУА, 2022. С. 238–240.
21. Як змінилися вимоги роботодавців до особистих якостей працівників під час війни? URL: <https://kid.dcz.gov.ua/novyna/yak-zminylysia-vymogy-robotodavciv-do-osobystyh-yakostey-pracivnykiv-pid-chas-viyny>.
22. Якість особистості. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/yakosti-osobystosti/>.
23. Doray P., Murdoch J. Nouveaux étudiants, nouveaux parcours? La présence étudiante dans l'enseignement postsecondaire. *Présentation. Éducation et sociétés*. 2010. <https://doi.org/10.3917/es.026.0005>. URL: <https://www.cairn.info/revue-education-et-societes-2010-2-page-5.htm>.

References

1. Bahliuk, Yu. B. *Vzaiemodiia suspilstva, osvity ta biznesu [Interaction of society, education and business]*. Retrieved from <http://www.slideshare.net/alegre380/ss-27877469> [in Ukrainian].
2. Baranyk, Z. P., & Kykosh, Yu. V. (2015). Neobkhdnist vzaiemodii rynku osvitnikh posluh ta rynku pratsi v Ukraini [The need for interaction between the market of educational services and the labor market in Ukraine]. *Ekonomicnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» [Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"]*, 12, 115-120 [in Ukrainian].
3. Biriukova, O. V., & Strohyi, V. P. (2023). Vzaiemodiia zakladiv vyshchoi osvity zi steikholderamy yak cotsialne partnerstvo [Interaction of higher education institutions with stakeholders as a social partnership]. *Akademichni studii. Pedagogika [Academic studies. Pedagogy]*, 4, 93-99. Retrieved from <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.14>. [in Ukrainian].
4. Virna, Zh. P., & Mudryk, A. B. (2014). *Osobystisna vymohlyvist yak chynnyk profesiinoi kompetentnosti (na materialy derzhsluzhbovtstv tseentriv zainiatosti)* [Personal demandingness as a factor of professional competence (on the material of civil servants of employment centers)]: monohrafia. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
5. Hevko, I. V., & Borysov, V. V. (2020). Vzaiemodiia steikholderiv iz zakladamy vyshchoi osvity v umovakh optymizatsii osvitnoho protsesu [Interaction of stakeholders with institutions of higher education in conditions of optimization of the educational process]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Pedagogichni nauky [Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Pedagogical sciences]*, 3. Retrieved from <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3922> [in Ukrainian].
6. *Hnuchkist i adaptyvnist: kliuchovi navychky dlia uspihu [Flexibility and adaptability: key skills for success]*. Retrieved from <https://don.dcz.gov.ua/novyna/gnuchkist-i-adaptyvnist-klyuchovi-navychky-dlya-uspihu> [in Ukrainian].

7. Hosn, S. (2020). *Upravlinnia vzaiemovidnosynamy zi stejkkholderamy na promyslovomu pidpriemstvi [Management of relations with stakeholders at an industrial enterprise]*. (PhD diss.). Kharkiv [in Ukrainian].
8. Dzvinchuk, Yu. V. *Profesiina mobilnist yak zabezpechenna uspishnoi zminy profesiinoi diialnosti osobystosti [Professional mobility as a means of ensuring a successful change in the professional activity of an individual]*. Retrieved from <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/21/128> [in Ukrainian].
9. *Dystyplinovanist yak rysa osobystosti [Discipline as a personality trait]*. Retrieved from <https://psychology.space/psypedia-post/dystyplinovanist-yak-rysa-osobystosti/> [in Ukrainian].
10. *Evoliutsiia vymoh robotodavtsiv do pratsivnykiv, adaptatsiia do dynamichnoho robochoho seredovyscha [Evolution of employers' requirements for employees, adaptation to a dynamic work environment]*. Retrieved from <https://stud-point.com/blog/evoliutsiia-vymoh-robotodavtsiv-do-pratsivnykiv-adaptatsiia-do-dynamichnoho-robochoho-seredovyscha> [in Ukrainian].
11. Lysytsia, N., & Us, M. *Vymohy robotodavtsiv do kompetentnosti vypusknnykh ekonomichnykh spetsialnosti [Requirements of employers for the competencies of graduates of economic specialties]*. Retrieved from <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21925/1/%D0> [in Ukrainian].
12. Liapunova, V. A., & Zheynova, S. S. (2021). Vplyv sotsialnoho partnerstva zi steikkholderamy na yakist profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity [The impact of social partnership with stakeholders on the quality of professional training of future preschool education specialists]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyschii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]*, 75, 2, 122-126. Retrieved from http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part_2/25.pdf [in Ukrainian].
13. Matsiuk, Ye. M. (2019). Formuvannia tvorchoi osobystosti pry vykladanni khimii za dopomohoiu khimichnoho eksperymentu [Formation of a creative personality when teaching chemistry with the help of a chemical experiment]. In L. Ia. Midak (Ed.), *Tendentsii i problemy rozvytku suchasnoi khimichnoi osvity [Trends and problems of the development of modern chemical education]: zbirnyk naukovykh prats I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 83-87). Ivano-Frankivck: Suprun V.P. [in Ukrainian].
14. Pavlyshyn, O. V., & Vasiuta, Yu. V. (2020). Spravedlyvist yak element idei prava ta yii mistse v systemi pravovykh tsinnosti [Justice as an element of the idea of law and its place in the system of legal values.]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava [Philosophical and methodological problems of law]*, 2 (20), 40-47. Retrieved from <https://philosophy.naiau.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1320/1323> [in Ukrainian].
15. *Partnerstvo robotodavtsiv i universytetu spryiaie vysokii yakosti pidhotovky fakhivtsiv [The partnership of employers and the university contributes to the high quality of specialist training]*. Retrieved from <https://www.lvvet.edu.ua/index.php/fakultety/fakultet-hromadskoho-rozvytku-ta-zdorovia/102-novyny/1072-partnerstvo-robotodavtsiv-i-universytetu-spryiaie-vysokii-iako> [in Ukrainian].
16. Astakhova, E. V., Bataieva, E. V., Mykhailova, K. H., & Nechytailo, I. S. (2019). *Sotsialne partnerstvo v osviti: kluchovi markery analizu [Social partnership in education: key markers of analysis]*. Kharkiv: Vyd-vo NUA [in Ukrainian].
17. *Stratehichna piramida rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky [Strategic pyramid of higher education development in Ukraine for 2022–2032]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static/objects/mon/sites/1/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehichna.piramida-23.02.22.pdf> [in Ukrainian].
18. Chernukha, N., & Rutian, L. (2020). Vektory profesiinoi samorealizatsii suchasnoho fakhivtsia [Vectors of professional self-realization of a modern specialist]. In O. V. Chuiko (Ed.), *Partnerstvo robotodavtsia ta zakladu vyshchoi osvity: pidhotovka konkurentospromozhnoho fakhivtsia u haluzi sotsialnoi roboty [Partnership of the employer and the institution of higher education: training of a competitive specialist in the field of social work]: zbirnyk tez* (pp. 73-75). Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
19. Chuiko, O. (2020). Universytetska osvita i rynek pratsi: shliakhy do uzgodzhnosti [University education and the labor market: ways to coherence]. In O. V. Chuiko (Ed.), *Partnerstvo robotodavtsia ta zakladu vyshchoi osvity: pidhotovka konkurentospromozhnoho fakhivtsia u haluzi sotsialnoi roboty [Partnership of the employer and the institution of higher education: training of a competitive specialist in the field of social work]: zbirnyk tez* (pp. 75-80). Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
20. Chursina, L. V. (2022). Tradytiiny i netradytiiny student: shcho obiednuie i shcho roziednuie [Traditional and non-traditional students: what unites and what divides]. In K. V. Astakhova (Ed.), *Osvita doroslykh v umovakh nevyznachnosti: zaluchennia, motyvatsiia, tendentsii [Adult education in uncertain times: engagement, motivation, trends]: materialy XX Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 238-240). Kharkiv: Vyd-vo NUA [in Ukrainian].
21. *Yak zminylysia vymohy robotodavtsiv do osobystykh yakosti pratsivnykiv pid chas viiny? [How did employers' requirements for the personal qualities of employees change during the war?]*. Retrieved from <https://kid.dcz.gov.ua/novyna/yak-zminylysia-vymogy-robotodavtsiv-do-osobystykh-yakostey-pratsivnykiv-pid-chas-viiny> [in Ukrainian].
22. *Yakosti osobystosti [Personality qualities]*. Retrieved from <https://psychology.space/psypedia-post/yakosti-osobystosti/> [in Ukrainian].
23. Doray P., & Murdoch J. (2010). Nouveaux étudiants, nouveaux parcours? La présence étudiante dans l'enseignement postsecondaire. Présentation. In *Éducation et sociétés*. <https://doi.org/10.3917/es.026.0005>. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-education-et-societes-2010-2-page-5.htm>.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.01.2025

УДК 378.22:796.011.1

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-36-39](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-36-39)

РЕЗНИК СВИТЛАНА МИКОЛАЇВНА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Svitlana Reznik,

Ph.D in Pedagogy, Assistant Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems of Academician I. A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

E-mail: svreznik@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8310-1242>

ЄВТИФІЄВ АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ,

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна

Andrii Yevtyfiev,

Postgraduate student of the Department of Pedagogy and Psychology of Management of Social Systems of Academician I. A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

E-mail: evtufiev_a@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5192-548X>

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗДОРОВЧИХ І СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

A На основі теоретичного аналізу визначено поняття організації, організатора, а також спільні та відмінні особливості проведення заходів для професійних спортсменів і широких верств населення. Майбутнього магістра фізичної культури та спорту як організатора визначено як особистість, що у складі організаційного комітету (команди), зокрема як ініціатор, здатна до впорядкування всіх необхідних дій та елементів, що забезпечують підготовку і проведення оздоровчих і спортивних заходів. Визначено, що професійна підготовка майбутнього магістра фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів – це складний, системний процес формування професійно-важливих знань, умінь, навичок, особистісних якостей, які забезпечують готовність майбутнього фахівця успішно впорядковувати дії, необхідні для ефективного проведення відповідних заходів.

Ключові слова: професійна підготовка; майбутні магістри; майбутні фахівці фізичної культури та спорту; організація оздоровчих і спортивних заходів; організатор

THE ESSENCE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MASTERS IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS FOR ORGANIZING HEALTH AND SPORTS EVENTS

S Based on the theoretical analysis, the article defines the concepts of "organization" and "organizer", and the common and distinctive features of holding events for professional athletes and the general population. The future Master of Physical Culture and Sports, as an organizer, is defined as a person who, as part of the organizing committee (team), including as an initiator, can streamline all the necessary actions and elements, ensuring the preparation and conduct of health and sports events. Common features of the organization of such events are the promotion of physical culture and sports; ensuring interest in increasing physical activity and a healthy lifestyle among the population; considering the tasks and purpose of the event, the age and capabilities of the participants, the scale of the event, the sport(s) involved, etc.; fostering certain character traits (resilience, endurance, balance, courage, willpower, perseverance, determination, etc.); personal development; ensuring entertainment and aesthetics appeal; and planning and implementation of all stages and components of the event (informational, financial, logistical, medical support, etc.). Distinctive features of events for professional athletes include stricter, regulated rules and norms; and the selection of stronger athletes for further participation in competitions, etc. Distinctive features of events for the general population include simplified rules of conduct; assistance in improving participants' physical and mental state; a greater variety of forms and types of activities, etc. It is determined that the professional training of the future Master of Physical Culture and Sports for the organization of health and sports events is a complex, systematic process that involves the formation of professionally important knowledge, skills, and personal qualities necessary for ensuring the readiness of the future specialist to successfully organize the actions required for the effective implementation of relevant events.

Keywords: professional training; future masters; future specialists in physical culture and sports; organization of health and sports events; organizer

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців різної професійної спрямованості є важливою теоретико-методологічною педагогічною проблемою. Професійна підготовка майбутнього фахівця у закладі вищої освіти (ЗВО) – це процес набуття студентами компетентностей, які дозволяють якісно виконувати відповідну професійну діяльність у майбутньому.

Важливим завданням професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту є розвиток у них готовності до організації оздоровчих і спортивних заходів, оскільки проведення таких заходів буде забезпечувати більшу залученість населення до фізичної активності, посилення пропаганди здорового способу життя та зміцнення здоров'я нації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблему вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців різної професійної спрямованості досліджували І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Гриньова, Р. Гуревич, В. Сидоренко, С. Сисоєва, Л. Сущенко, Л. Штефан та ін.

Різні аспекти проблеми підготовки до організації заходів у сфері фізичної культури та спорту розглядали у своїх роботах О. Ігнатюк, Д. Перепляотчиков, С. Резнік, П. Рибалко, О. Романовський, О. Салівон, Т. Серман, Р. Турка [4; 5; 6; 7; 8; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначенню професійної підготовки майбутніх фахівців приділяється значна увага у сучасних науково-педагогічних дослідженнях, оскільки такий аналіз є запорукою покращення її якості. У той же час потребує аналізу сутність професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів.

Метою статті є визначення сутності професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів.

Викладення основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту має свої специфічні особливості, що пов'язано з формуванням у них, як-от: орієнтацій на цінності фізичної культури та спорту; готовності до здійснення фізичного виховання різних верств населення; здатності до сприяння здоровому способу життя осіб, з ким майбутні фахівці будуть працювати; готовності до забезпечення можливостей досягнення вищих спортивних результатів професійних спортсменів і команд тощо. Відмінною особливістю навчання майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту є також те, що, як правило, такі студенти поєднують власну спортивно-орієнтовану діяльність із освітою у ЗВО.

У той же час, предмет нашого дослідження є вужчим, ніж загальна професійна підготовка майбутніх магістрів фізичного виховання та спорту, оскільки стосується однієї конкретної функції – організації оздоровчих і спортивних заходів. Для глибшого розуміння особливостей напряму професійної підготовки майбутніх магістрів фізичного

виховання та спорту, який розглядається в нашій роботі, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття «організація» та «організатор».

Й. Завадський, Т. Осовська та О. Юшкевич у складеному ними словнику відзначають, що поняття «організація» може мати три значення: ознака (властивість) явищ, речей, подій, що розглядаються як система, яка визначає взаємозалежну поведінку частин цілого; форма об'єднання людей для їхньої спільної діяльності в рамках структури; установа, покликана виконувати задані функції, вирішувати встановлене коло завдань, наприклад, школа, інститут, банк, урядова установа; процес делегування завдань і повноважень (звичайно підлеглим) для досягнення цілей організації [1, с. 213]. Не погоджуємось із останнім визначенням, оскільки вважаємо, що організація не може зводитись тільки до делегування повноважень, навіть, якщо мова йде про організаційну діяльність менеджера.

У той же час, як ми бачимо, під поняттям організації може матися на увазі і певна установа, об'єднання людей. На це вказує і А. Самодрин, проте його класифікацію визначень цього поняття ми вважаємо ґрунтовнішою.

А. Самодрин відзначає, що «існують два підходи до визначення організації: організація як система – внутрішня впорядкованість, узгодженість і взаємодія частин цілого, що обумовлена його побудовою та цілями; організація як процес – сукупність цілеспрямованих дій, що зумовлюють утворення необхідних зв'язків. Встановлення кількісних і якісних просторово-часових зв'язків для певної системи є сутністю організації як процесу» [9, с. 11].

Відповідно до предмету нашого дослідження, розглянемо організацію саме як процес, який передбачає впорядкування окремих елементів у доцільну єдність. На те, що впорядкованість – відмінна особливість організації вказує і Д. Перепляотчиков, який визначає організацію як «упорядкування структури відносин і зв'язків у системі, що створюється працівниками та спортсменами із залученням матеріальних коштів, необхідних для здійснення спортивно-педагогічної діяльності» [4, с. 6].

У нашому дослідженні мова буде йти про цілеспрямовані дії людини, спрямовані на впорядкування у часі та просторі всіх відносин та елементів, необхідних для проведення оздоровчих і спортивних заходів. Людина, яка здійснює впорядкування всіх дій, є організатором, який повинен мати певні якості, здібності, вміння, щоб успішно здійснювати таку діяльність.

Розглянемо визначення організатора як узагальненого поняття. Таке визначення дає, зокрема, В. Рибалка, який зазначає, що організатор «той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь, наприклад, колективну роботу або підприємство; хто об'єднує, згуртовує кого-небудь для досягнення якоїсь спільної мети; хто має здатність організовувати; хто організовує що-небудь; особа, що починає певну справу» [6, с. 196].

У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» також дається визначення поняттю «організатора» та особлива увага приділяється питанням організації оздоровчих і спортивних

заходів, що підкреслює, наскільки важливою є така діяльність у цій галузі та, відповідно, необхідність підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до неї.

Отже, у цьому Законі визначено, що «організатор фізкультурно-оздоровчих або спортивних заходів – юридична або фізична особа, яка проводить фізкультурно-оздоровчий або спортивний захід і здійснює організаційне, фінансове та інше забезпечення підготовки і проведення цього заходу» [2].

У ньому також надається визначення поняттю «організатор спортивних змагань» – це «юридична (юридичні) або фізична (фізичні) особа (особи), яка (які) ініціювала (ініціювали) проведення спортивних змагань і здійснює (здійснюють) організаційно-методичне забезпечення їхньої підготовки і проведення» [там само].

Отже, майбутнього магістра фізичної культури та спорту як майбутнього організатора визначаємо як особистість, що у складі організаційного комітету (команди), зокрема як ініціатор, здатна до впорядкування всіх необхідних дій та елементів, що забезпечують підготовку і проведення оздоровчих і спортивних заходів.

Проаналізуємо особливості оздоровчих і спортивних заходів, до організації яких мають бути здатними майбутні магістри фізичної культури та спорту. Згідно із Законом України «Про фізичну культуру і спорт» фізкультурно-оздоровчі заходи – це «заходи, що здійснюються організаторами фізкультурно-оздоровчих заходів для залучення різних груп населення до занять фізичною культурою», а спортивні заходи – це «навчально-тренувальні збори, а також захід (заходи), що проводяться організатором (організаторами) спортивних заходів у межах спортивних змагань або як самостійний захід» [там само].

Залучення широких верств населення, масовість, святковий, показовий, розважальний характер, що сприяють пропаганді фізичної культури – відмінні риси саме спортивно-масових заходів.

Ґрунтовний аналіз особливостей фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів для широких верств населення проводять М. Дутчак, С. Дудіцька та О. Ніколайчук, Ю. Мічуда, Р. Турка та ін.

У низці праць при цьому підкреслюється необхідність забезпечення доступності для різного рівня підготовленості учасників заходів та більша спрощеність правил. О. Салівон відзначає, що проведення таких заходів має відбуватись за спрощеними правилами [8]. Б. Максимчук також стосовно цього вказує, що масовий спорт «реалізується певною, часто масовою кількістю осіб. Масовий спорт – стимул для підвищення рухової активності людини, він доступний широким масам населення» [3, с. 14].

Локальні оздоровчі та спортивні заходи можуть проходити на рівні закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти, а також на рівні промислових виробництв, таборів, санаторіїв, клубів за спортивними інтересами, за місцем проживання та відпочинку населення тощо.

Аналіз вищеназваних праць дозволяє також визначити оздоровчі заходи, які не несуть змагального характеру. Так,

для дошкільнят можуть проводитись ранкова гігієнічна гімнастика, коригувальна гімнастика, оздоровче-навчальне плавання, катання на санчатах, заняття на лижах, прогулянки та екскурсії, заняття на доріжках здоров'я. Для дітей шкільного віку у режимі школи можуть проводитись ранкова гімнастика до занять, фізкультхвилинки та фізкультпаузи на уроках, фізичні вправи на перервах, заняття на доріжках здоров'я. Поза школою та на вихідних днях можуть організовуватись оздоровчі прогулянки (пішохідні, на лижах, на велосипедах тощо), оздоровче плавання, туристичні прогулянки та походи, екскурсії.

Для таборів і санаторіїв такими заходами можуть бути також ранкова зарядка, різноманітні рекреаційні, корекційні, реабілітаційні та оздоровчі вправи, оздоровчі прогулянки (скандинавська ходьба, інші види пішохідних прогулянок, прогулянки на лижах, велосипедах), туристичні походи, оздоровче плавання тощо.

Подібні оздоровчі заходи є зручними та корисними для різних вікових категорій населення, тим більше, що деякі люди можуть не бажати брати участь у змаганнях. І все ж потрібно відзначити, що змагальних заходів фізкультурно-оздоровчого та спортивно-оздоровчого характеру для широких верств населення значно більше, і вони дуже різні за видами та формою організації. Пов'язано це з тим, що змагання зацікавлює людей, бо є емоційно насиченим через пристрасть до перемоги, емоційне збудження, азарт, переживання за результат.

У той же час бувають змагальні спортивно-масові заходи, коли для людини важливо, навіть, не стати першим серед інших, а «перемогти самого себе», продемонструвати витривалість, довести самому собі здатність подолати значну дистанцію, наприклад, у масових забігах, марафонах, велосипедних заїздах тощо. Участь у таких заходах також є емоційно зарядженою, адже учасник пишається своїм результатом, продемонстрованим досягненням.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна відзначити, що оздоровчі та спортивні заходи змагального характеру для широких верств населення можуть бути дуже різноманітними та включати, наприклад: змагання з різних видів спорту, рухливі і спортивні ігри, спартакіади, фізкультурно-оздоровчі та спортивні свята, матчеві зустрічі, конкурси, спортивне орієнтування, вікторини, фестивалі, естафети, дні здоров'я, турніри, заходи з нагоди різноманітних державних свят тощо.

Проведений аналіз дозволив також визначити спільне та відмінне в організації заходів для професійних спортсменів і широких верств населення.

Спільними особливостями організації таких заходів є пропаганда фізичної культури та спорту; забезпечення зацікавленості збільшенню фізичної активності та здоровим способом життя у населення; врахування завдань та мети заходу, вікових можливостей учасників, масштабу заходу, виду(ів) спорту, з якого(их) проводиться захід тощо; виховання певних рис характеру (стійкості, витривалості, врівноваженості, мужності, сили волі, наполегливості тощо); сприяння різностороннього розвитку особистості; забезпечення видовищності, естетичності проведення

заходу; планування та реалізація всіх етапів і складників проведення заходу (інформаційне, фінансове, матеріально-технічне, медичне забезпечення тощо).

Відмінними рисами заходів для професійних спортсменів є, по перше, те, що провідними функціями заходів є змагальна, контрольна, тренувальна, відновлювальна, а також чіткіші, регламентовані правила та норми проведення; наявність відбору сильніших спортсменів для подальшої участі у змаганнях; обов'язковість участі в офіційних змаганнях для підтвердження свого статусу та рівня підготовки; забезпечення можливостей для отримання/підтвердження спортивного розряду; сприяння вдосконаленню спортивної майстерності.

Відмінними рисами заходів для широких верств населення є, по перше, те, що провідними функціями заходів є виховна, оздоровлювальна, рекреаційна, розважальна, культурна, крім того, забезпечення підвищення рухової активності населення; спрощені правила проведення; відсутність відбору, забезпечення максимальної залученості; заходи можуть бути способом активного відпочинку; сприяння покращенню фізичного та психічного стану учасників;

більша різноманітність форм і видів проведення; зручність із точки зору часу, умов, місця проведення для залучення ширшого кола учасників; доступність для участі населення різних вікових, соціальних груп і різного рівня підготовленості; спортивний, змагальний складник є меншим, порівняно з видовищністю, естетичністю, можливістю розважитись та отримати роз'яснювальну та агітаційно-пропагандистську інформацію.

Висновки з даного дослідження. Отже, на основі проведеного теоретичного аналізу визначаємо, що професійна підготовка майбутнього магістра фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів – це складний, системний процес формування професійно-важливих знань, умінь, навичок, особистісних якостей, що забезпечують готовність майбутнього фахівця успішно впорядковувати дії, необхідні для ефективного проведення відповідних заходів.

Перспективою подальших досліджень є теоретичне обґрунтування способів удосконалення професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту.

Список використаних джерел

1. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 356 с.
2. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>
3. Максимчук Б. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації спортивно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2007. 160 с.
4. Переплотчиков Д. О. Підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту до організації діяльності ДЮСШ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2011. 22 с.
5. Резнік С. М., Євтифєв А. С. Мотивація майбутніх магістрів фізичної культури і спорту у процесі їх професійної підготовки до організації оздоровчих та спортивних заходів. *Лідери XXI століття. Погляд у майбутнє* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : НТУ «ХПІ», 2023. С. 82–83.
6. Рибалко П. Ф. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації фізкультурно-оздоровчого середовища закладу загальної середньої освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Слов'янськ, 2020. 593 с.
7. Романовський О. Г., Резнік С. М., Ігнатюк О. А., Солодовник Т. О. Організаційні навички як складник «soft skills» майбутніх викладачів вищої школи та фахівців фізичної культури та спорту. *Імідж сучасного педагога*: електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»). 2024. № 1 (214). С. 37–41.
8. Салівон О. В. Підготовка майбутніх учителів до організації спортивно-масової роботи у початковій школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ялта, 2012. 238 с.
9. Самодрин А. П. Організація інформаційного буття регіону біосфери. *Науково-методичні записки ПОІППО. Педагогічні засади ефективного навчання у загальноосвітній школі*. 2016. № 8. С. 8–12.
10. Турка Р. О. Активізація оздоровчої рухової активності населення з використанням спортивно-масових заходів системи спорту для всіх : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Львів, 2019. 247 с.

References

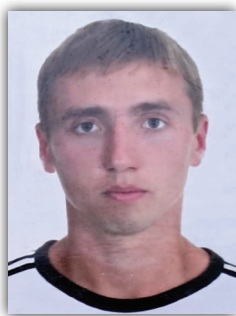
1. Zavadskiy, Y. S., Osowska, T. V., Yushkevych, O. O. (2006). *Ekonomiczny slovnyk [Economic Dictionary]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro fizychnu kulturu i sport» [Law of Ukraine «On Physical Culture and Sports»]*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> [in Ukrainian].
3. Maksymchuk, B. A. (2007). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do orhanizatsii sportyvno-masovoi roboty [Preparation of future primary school teachers for the organization of sports and mass work]*. (PhD diss.). Vinnytsia [in Ukrainian].
4. Pereplotchykov, D. O. (2011). *Pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia i sportu do orhanizatsii diialnosti DluSSH [Preparation of future specialists in physical education and sports for the organization of the activities of the Youth Sports School]*. (PhD diss.). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
5. Reznik, S. M., & Yevtyfiev, A. S. (2023). *Motyvytsia maibutnykh mahistriv fizychnoi kultury i sportu u protsesi yikh profesiinoi pidhotovky do orhanizatsii ozdorovykh ta sportyvnykh zakhodiv [Motivation of future masters of physical culture and sports in the process of their professional training for the organization of health and sports events]*. *Proceedings from Lidery XXI stolittia. Pohliad u maibutnie [Leaders of the 21st century. A look into the future]: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
6. Rybalko, P. F. (2020). *Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv fizychnoi kultury do orhanizatsii fizkulturno-ozdorovchoho seredovysyha zakladu zahalnoi serednoi osvity [Theory and Practice of Professional Training of Future Physical Education Teachers for the Organization of the Physical Education and Health Environment of the General Secondary Education Institution]*. (D diss.). Sloviansk [in Ukrainian].
7. Romanovskiy, O. H., Reznik, S. M., Ihnatiuk, O. A., & Solodovnyk, T. O. (2024). *Orhanizatsiini navychky yak skladnyk «soft skills» maibutnykh vykladachiv vyshchoi shkoly ta fakhivtsiv fizychnoi kultury ta sportu [Organizational skills as a component of «soft skills» of future teachers of higher education and specialists in physical culture and sports]*. *Imidzh suchasnogo pedahoha [The image of a modern teacher]*, 1 (214), 37-41 [in Ukrainian].
8. Salivon, O. V. (2012). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv do orhanizatsii sportyvno-masovoi roboty u pochatkovii shkoli [Preparation of future teachers for the organization of sports and mass work in primary school]*. (PhD diss.). Yalta [in Ukrainian].
9. Samodryn, A. P. (2016). *Orhanizatsiia informatsiinoho buttia rehionu biosfery [Organization of the informational existence of the biosphere region]*. *Naukovo-metodychni zapysky POIPPO. Pedahohichni zasady efektyvnoho navchannia u zahalnoosvitnii shkoli [Scientific and methodical notes of POIPPO. Pedagogical principles of effective learning in a secondary school]*, 8, 8-12 [in Ukrainian].
10. Turka, R. O. (2019). *Aktyvizatsiia ozdorovchoi rukhovoi aktyvnosti naselennia z vykorystanniam sportyvno-masovykh zakhodiv systemy sportu dlia vsikh [Activation of health-improving physical activity of the population with the use of sports and mass events of the sports system for all]*. (PhD diss.). Lviv [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.01.2024

УДК 796.01.3-057.36

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-40-43](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-40-43)

РЕФЕЛЬ ВАДИМ ІВАНОВИЧ,

старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту,
Національна академія Державної прикордонної
служби України, м. Хмельницький, Україна

Vadym Refel,

Senior Teacher at the Department of Physical Education and Sports,
National Academy of the State Border Service of Ukraine,
Khmelnitskyi, Ukraine

E-mail: vadym.refel@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7887-3707>

КАРДАШ АЛЬБІНА ВАЛЕНТИНІВНА,

курсантка,
Національна академія Державної прикордонної
служби України, м. Хмельницький, Україна

Albina Kardash,

Cadet,
National Academy of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine

E-mail: albinakardash@icloud.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-9240-6303>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

A Сучасні умови служби, що вимагають виконання завдань у складних фізичних і психологічних ситуаціях, ставлять перед військовослужбовцями завдання підтримувати високий рівень фізичної підготовки, витривалості, сили та психологічної стійкості. Розвиток фізичної культури військовослужбовців є важливим напрямом забезпечення обороноздатності держави, підвищення боєготовності підрозділів і збереження здоров'я особового складу. Запроваджені в країні заходи безпеки негативно впливають на психоемоційний стан населення та обмежують можливості для активного заняття спортом і відвідування спортивних секцій та об'єктів. Фізична підготовленість є одним із ключових показників готовності сучасного військовослужбовця Державної прикордонної служби України до виконання службових обов'язків, особливо в умовах воєнного стану. Проблема розвитку фізичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників стає дедалі актуальнішою.

У статті досліджуються та узагальнюються теоретичні основи фізичної культури військовослужбовців як ключового елемента їхньої професійної підготовки, визначаються перспективи вдосконалення системи фізичного виховання, а також визначаються вимоги до розвитку рухових здібностей і формування військово-прикладних навичок, необхідних для ефективного виконання службових завдань. Окрім цього, розкрито основні напрями загальної фізичної підготовки, що забезпечують здатність військовослужбовців відповідати сучасним викликам.

Ключові слова: спорт; фізична підготовка; фізичне виховання; військовослужбовці

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AMONG MILITARY PERSONNEL

S Modern service conditions, which require the performance of tasks in difficult physical and psychological situations, set the task for servicemen to maintain a high level of physical fitness, endurance, strength and psychological stability. The development of the physical culture of servicemen is an important aspect of ensuring the defense capability of the state, increasing the combat readiness of units and preserving the health of personnel. Security measures introduced in the country harm the psycho-emotional state of the population and limit opportunities for active sports participation and access to sports sections and facilities. Physical fitness is one of the key indicators of the readiness of a modern serviceman of the State Border Service of Ukraine to perform official duties, especially in conditions of martial law. The problem of developing the physical education of future border guard officers is becoming increasingly relevant.

The article explores and summarizes the theoretical foundations of the physical culture of military personnel as a key element of their professional training, identifies prospects for improving the physical education system, and defines requirements for the development of motor abilities and the formation of military-applied skills necessary for the effective performance of official tasks. In addition, the main areas of general physical training are revealed, which ensure the ability of military personnel to meet modern challenges.

Keywords: sport; physical training; physical education; military personnel

Актуальність проблеми у загальному вигляді.

Розвиток фізичної культури військовослужбовців є важливим напрямом забезпечення обороноздатності держави, підвищення боєготовності підрозділів і збереження здоров'я особового складу. Сучасні умови несення служби, що передбачають виконання завдань у складних фізичних і психологічних умовах, вимагають від військовослужбовців високого рівня фізичної підготовки, витривалості, сили та психологічної стійкості.

Фізична культура у військовому середовищі розглядається не лише як засіб розвитку фізичних якостей, але й як елемент професійної підготовки, що сприяє формуванню навичок виживання, швидкої адаптації до екстремальних умов та ефективного виконання бойових завдань. Важливим є також виховання у військовослужбовців дисциплінованості, впевненості у своїх силах і здатності до командної роботи.

Теоретичні основи розвитку фізичної культури військовослужбовців включають аналіз принципів, методів і засобів, що використовуються для формування системи фізичної підготовки у Збройних Силах України (ЗСУ). Вивчення цього питання є актуальним у контексті модернізації як ЗСУ, так і Державної прикордонної служби, впровадження нових технологій навчання та зростання вимог до фізичного стану військовослужбовців.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми організації фізичного виховання військовослужбовців були та залишаються предметом уваги українських педагогів. На теоретичному рівні окремі проблеми та аспекти теоретичних основ розвитку фізичної культури військовослужбовців вивчали науковці А. Белей, П. Криворучко, С. Романчук, О. Діденко, В. Левчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Військовослужбовці Державної прикордонної служби України повинні демонструвати високий рівень професійних умінь і навичок. Формування цих компетенцій відбувається під час навчання у закладах вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ України, де фізичному вихованню приділяється значна увага. Сучасні умови виконання службових обов'язків військовослужбовцями, зокрема в умовах воєнного стану, висувають підвищені вимоги до їхньої фізичної та психофізичної підготовки. Ефективність виконання завдань значною мірою залежить від рівня фізичної витривалості, сили, координації та психологічної стійкості військовослужбовців. У той же час сучасний рівень фізичної культури у військових підрозділах потребує перегляду і вдосконалення, зокрема через інтеграцію нових методик та інноваційних підходів у процес фізичного виховання.

Однією з ключових проблем є недостатня адаптованість існуючих методик фізичної підготовки до актуальних викликів служби, таких як виконання завдань у стресових умовах, підвищена інтенсивність фізичних навантажень, а також зміна характеру бойових дій. Існує потреба у теоретичному обґрунтуванні основ розвитку фізичної культури, що дозволило б забезпечити гармонійний розвиток рухових здібностей і формування професійно важливих

навичок, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків.

Актуальність проблеми також підсилюється необхідністю гармонізації фізичного виховання у закладах військової освіти із сучасними стандартами і викликами. Відсутність чіткої системи науково обґрунтованих підходів до фізичної підготовки військовослужбовців призводить до недостатньої готовності їх до виконання завдань у надзвичайних і бойових умовах.

Отже, дослідження теоретичних основ розвитку фізичної культури військовослужбовців є важливим і актуальним завданням, що потребує уваги як з боку наукової спільноти, так і практиків у сфері військової підготовки.

Метою статті є аналіз та узагальнення теоретичних основ фізичної культури військовослужбовців як ключового елемента їхньої професійної підготовки, а також визначення перспектив удосконалення системи фізичного виховання в армії.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Фізичне виховання в закладах освіти системи МВС має на меті забезпечити військовослужбовців належним рівнем фізичної підготовленості для успішного виконання бойових і службових завдань. Цей процес повинен залишатися неперервним як у мирний час, так і в умовах воєнного стану. Сучасні виклики та реалії бойової служби значно перевищують стандартні службові навантаження, що висуває підвищені вимоги до фізичної та психофізичної готовності прикордонників.

Під час виконання службових завдань прикордонники часто опиняються на межі своїх фізичних і психічних можливостей, що вимагає високого рівня професійних компетентностей. У цьому контексті фізичне виховання курсантів-прикордонників відіграє ключову роль, оскільки забезпечує їхню психологічну та психофізичну підготовку до професійної діяльності. В умовах воєнного стану особливо важливим стає аналіз актуальних питань фізичного виховання та професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, адже саме ці аспекти визначають їхню здатність ефективно виконувати службові завдання.

Досвід локальних війн і сучасних збройних конфліктів свідчить, що, попри стрімкий розвиток озброєння та військової техніки, а також трансформацію підходів до ведення бойових дій, фізична та психологічна готовність військовослужбовців залишається одним із ключових факторів успішного виконання службових завдань. Однак результати досліджень демонструють, що загальний рівень фізичної підготовки курсантів закладів вищої освіти системи МВС залишається недостатнім [6].

Для підвищення ефективності фізичного виховання курсантів доцільно застосовувати індивідуальні навчальні програми, що враховують мотиваційно-емоційні чинники і сприяють формуванню здорового способу життя.

Фізична підготовка військовослужбовців є частиною загальної системи фізичного виховання держави і спрямована на забезпечення їхньої готовності до виконання професійних обов'язків. Основними цілями фізичного виховання в системі

підготовки прикордонників є розвиток гармонійної, здорової та фізично підготовленої особистості, здатної ефективно діяти в бойових умовах [4].

Методичні засади фізичного виховання охоплюють принципи науковості та системності, інтеграції теорії з практикою, індивідуалізації та диференціації освітнього процесу. Принцип науковості та системності базується на впровадженні науково обґрунтованих методик, а також на планомірному і послідовному проведенні занять. Інтеграція теоретичних і практичних аспектів передбачає гармонійне поєднання знань про вплив фізичних вправ на організм із їхнім практичним виконанням. Принципи індивідуалізації та диференціації зорієнтовані на врахування особистих характеристик курсантів, їхнього рівня фізичної підготовленості та можливостей [9].

Сучасні дослідження вказують на прямий зв'язок між рівнем фізичної підготовленості курсантів та їхньою здатністю ефективно реагувати на різноманітні виклики під час виконання службових завдань [8].

Методи фізичної підготовки включають як традиційні, так і інноваційні підходи. До традиційних належать: інструктаж, демонстрація вправ і тренування, що спрямовані на забезпечення базового рівня фізичної підготовленості та розвитку основних фізичних якостей. Інноваційні методи (використання відеоаналітики та спеціалізованих тренувальних програм) сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу, забезпечують індивідуальний підхід до кожного курсанта, адаптацію тренувань до сучасних потреб.

Фундаментальними дисциплінами для підготовки прикордонників є «Фізична підготовка» та «Спеціальна фізична підготовка». Остання включає освітні компоненти, спрямовані не лише на покращення силових показників, а й на опанування спеціальних прийомів і методів, необхідних у бойових умовах. Водночас сучасні виклики, зокрема брак необхідного спорядження та екіпірування, ускладнюють реалізацію програм спеціальної фізичної підготовки.

Формування фізичної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань здійснюється через комплекс заходів навчально-бойової діяльності. Бойова підготовка – це системний процес навчання та виховання, метою якого є забезпечення ефективного використання знань, прийомів і навичок, необхідних для виконання завдань за призначенням. Вона передбачає організацію та проведення спланованих і практичних заходів, які сприяють якісному виконанню службово-бойових завдань у різних умовах.

Контроль і оцінювання фізичної підготовки охоплюють системи оцінювання, моніторинг фізичного стану курсантів, корекційні заходи та забезпечення зворотного зв'язку. Системи оцінювання дають змогу об'єктивно визначити рівень фізичної підготовленості курсантів, виявити їхні слабкі сторони та спрямувати зусилля на їхнє вдосконалення. Моніторинг фізичного стану дозволяє своєчасно виявляти можливі проблеми зі здоров'ям і вживати відповідних заходів для їхнього усунення. Корекційні заходи включають розроблення індивідуальних програм тренувань,

адапованих до фізичних можливостей і стану здоров'я кожного курсанта [5].

Фізична підготовка, як невід'ємна частина бойової підготовки, базується на використанні фізичних вправ. Ці вправи активізують роботу всіх систем організму, зміцнюють органи, розвивають фізичні якості та сприяють адаптації до високих навантажень. Завдяки зміні характеру й обсягу тренувальних навантажень можна цілеспрямовано впливати на фізичний розвиток військовослужбовців [10]. Фізичні вправи, що застосовуються у підготовці військовослужбовців Державної прикордонної служби України, повинні відповідати вимогам рухової діяльності, необхідної для виконання службових завдань, і спрямовуватись на підвищення рівня їхньої фізичної підготовленості.

Важливими є тактичні навички, які включають стратегічне мислення, оперативне планування та адаптацію до швидко змінюваних умов. Це допомагає прикордонникам ефективно реагувати на ситуації, що потребують тактичних рішень. Тому включення тактичних тренувань до програми фізичної підготовки дозволяє курсантам не тільки підготуватися до фізичних викликів, але й удосконалювати свої навички планування та координації дій [7].

Військова служба завжди супроводжується значними фізичними та психологічними навантаженнями, що можуть виснажувати організм і психіку військовослужбовців. У таких умовах особливе значення мають якісний відпочинок і достатній сон.

Для досягнення максимальної ефективності фізичної підготовки важливо забезпечити її узгодженість із іншими формами бойової підготовки, а також з фізичними навантаженнями, які особовий склад зазнає під час занять з інших дисциплін [1]. Ретельне планування і раціональна організація занять з фізичної підготовки сприяють суттєвому підвищенню військово-спеціальної готовності, формуванню військової майстерності та професіоналізму [3].

Досягнення високого рівня бойової майстерності є неможливим без міцної основи фізичної підготовленості, яка залишається ключовим фактором успішного виконання службових і бойових завдань.

Висновки з даного дослідження. Фізична культура є важливим компонентом підготовки військовослужбовців, спрямованим на формування їхньої фізичної готовності до виконання службово-бойових завдань. Вона забезпечує розвиток рухових якостей, витривалості, сили, координації та психофізичної стійкості.

Фізичне виховання в закладах освіти системи МВС сприяє підготовці курсантів до службової діяльності. Воно включає спеціалізовані вправи та методики, що враховують специфіку військово-прикладних завдань. Умови воєнного стану, інтенсивна бойова діяльність і стресові фактори висувають підвищені вимоги до фізичної та психофізичної підготовки військовослужбовців. Зростає потреба в адаптації традиційних методик фізичного виховання до нових реалій.

Основні навички, необхідні для ефективного розвитку фізичних якостей військовослужбовців прикордонної служби включають знання методів, форм і засобів розвитку

основних фізичних навичок, а також основ правил дотримання особистої гігієни, контролю та самоконтролю під час тренувань. За рахунок комплексного використання базових і додаткових знань із фізичного виховання може бути досягнутий високий рівень ефективності у процесі підготовки курсантів. Встановлено, що обмеження рухової активності негативно впливають на розвиток фізичних якостей і заважають ефективно покращити рівень фізичної підготовленості військовослужбовців. Альтернативою можуть бути індивідуальні заняття з фізичного виховання, для яких потрібно створити умови у закладах вищої освіти системи МВС [2].

Серед проблемних питань, що виникають у процесі фізичного виховання курсантів під час воєнного стану можна виділити неправильну диференціацію навчального матеріалу за різними напрямками підготовки, систематичність підготовки (нерегулярність навантажень), а також дефіцит необхідної кількості спорядження та екіпірування.

Для покращення фізичної підготовки пропонується впровадження індивідуально-програмного навчання з урахуванням мотиваційно-емоційного аспекту, що сприяє формуванню здорового способу життя та підвищенню ефективності фізичного вдосконалення. Розвиток фізичних якостей військовослужбовців має бути інтегрованим із загальним процесом бойової підготовки. Це забезпечить узгодженість фізичних навантажень і дозволить ефективно поєднувати фізичні вправи з іншими формами навчання. Фізична підготовка є фундаментом бойової майстерності військовослужбовців. Досягнення високого рівня професіоналізму неможливе без систематичної роботи над фізичним розвитком.

Вимагає **подальшого вивчення** питання оптимізації засобів, методів і форм фізичного виховання, а також розроблення сучасних програм, які враховують специфіку військової служби та динаміку змін у військових конфліктах.

Список використаних джерел

1. Анісімов Д. О., Шверун В. С. Сучасні аспекти вдосконалення рівня фізичної підготовки майбутніх правоохоронців засобами єдиноборств. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 284–288.
2. Бингар Я., Вареник Д., Рогальський В. Вітчизняний та зарубіжний досвід спеціальної фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Universum*. 2024. № 9. С. 128–132.
3. Волков М. С. Ефективність фізичних тренувань у підготовці військовослужбовців та формуванні їх психологічної готовності до дій в екстремальних умовах. *Академічні візії*. 2023. № 22. С. 1–12.
4. Карабанов Є., Проценко А., Беліков І. Шляхи вдосконалення професійно-прикладної фізичної підготовки військовослужбовців. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Педагогіка. 2020. № 2. С. 112–117.
5. Красницька О. В. Чинники формування педагогічної майстерності викладача вищого військового навчального закладу. *Наукові записки. Психолого-педагогічні науки*. 2021. № 4. С. 90–97.
6. Марков Р. А., Кириченко А. В. Сучасний стан і напрями удосконалення системи фізичного виховання у закладах із специфічними умовами навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 58, т. 2. С. 60–63.
7. Сорокін Р. О. Спеціальна фізична підготовка курсантів МВС. *Архітектура та мистецтвознавство*. 2022. № 3. С. 177–180.
8. Халітов Д. Р. Окремі напрямки спеціальної фізичної підготовки курсантів в умовах сьогодення. *Період трансформаційних процесів в світовій науці*. 2024. С. 516.
9. Шинкарук В., Рефель В., Гишак О. Оздоровчий біг у процесі фізичного виховання курсантів. *Physical culture and sport: scientific perspective*. 2024. № 2. С. 20–25.
10. Шинкарук В., Рефель В., Ткаченко П. Організаційно-методичні основи фізичного виховання у військовому вищому навчальному закладі. *Академічні візії*. 2024. № 34. С. 1–12

References

1. Anisimov, D. O., & Sheverun, V. S. (2021). Suchasni aspekty vdoskonalennia rivnia fizychnoi pidhotovky maibutnikh pravookhorontsiv zasobamy yedynoborstv [Modern aspects of improving the level of physical training of future law enforcement officers by means of martial arts]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 11 (99), 284-288 [in Ukrainian].
2. Bynhar, Ya., Varenik, D., & Rohalskyi, V. (2024). Vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid spetsialnoi fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Domestic and foreign experience of special physical training of law enforcement officers]. *Universum*, 9, 128-132 [in Ukrainian].
3. Volkov, M. S. (2023). Efektyvnist fizychnykh trenuvan u pidhotovtsi viiskovosluzhbovtiv ta formuvanni yikh psykhologichnoi hotovnosti do dii v ekstremalnykh umovakh [The effectiveness of physical training in the preparation of military personnel and the formation of their psychological readiness for action in extreme conditions]. *Akademichni vizii [Academic visions]*, 22, 1-12 [in Ukrainian].
4. Karabanov, Ye., Protsenko, A., & Bielikov, I. (2020). Shliakhy vdoskonalennia profesiino-prykkladnoi fizychnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtiv [Ways of improving professional and applied physical training of military personnel]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Pedahohika [Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi. Pedagogy]*, 2, 112-117 [in Ukrainian].
5. Krasnytska, O. V. (2021). Chynnyky formuvannia pedahohichnoi maisternosti vykladacha vyshchoho viiskovoho navchalnogo zakladu [Factors of formation of pedagogical skill of a teacher of a higher military educational institution]. *Naukovi zapysky. Psykhologo-pedahohichni nauky [Proceedings. Psychological and pedagogical sciences]*, 4, 90-97 [in Ukrainian].
6. Markov, R. A., & Kyrychenko, A. V. (2023). Suchasnyi stan i napriamy udoskonalennia systemy fizychno vykhovannia u zakladakh iz spetsyfichnyimi umovami navchannia [The current state and directions of improvement of the physical education system in institutions with specific learning conditions]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 58, 2, 60-63 [in Ukrainian].
7. Sorokin, R. O. (2022). Spetsialna fizychna pidhotovka kursantiv MVS [Special physical training of cadets of the Ministry of Internal Affairs]. *Arkhitektura ta mystetstvoznnavstvo [Architecture and art history]*, 3, 177-180 [in Ukrainian].
8. Khalitov, D. R. (2024). Okremi napriamky spetsialnoi fizychnoi pidhotovky kursantiv v umovakh sohodennia [Separate areas of special physical training of cadets in today's conditions]. *Period transformatsiinykh protsesiv v svitovii nauksi [The period of transformational processes in world science]*, 516 [in Ukrainian].
9. Shynkaruk, V., Refel, V., & Hishchak, O. (2024). Ozdorovchyi bih u protsesi fizychno vykhovannia kursantiv [Health running in the process of physical education of cadets.] *Physical culture and sport: scientific perspective*, 2, 20-25 [in Ukrainian].
10. Shynkaruk, V., Refel, V., & Tkachenko, P. (2024). Orhanizatsiino-metodychni osnovy fizychno vykhovannia u viiskovomu vyshchomu navchalnomu zakladi (VNZ) [Organizational and methodical foundations of physical education in a military higher educational institution]. *Akademichni vizii [Academic visions]*, 34, 1-12 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 03.01.2025

УДК 355.23:796

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-44-47](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-44-47)

ШИНКАРУК ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ,

старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту,
Національна академія Державної прикордонної
служби України, м. Хмельницький, Україна

Viktor Shynkaruk,

Senior Teacher at the Department Physical Education and Sports,
National Academy of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine

E-mail: e.v.shynkaruk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1317-8225>

КОВАЛЬЧУК РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ,

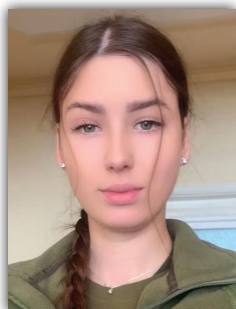
кандидат психологічних наук, доцент,
заступник начальника кафедри фізичного виховання і спорту,
Національна академія Державної прикордонної служби України, м. Хмельницький, Україна

Roman Kovalchuk,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Deputy Head, Department of Physical Education and Sports, National Academy
of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine

E-mail: kovalchuk_ro@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7040-7151>

РУЛІКОВСЬКА КРИСТИНА ВІТАЛІЇВНА,

курсантка,
Національна академія Державної прикордонної служби України,
м. Хмельницький, Україна

Krystina Rulikovska,

Cadet,
National Academy of the State Border Service of Ukraine,
Khmelnytskyi, Ukraine

E-mail: kristinka1615@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-3597-3667>

АДАПТАЦІЯ МЕТОДІВ КРОСФІТА ДЛЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ

А Професійна діяльність прикордонників завжди супроводжується високими ризиками, що охоплюють як психологічні аспекти (зокрема, професійну деформацію та вплив емоційно-психологічних перевантажень), так і фізичні виклики. Визначено, що ефективність освоєння бойових прийомів для роботи в екстремальних умовах значною мірою залежить від рівня психічної підготовленості та фізичної витривалості.

Встановлено, що впровадження елементів кросфіта до програми фізичної підготовки курсантів може суттєво підвищити витривалість, силу, координацію та психологічну стійкість. Запропоновано адаптацію методики, яка полягає у підборі методів спортивного тренування, розробленні варіантів вправ, моделюванні мезоциклів у річному періоді підготовки, механізми початкового навчання та доводить свою ефективність.

Було проведено педагогічний експеримент як метод емпіричного дослідження, у рамках якого було реалізовано трансформацію фізичної підготовки курсантів із використанням кросфіту. Визначено, що цей метод є дієвим засобом для вдосконалення загальної фізичної підготовки у військовій сфері, оскільки сприяє підвищенню готовності до фізичних навантажень, які виникають у процесі професійної діяльності.

Ключові слова: фізична підготовка; навчання; функціональна підготовка; курсант; військовослужбовець

ADAPTING CROSSFIT METHODS FOR THE PHYSICAL TRAINING OF CADETS

S The professional activities of border guards are always accompanied by high risks, encompassing both psychological aspects (in particular, professional deformation and the impact of emotional and psychological overloads), and physical challenges. Evidence from practice demonstrates that the effectiveness of mastering combat techniques for working in extreme conditions largely depends on the level of mental preparedness and physical endurance. Intensive service conditions, strict daily routines, and military discipline create challenges for the physical development of cadets, requiring the adaptation of traditional pedagogical approaches to the specifics of military service. CrossFit,

as a specialized system aimed at comprehensive physical development, demonstrates effectiveness in this context. The modern realities of performing official duties by border guards, even with the use of the latest military equipment and transport, require them to have a high level of endurance, necessary for walking, overcoming difficult terrain and obstacles. CrossFit, in particular, focuses on the development of strength endurance, which ensures the ability to perform physical tasks for extended periods. This method is an effective means of improving general physical training in the military sphere, as it contributes to increasing functional strength endurance and readiness for physical exertion arising during professional activity.

The purpose of this article is to study the feasibility and options for adapting CrossFit methods in the physical training of cadets of higher education institutions in the security and defense sector, in particular border guard cadets.

Methods: A pedagogical experiment was conducted as a method of empirical research, within the framework of which the transformation of the physical training of cadets using CrossFit was implemented.

Results: The introduction of crossfit elements into the physical training program of cadets can significantly increase endurance, strength, coordination and psychological stability. The proposed adaptation of the methodology involves selecting sports training methods, developing exercise variations, modeling mesocycles within the annual training period, and establishing a mechanism for initial training, all of which demonstrate its effectiveness.

Keywords: physical training; training; functional training; cadet; military serviceman

Актуальність проблеми у загальному вигляді. Майбутня військово-професійна діяльність курсантів закладів вищої освіти у секторі безпеки та оборони вимагає високого рівня мотивації для військової служби, високих особистісних якостей, необхідних фізичних, психофізіологічних і психічних показників. Ці якості ефективно формуються та розвиваються через систематичні фізичні тренування, а також конкретні знання та навички, необхідні для забезпечення професійної надійності.

Нова концепція діяльності прикордонної служби України вимагає від військових особливості творчої активності, високого рівня культури, освіти, здатності до саморозвитку та самовдосконалення. У таких умовах підвищення рівня професійної готовності прикордонників стає ключовим напрямом діяльності вищих навчальних закладів системи МВС України [2, с. 7].

Фізична підготовленість майбутнього офіцера виступає базовою якістю, що проявляється у високому рівні професіоналізму, здібності до виконання оперативнотрудових завдань і обов'язків протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та правопорядку в нашій державі [1, с. 17].

Фізична підготовка прикордонної служби визначається низкою загальних завдань, спрямованих на адаптацію військовослужбовців до умов служби у правоохоронних органах. Серед них важливе місце займає постійне вдосконалення сили, витривалості, швидкості та спритності, що визначається як необхідний компонент функціонування прикордонника. Окрім того, фізична підготовка спрямована на поліпшення фізичного розвитку, оздоровлення, підвищення працездатності та трудової діяльності працівників [6, с. 8].

У закладах вищої освіти фізична підготовка курсантів має свої загальні та спеціальні завдання відповідно до напрямку підготовки. Курсанти формують і вдосконалюють теоретичні знання, практичні й організаційно-методичні навички управління фізичним вихованням, спеціальною фізичною підготовкою, спортом і фізичною реабілітацією. Також важливими завданнями є забезпечення необхідного рівня розвитку фізичних якостей, військово-прикладних рухових навичок та їх удосконалення, підготовка та участь у масових спортивних заходах, а також створення основ здорового способу життя та профілактика розладів в організмі через

негативні фактори професійної діяльності [3, с. 100].

Сучасна фітнес-технологія кросфіт включає класичні традиції загальної фізичної підготовки, силових видів спорту, установки на здоровий спосіб життя, а також високу сучасну соціальну привабливість і формує соціально схвалювану фітнес-культуру.

Інтенсивні умови служби, суворий розпорядок дня та військова дисципліна створюють виклики для фізичного розвитку курсантів, що вимагає адаптації традиційних педагогічних підходів до специфіки військової служби. Кросфіт, як спеціалізована система, спрямована на всебічний фізичний розвиток, демонструє ефективність у цьому контексті. Кросфіт-тренування включають постійні різноманітні функціональні рухи, що виконуються з високою інтенсивністю. Повсякденні різноманітні програми тренувань зазвичай називають «тренуванням дня» і включають вправи з основних елементів гімнастики (наприклад, підтягування, віджимання та бурпі), важкої атлетики (наприклад, пауерліфтинг та олімпійська важка атлетика) і серцево-судинна діяльність (наприклад, біг, веслування та стрибки) [10]. Тренування зазвичай плануються для виконання необхідного завдання якнайшвидше, тобто на час, або для виконання максимальної кількості повторень або раундів за заданий інтервал часу, тобто як можна більше раундів [там само].

Метою кросфіту є розвиток витривалості, сили, гнучкості, швидкості, координації, точності та працездатності серцево-судинної й дихальної систем, а також підвищення здатності до адаптації при зміні навантажень. Для військовослужбовців, які часто діють в екстремальних умовах, ці якості є критично важливими, оскільки визначають їхню ефективність під час тривалих фізичних і психологічних випробувань [5].

Наразі спостерігається недостатня кількість інтегрованих методик фізичного виховання курсантів на основі кросфіту, немає адаптованої методики навчання кросфіту в рамках занять, недостатньо теоретико-методичного обґрунтування методики кросфіту. При цьому потрібно зазначити, що заняття кросфітом на навчальних заняттях однаково вирішують завдання мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури, розвивають функціональну та фізичну підготовленість.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сучасні аспекти фізичної підготовки курсантів у закладах вищої

освіти сектору безпеки та оборони є предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, питання використання методів кросфіту висвітлено у працях В. Слюсаренка, О. Федечка, Р. Сіренка, В. Ягодзінського та ін.

В. Слюсаренко дослідив перспективи впровадження елементів кросфіт-тренувань на уроках фізичної культури в загальноосвітніх школах [7]. О. Федечко, Р. Сіренко вивчали застосування засобів функціонального тренування у фізичному вихованні студентів, підкреслюючи, що ця система є сучасною та перспективною формою організації фізичного виховання [8].

Мета статті полягає у дослідженні доцільності та варіантів адаптації методів кросфіта у фізичній підготовці курсантів закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони, зокрема курсантів-прикордонників.

Викладення основного матеріалу дослідження. Спеціальна підготовка та повсякденна діяльність курсантів вищих навчальних закладів сектору безпеки та оборони мають свої характерні особливості. Важливо оцінити роль кросфіту у військовій підготовці. Кросфіт – це метод, спрямований на розвиток функціональної силової підготовки та покращення координації рухів, які використовуються у повсякденному житті та спорті. Функціональні тренування в цій системі спрямовані на розвиток не окремих м'язів, а тіла в цілому, що відповідає потребам курсантів [4].

Залучення вправ із власною вагою, використання опору партнера, зовнішнього середовища, обтяжень, гумових еспандерів, гімнастичних снарядів і тренажерів робить систему універсальною та зручною для впровадження. Тренувальні методики відрізняються короткими інтенсивними тренуваннями 15–30 хв, у комплексі з підготовчою частиною та заключною частиною 40–60 хв. Основний вид навантаження – кардіотренування та кардіо із силовим тренуванням. Основа тренування – виконання зазначеного обсягу роботи за найменший відрізок часу, або виконання фізичного навантаження протягом 30–60 с (до 2 хв), або кругове тренування.

Програма кросфіт поєднує різноманітні дії: біг, веслування на тренажерах, стрибки, вправи з гантелями, гирями, штангою, перенесення вантажів, роботу на кільцях тощо. Тренування можуть бути трьох типів: без обмежень часу, із фіксованим часом і поступовим збільшенням обсягу роботи або з фіксованим обсягом і прискоренням виконання. Завдяки варіативності тренувань не існує єдиної універсальної програми, що дозволяє уникнути одноманітності та формалізації занять. Такий підхід підвищує інтерес курсантів до фізичної підготовки, покращуючи їхні результати.

Під час занять із кросфіту курсанти можуть ефективно контролювати власну вагу. Інтенсивні заняття сприяють спалюванню підшкірного жиру, підвищенню м'язового тону, покращенню силових показників, нормалізації артеріального тиску, прискоренню метаболізму та зміцненню серцевого м'яза. Також покращується кровообіг і здатність виконувати більше повторень у вправах. Для курсантів важливо акцентувати увагу на розвитку спеціальних фізичних якостей через включення відповідних вправ у тренувальні програми. Тренування з використанням методів кросфіту відіграють

важливу роль у формуванні фізичної підготовленості курсантів. Ці тренування зокрема спрямовані на розвиток навичок, необхідних для успішного виконання різноманітних завдань у військовій сфері. Результат від занять у цій системі досягається за короткий термін. Основною перевагою для курсанта буде можливість займатися і варіювати навантаження при нестабільному розпорядку дня, що часто змінюється, внаслідок різних службових заходів.

Педагогічний експеримент як метод емпіричного дослідження був проведений у 2023 році протягом одного навчального року. Дослідження виконувалося на базі військового закладу освіти в рамках навчальної дисципліни «Фізична підготовка».

У рамках експерименту реалізовано трансформацію фізичної підготовки курсантів із використанням кросфіту. Вибір методу тренувань був зумовлений кількома перевагами. По-перше, він не потребує спеціалізованих тренажерних залів, дозволяючи займатися у зручному місці. По-друге, метод сприяє розвитку силової витривалості через неперервне або майже неперервне виконання вправ, забезпечуючи аеробне навантаження. Завдяки широкому вибору вправ можна створювати комплекси для розвитку таких фізичних якостей, як-от: витривалість, спритність, сила, швидкість, координація та гнучкість. Обмежений час виконання дає змогу відстежувати результати та ставити конкретні цілі. Цей підхід також сприяє формуванню психологічної стійкості, впевненості в собі, витримки, самоконтролю, здорового способу життя і покращенню фізичного розвитку [7].

Учасники експериментальної групи (ЕГ) займалися двічі на тиждень по 90 хвилин, а також відвідували факультативне заняття тривалістю 60 хвилин. Обсяг кросфіту становив 50% від загальної кількості годин, інші 50% включали традиційні елементи фізичної підготовки: атлетичну гімнастику, легку атлетику, спортивні ігри та різновиди бігу.

Контрольна група (КГ) займалася за стандартною програмою фізичної підготовки з таким же обсягом часу, включаючи загальну фізичну підготовку, атлетичну гімнастику та єдиноборства.

ЕГ складалася з 90 юнаків і 20 дівчат, КГ – із 93 юнаки та 18 дівчат. У рамках експерименту була адаптована структура фізичної підготовки до специфіки військової служби, розроблено механізми навчання основам функціонального тренінгу та атлетичної гімнастики. Основні компоненти підготовки включали: базові вправи з власною вагою: віджимання, випади, підтягування. Робота зі штангою, бодибарами та гирями (комплексні силові вправи для розвитку координації та витривалості); вправи на тренажерах (розвиток сили та кардіовитривалості); інтервальні та кругові тренування.

Вправи для кросфіту підбираються для забезпечення гармонійного розвитку всіх м'язових груп. Рівномірний розподіл навантаження між верхніми і нижніми кінцівками, а також на все тіло одночасно, сприяє ефективному тренуванню, адаптуючи м'язи до різноманітних умов. Система функціональних тренувань забезпечує всебічний і збалансований розвиток морфофункціональної системи організму [9].

Порівняння фізичних показників між ЕГ і КГ продемонструвало значну перевагу експериментальної групи: ЧСС

у стані спокою: у дівчат ЕГ знизилася з 88 до 77 ударів/хв ($P < 0,05$), тоді як у КГ – з 87 до 82 ударів/хв.

Життєва ємність легень (ЖЄЛ): у юнаків ЕГ – 4050 мл проти 3800 мл у КГ; у дівчат ЕГ – 2900 мл проти 2600 мл у КГ.

Контрольна вправа «бурпі»: юнаки ЕГ виконали 25 повторень проти 20 у КГ; дівчата ЕГ – 15 повторень проти 10 у КГ ($P < 0,05$).

Статична вправа «планка»: у юнаків ЕГ – 120 с проти 100 с у КГ; у дівчат ЕГ – 90 с проти 75 с у КГ.

Біг на 3 км: юнаки ЕГ показали час 12:45, тоді як у КГ – 13:10 ($P < 0,05$).

Висновки з даного дослідження. Упровадження кросфіту у фізичну підготовку курсантів сприяло суттєвому покращенню їхньої витривалості, сили, координації та функціонального стану організму. Високоінтенсивні тренування з індивідуальним підходом забезпечили ефективне виконання нормативів і вирішення різних завдань фізичної підготовки в обмежений час.

Кросфіт є універсальною методикою, що дозволяє комплексно розвивати фізичні якості курсантів: витривалість серцево-судинної та дихальної систем, м'язову силу та

стійкість до високих навантажень. Він також позитивно впливає на граничну концентрацію, точність, потужність, швидкість, гнучкість і баланс, забезпечуючи всебічну підготовку.

Особливу роль відіграє різноманітність вправ у кросфіті, що підвищує мотивацію курсантів до фізкультурно-спортивної діяльності та дає змогу адаптувати тренування до різних аспектів фізичної підготовки. Методика кросфіту не лише покращує показники фізичного розвитку, а й ефективно вирішує проблему дефіциту навчального та службового часу курсантів.

Отже, адаптація методик кросфіту для навчальних і секційних занять є доцільною й актуальною для забезпечення високої фізичної та функціональної готовності курсантів. Кросфіт привертає увагу у зв'язку з його потенційним впливом на фізичну підготовку та здоров'я.

Подальше впровадження кросфіту до системи фізичної підготовки курсантів потребує розроблення персоналізованих програм для різних рівнів фізичної підготовленості, а також інтеграції додаткових методів психологічної підготовки для підвищення стресостійкості.

Список використаних джерел

1. Анісімов Д. О. Проблематика підвищення рівня фізичної підготовки курсантів ЗВО МВС України. *Актуальні проблеми фізичної культури і спорту в сучасному суспільстві* : зб. наук. праць I Всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2019. С. 15–18.
2. Дідковський В. А. Фізична підготовка працівників Національної поліції України : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 98 с.
3. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання : у 2 т. Київ, 2008. Т. 1. 392 с.
4. Мельников А. В., Шинкарук В. О., Демков Я. В. Перспективи використання функціонального тренування в процесі фізичної підготовки курсантів. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2024. № 2(174). С. 103–106.
5. Петрачков О., Ярмач О., Білошицький В. Використання засобів кросфіту у фізичній та професійно-прикладній підготовці військовослужбовців строкової служби. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 3. С. 74–79.
6. Пронтенко К. В. Теоретичні і методичні засади навчання гирьового спорту курсантів військових закладів вищої освіти у процесі фізичного виховання : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2018. 44 с.
7. Слюсаренко В. В. Використання елементів тренувань з програми кросфіту на уроках фізкультури в загальноосвітній школі : метод. посіб. Вінниця, 2017. 49 с.
8. Федечко О., Сиренко Р. Застосування засобів системи CrossFit у фізичному вихованні студентів. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2016. Вип. 20. С. 190–194.
9. Харланова М. О., Джим В. Ю., Канунова Л. В. Вплив занять функціонального тренування на прояв спеціальної фізичної підготовленості кваліфікованих спортсменок фітнес моделей протягом підготовчого періоду. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. № 4(163). С. 179–184.
10. Meier N., Schlie J., Schmidt A. CrossFit®. Unknowable or Predictable. A systematic review on predictors of CrossFit® performance. *Sports*. 2023. № 11 (6). P. 112.

References

1. Anisimov, D. O. (2019). Problematyka pidvyshchennia rivnia fizychnoi pidhotovky kursantiv ZVO MVS Ukrainy [The problem of increasing the level of physical training of cadets of the Higher Educational Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Aktualni problemy fizychnoi kultury i sportu v suchasnomu suspilstvi* [Current problems of physical culture and sports in modern society]: zb. nauk. prats I vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 15-18). Zhytomyr [in Ukrainian].
2. Didkovskiy, V. A. (2019). *Fizychna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Physical training of employees of the National Police of Ukraine]: navch. posib. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
3. Krutsevych, T. Yu. (2008). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia*. [Theory and methods of physical education] (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
4. Melnikov, A. V., Shynkaruk, V. O., & Demkov, Ya. V. (2024). Perspektyvy vykorystannia funktsionalnogo trenuvannia v protsesi fizychnoi pidhotovky kursantiv [Prospects for using functional training in the process of physical training of cadets]. *Naukovyi chasopys Ukrainського derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriya 15: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)* [Scientific Journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Series 15: Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Culture and Sports)], 2 (174), 103-106 [in Ukrainian].
5. Petrachkov, O., Yarmak, O., & Biloshytskyi, V. (2021). Vykorystannia zasobiv krosfitu u fizychnii ta profesiino-prykladnii pidhotovtsi viiskovosluzhbovtstv strokovoi sluzhby [The use of crossfit equipment in the physical and vocational training of conscripts] *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu* [Theory and methodology of physical education and sports], 3, 74-79 [in Ukrainian].
6. Prontenko, K. V. (2018). *Teoretychni i metodychni zasady navchannia hyrovoho sportu kursantiv viiskovykh zakladiv vyshchoi osvity u protsesi fizychnoho vykhovannia* [Theoretical and methodological principles of teaching kettlebell sports to cadets of military institutions of higher education in the process of physical education]. (Extended abstract of D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
7. Sliusarenko, V. V. (2017). *Vykorystannia elementiv trenuvan z prohramy krosfitu na urokakh fizkultury v zahalnoosvitnii shkoli* [Using training elements from the CrossFit program in physical education lessons in a comprehensive school]: metodychnyi posibnyk. Vinnytsia [in Ukrainian].
8. Fedechko, O., & Sirenko, R. (2016). Zastosuvannia zasobiv systemy CrossFit u fizychnomu vykhovanni studentiv [Application of CrossFit tools in students' physical education]. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii* [Physical education, sports and health of the nation], 20, 190-194 [in Ukrainian].
9. Kharlanova, M. O., Dzhym, V. Yu., & Kanunova, L. V. (2023). Vplyv zaniat funktsionalnogo trenuvannia na proiav spetsialnoi fizychnoi pidhotovlenosti kvalifikovanykh sportsmenok fitnes modelei protiahom pidhotovchoho periodu [The impact of functional training classes on the manifestation of special physical fitness of qualified female athletes and fitness models during the preparatory period]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova* [Scientific journal of the National Polytechnic University named after M. P. Dragomanov], 4, 163, 179-184 [in Ukrainian].
10. Meier, N., Schlie, J., & Schmidt, A. (2023). CrossFit®. Unknowable or Predictable. A systematic review on predictors of CrossFit® performance. *Sports*, 11 (6), 112.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 03.01.2025

УДК 371.11:374.2.07.4.21

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-48-55](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-48-55)

БОДНАР ОКСАНА СТЕПАНІВНА,

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

Oksana Bodnar,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy
and Management, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

E-mail: Bodnarotern@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4207-0624>

СЕРБІНОВ СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ,

магістрант спеціальності 073 Менеджмент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

Sergey Serbinov,

Master's student majoring in 073 Management,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

E-mail: serbinovsm@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-8132-573X>

ОЦІНЮВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

A Розглянуто проблему формування та підтримки безпечного освітнього середовища засобами оцінювання управлінської культури педагогів. Актуальність проблеми обумовлена потребою розвивати горизонтальне управління у закладі освіти з метою побудови партнерських відносин із системою управління закладом освіти задля розбудови безпечного освітнього середовища. Запропоновано діяльну структуру безпечного освітнього середовища. Для організації раціональних процедур пропонуємо сконструйовану піраміду оцінювання управлінської культури в умовах формування безпечного освітнього середовища. Для демонстрації важливості оцінювання управлінської культури педагогів наведено приклади впливу розвитку управлінської культури педагогічного персоналу на деякі аспекти формування безпечного освітнього середовища. Результати оцінювання відображені у відповідній матриці, в якій характеристики управлінської культури оцінюються за п'ятирівневою шкалою, зокрема педагоги визначали, які діяльнісні компоненти реалізувались «ідеально», «добре», «потребують покращення», «тільки частково» і «погано». За результатами анкетування в межах експерименту педагогами була заповнена матриця оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування безпечного освітнього середовища. Результати онлайн-анкетування засвідчили про високий рівень проінформованості педагогів за темою безпечного середовища та булінгу, систематичну роботу з боку адміністрації школи, наявність чіткого інструктажу та плану дій у разі надзвичайних ситуацій. Зроблено висновки про те, що управлінська культура педагогів відіграє важливу роль у створенні безпечного освітнього середовища. Дослідження показало взаємозв'язок між рівнем розвитку управлінської культури педагогічного персоналу та якістю формування безпечного освітнього середовища. Перспективами подальших досліджень можуть бути розроблення критеріїв оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу на кожному етапі розвитку безпечного освітнього середовища, а також використання цифрових навичок педагогів для вдосконалення та розвитку управлінської культури на засадах різних наукових підходів.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти; оцінювання; управлінська культура; педагогічний персонал; безпечне освітнє середовище

ASSESSMENT OF TEACHERS' MANAGERIAL CULTURE IN THE CONTEXT OF CREATING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

S The article considers the problem of forming and maintaining a safe educational environment by assessing teachers' managerial culture. The relevance of the problem is due to the need to develop horizontal management in an educational institution to build partnerships with the management system of an educational institution and to develop a safe educational environment. The author proposes an activity-based

structure for a safe educational environment. To organize rational procedures, a proposed pyramid for assessing managerial culture in the context of forming a safe educational environment is introduced. To demonstrate the importance of assessing the managerial culture of teachers, examples are provided illustrating the impact of the development of the managerial culture of teaching staff on various aspects of creating a safe educational environment. The results of the assessment are reflected in the corresponding matrix, in which the characteristics of managerial culture are assessed on a five-level scale. Teachers evaluated whether activity components were implemented as 'perfectly', 'well', 'need improvement', 'only partially' and 'poorly'. Based on the results of a questionnaire conducted during the experiment, teachers completed a matrix for assessing the managerial culture of teaching staff in the context of creating a safe educational environment. The results of the online survey revealed a high level of teacher awareness on the topics related to a safe environment and bullying, systematic work by school administration, and the availability of clear instructions and emergency plans. It is concluded that the managerial culture of teachers plays a crucial role in creating a safe educational environment. The study demonstrates the relationship between the level of development of the managerial culture of teaching staff and the quality of creating a safe educational environment. Prospects for further research may include the development of criteria for assessing the managerial culture of teaching staff at each stage of a safe educational environment's development, as well as the integration of teachers' digital skills to enhance and advance managerial culture based on different scientific approaches.

Keywords: general secondary education institution; assessment; managerial culture; teaching staff; safe educational environment

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Формування та підтримка безпечного освітнього середовища завжди були пріоритетним критерієм ефективності управлінської діяльності у закладі загальної середньої освіти. Постійна невизначеність, зумовлена військовим стану в Україні, ще більше посилює увагу до механізмів підтримки та розвитку такого середовища. Серед багатьох чинників, які впливають на якість безпечного освітнього середовища, важливим є рівень управлінської культури педагогічного персоналу. Актуальність цієї проблеми обумовлена тим, що якісний рівень управління закладом освіти підвищується, якщо в ньому бере участь увесь персонал; управлінська культура персоналу нині сприяє виваженому прийняттю рішень; оцінювання управлінської культури персоналу зміцнює довіру і співпрацю на горизонтальному рівні управління та вибудовує партнерські відносини у спільній турботі про безпеку для всіх учасників освітнього середовища.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Неперервні зміни, які відбуваються в освіті, відображаються на наукових пошуках. Зокрема науковці наголошують, що система освіти України перебуває в точці біфуркації, тобто в зоні «розгалуження», яка дає можливість вибору в напрямках розвитку, водночас виявляє стан невірноваженості, нестійкості, флуктуації, що зумовлює можливість переходу системи в іншу якість, до нового рівня розвитку [5]. Тому в освіті на першому місці є формування безпечного освітнього середовища, яке залежить від рівня сформованості у педагогів управлінської культури. Проблема оцінювання управлінської культури достатньо висвітлена у царині менеджменту освіти. Іноземний дослідник Д. Ванзер доводить, що оцінювання є компонентом дослідження, а дослідження є частиною оцінювання. Однак дослідження, стверджує дослідник, має ширшу мету, ніж оцінювання. Однак спільним, на думку автора, є те, що результатом використання їх є оціночні судження [10].

В оцінювальній діяльності пропонують із позиції діяльнісного підходу розглядати об'єднання різного роду діяльностей: управлінської, програмної, проєктної, модельованої, діагностичної, аналітичної, експертної, моніторингово-корекційної, комунікативної. Усі ці діяльності проникають одна в одну, бо взаємопов'язані, мають відносну

самостійність і причинно-наслідкову природу, структуру функцій, тому їх розглядають як функціональні підсистеми [6, с. 5]. Відтак, увага до проблеми безпечного освітнього середовища не тільки не згасає, а навпаки збільшується, оскільки суспільство очікує від закладів освіти не тільки якісних показників у навчальних досягненнях учнів, але й комплексних заходів щодо їх захищеності.

Трактування поняття «безпечне освітнє середовище» знайшло своє відображення в Законі України «Про освіту» (розділ 1, стаття 1) [3]. У Рекомендації МОН України «Безпечне освітнє середовище...» підкреслено, що адміністративна функція керівника закладу освіти полягає не лише в організації безпечного освітнього середовища для реагування на виклики, які утворюються відповідно до ситуації, а й у підтримці щоденної готовності до реагування (тренування та відпрацювання дій) і підтримці психологічно здорової атмосфери». Зокрема, багато уваги приділено роботі з дітьми з ОПП [4]. Кожен заклад освіти приймає Кодекс безпечного освітнього середовища.

Нині достатньо велика плеяда вчених підготували наукове підґрунтя для різновекторного аналізу освітнього безпечного середовища, серед яких: М. Братко, Н. Ничипор, І. Новіков, Л. Скібіцька, О. Скібіцький, Н. Стучинська та ін. З нашої точки зору, окремої уваги заслуговують публікації Г. Васянович, яка виділила основні 4 завдання педагога у формуванні такого середовища [2].

Н. Стучинська, І. Новікова розробили модель БОС у вигляді послідовних технологій, визначили специфічні складники БОС та небезпеки і ризики, які впливають на якість освітнього процесу [5].

Для формування і розвитку безпечного освітнього середовища важливе ціннісне управління, яке тільки недавно знайшло свою нішу досліджень на полі менеджменту. Важливими складниками ціннісного управління є сформована управлінська культура всього педагогічного персоналу та специфічна функція оцінювання, яка базується на цінностях і дозволяє не тільки відстежувати рівень управлінської культури персоналу, але й використовувати результати для розбудови безпечного освітнього середовища. Пряма залежність якості безпечного освітнього середовища закладу освіти від рівня розвитку культури педагогічних та управлінських кадрів підтверджується і теорією, і практикою,

оскільки безпека стала пріоритетним критерієм оцінювання ефективності діяльності закладу освіти та вимогою суспільства. І. Міхаел та ін. стверджують, що управлінська культура проявляється як практичні навички, адаптивність, схильність до ризику, інтелект, гнучкість, турбота про персонал, творче та інноваційне бачення [8]. Е. Авіад, Раз і Джудіт Фадлон досліджують взаємодію управлінської культури, культури робочого місця та ситуаційних навчальних програм в організаційному навчанні [7]. Джон Купі довів вплив управлінської культури на організаційну відданість персоналу [9].

Отже, оцінювання у системі ціннісного управління буде базуватись на етичних стандартах, що буде вдосконалювати культурну матрицю організації через розвиток управлінської культури, яка сприятиме формуванню безпечного освітнього середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Незважаючи на широкий спектр проблем із усіх компонентів досліджуваної проблематики, зв'язок між якістю безпечного середовища та рівнем розвитку управлінської культури не досліджувався.

Мета статті: проаналізувати теоретичні здобутки з основних концептів досліджуваної теми та розроблення інтегративних інструментів використання розвитку управлінської культури персоналу для розбудови безпечного освітнього середовища. Серед **завдань дослідження:** обґрунтувати діяльнісну структуру безпечного освітнього

середовища, розглянути піраміду оцінювання управлінської культури у закладі освіти; навести приклади впливу рівня сформованості управлінської культури педагогічного персоналу на формування безпечного освітнього середовища; в рамках експерименту розробити матрицю оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування безпечного освітнього середовища.

Методи дослідження: для аналізу теоретичних напрацювань і виділення невирішених проблем використано історичний метод і метод аналізу і структуризації; для відображення структури безпечного освітнього середовища та інших елементів дослідження застосовано моделювання. Отримання оцінок щодо рівня розвитку управлінської культури персоналу отримуємо за допомогою розробленої анкети. Посиленню візуалізації процесу оцінювання управлінської культури персоналу сприяють рисунки, розроблені за допомогою методів структуризації і моделювання.

Викладення основного матеріалу. Структура та зміст безпечного освітнього середовища достатньо досліджена. Пропонуємо розглядати діяльнісну структуру управлінської культури педагогічного персоналу в умовах БОС, яка включає: наявність оперативного інформування; заходи щодо підтримки емоційного благополуччя; посилення контролю за дотриманням безпеки; періодичний аналіз безпеки фізичного та емоційного оточення; конкретизація правил поведінки в різних ситуаціях; розроблення алгоритмів дій; моделювання зразків реакцій і поведінки персоналу та учнів; забезпечення потреби в безпеці всіх учасників освітнього процесу (рис. 1):

Рис. 1. Діяльнісна структура управлінської культури педагогів в умовах формування безпечного освітнього середовища

Формування та оцінювання управлінської культури педагогів неможливе без добре сформованої ієрархії управління у закладу загальної середньої освіти.

Для організації раціональних процедур пропонуємо сконструйовану піраміду оцінювання управлінської культури в умовах формування безпечного освітнього середовища (далі БОС) (рис. 2):

Рис. 2. Піраміда оцінювання ціннісного управління процесом формування безпечного середовища та оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу

Використовуючи цю піраміду оцінювання, керівник ЗЗСО може побудувати чіткий алгоритм дій, урахувати специфіку суб'єктів, які будуть залучені на певних етапах, запровадити ефективне самооцінювання та самоуправління, розвинути управлінську культуру педагогічного персоналу, сформувати поетапно безпечне освітнє середовище: *початкове, покращене і стійке*.

Щоб продемонструвати важливість сформованості управлінської культури педагогів, варто визначити три рівні впливу управлінської культури педагогів на формування безпечного освітнього середовища: *інтуїтивний, функціональний, креативний*. Наведемо приклади впливу розвитку управлінської культури педагогічного персоналу на деякі аспекти формування БОС (табл. 1).

Запропоновану модель системи оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування БОС можна вдосконалювати на засадах ситуаційного підходу.

Експериментальне дослідження проводили за трьома етапами на базі однієї зі шкіл м. Тернополя.

Метою експерименту було оцінити рівень управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування безпечного освітнього середовища з урахуванням ситуаційного підходу з метою розроблення рекомендацій закладам освіти.

На першому етапі (листопад 2023 рік) було проведено аналіз літератури у трьох аспектів: «управлінська культура»,

«безпечне освітнє середовище» та «ситуаційний підхід». А також було вибрано базу дослідження та сформовано вибірку (32) педагоги. Участь в опитуванні була добровільна та анонімна.

На другому етапі – підготовлено теоретичне обґрунтування дослідження, укладено інструментарій оцінювання, проведено опитування та анкетування з різних дослідницьких проблем.

На третьому етапі – було узагальнено результати анкетувань, підготовлено методичні рекомендації.

При розробленні структури управлінської культури педагогічного персоналу було проведено аналіз сучасної практики стану формування управлінської культури педагогічного персоналу та виявлено наступні проблеми: вимогу у формування управлінської культури сприймали тільки керівника закладу освіти; педагоги недостатньо уваги приділяли розвитку власної управлінської культури, хоча у процесі формування безпечного освітнього середовища всі педагоги виконують усі управлінські функції: планують дії для збереження здоров'я, інформують учнів, організують їх дії відповідно до ситуації, приймають рішення, інколи з певним ризиком, аналізують результати. Відтак на другому етапі було розроблено схему структури управлінської культури і відповідну діагностичну таблицю для оцінювання управлінської культури педагогів у контексті формування БОС (табл. 2).

Приклади впливу рівня сформованості управлінської культури педагогічного персоналу на формування безпечного освітнього середовища

№ з/п	Приклади основних компонентів БОС	Результат впливу різного рівня сформованості управлінської культури педагогічного персоналу
1.	Шляхи до укриття	<i>Інтуїтивний рівень:</i> учитель знає шлях, але не вміє добре організувати учнів, інколи покладається на те, що учні самі знайдуть укриття. Пріоритетна характеристика вчителя: слабка відповідальність.
		<i>Функціональний рівень:</i> учитель чітко виконує всі інструкції, постійно нагадує учням, як дійти до укриття. Пріоритетна цінність учителя: чітке виконання і відповідальність.
		<i>Креативний рівень:</i> учитель не тільки чітко виконує всі інструкції, але й вдосконалює організаційні навички, щоб вони якнайшвидше дійшли до укриття. Пріоритетна цінність учителя: впевненість і зразкова поведінка, яку наслідують учні.
2.	Попередження булінгу	<i>Інтуїтивний рівень:</i> учитель проводить різні заходи формально. Вірить, що його учні не здатні до булінгу, і не перевіряє їх сприйняття булінгу. Пріоритетна характеристика вчителя: переконаність у неможливості випадків булінгу.
		<i>Функціональний рівень:</i> учитель має добре сформовану антибулінгову компетентність, проводить діагностику можливих випадків, проводить заходи профілактики. Пріоритетна цінність учителя: пильність і здатність діяти на випередження.
		<i>Креативний рівень:</i> учитель уміє адаптувати антибулінгові заходи, перетворюючи їх на гру або інтерактивний проєкт, що допомагає учням емоційно залучитися та краще зрозуміти наслідки булінгу. Він також здатен використовувати мистецтво чи медіаресурси для ілюстрації теми. Пріоритетна цінність учителя: глибоке сприйняття проблеми та емпатія.
3.	Санітарно-гігієнічна безпека	<i>Інтуїтивний рівень:</i> учитель знає лише окремі санітарно-гігієнічні правила, його влаштовує ситуація, коли на це увагу звертає адміністрація закладу. Пріоритетна характеристика вчителя: підтримку чистоти та порядку в класі.
		<i>Функціональний рівень:</i> учитель постійно проводить педагогічний нагляд за дотримання правил санітарно-гігієнічної безпеки, самостійно ініціює заходи. Пріоритетна цінність учителя: проявлення активної турботи про благополуччя кожного учня.

Матриця оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування безпечного освітнього середовища

Сутність питання	Оцінки				
	Ідеально	Достатньо добре	Потребує покращення	Тільки частково	Погано
Наявність оперативного інформування	4	14	10	3	1
Заходи щодо підтримки емоційного благополуччя	6	7	8	8	3
Посилення контролю за дотриманням безпеки	4	15	8	4	1
Періодичний аналіз безпеки фізичного та емоційного оточення	4	14	11	2	1
Конкретизація правил поведінки в різних ситуаціях	11	17	3	1	0
Розробка алгоритмів дій	12	15	5	0	0
Виправлення зразків реакцій і поведінки персоналу та учнів	5	16	10	1	0
Забезпечення потреби в безпеці всіх учасників освітнього процесу	4	23	5	0	0
Висока відповідальність адміністрації	9	20	2	1	0
Наявність постійного зворотного зв'язку	8	17	4	2	1
Орієнтація суб'єктів на помірний ризик	7	14	9	2	0

Результати оцінювання відображені на діаграмі (рис. 3), з якої бачимо, що найбільша кількість оцінок «достатньо добре». Оцінки «ідеально» вибрали в середньому 8 респондентів із 32 педагогів.

На рис. 3 подана діаграма оцінювання заходів, яка демонструє, що оцінки «погано» і «дуже погано» поставила незначна частина педагогів.

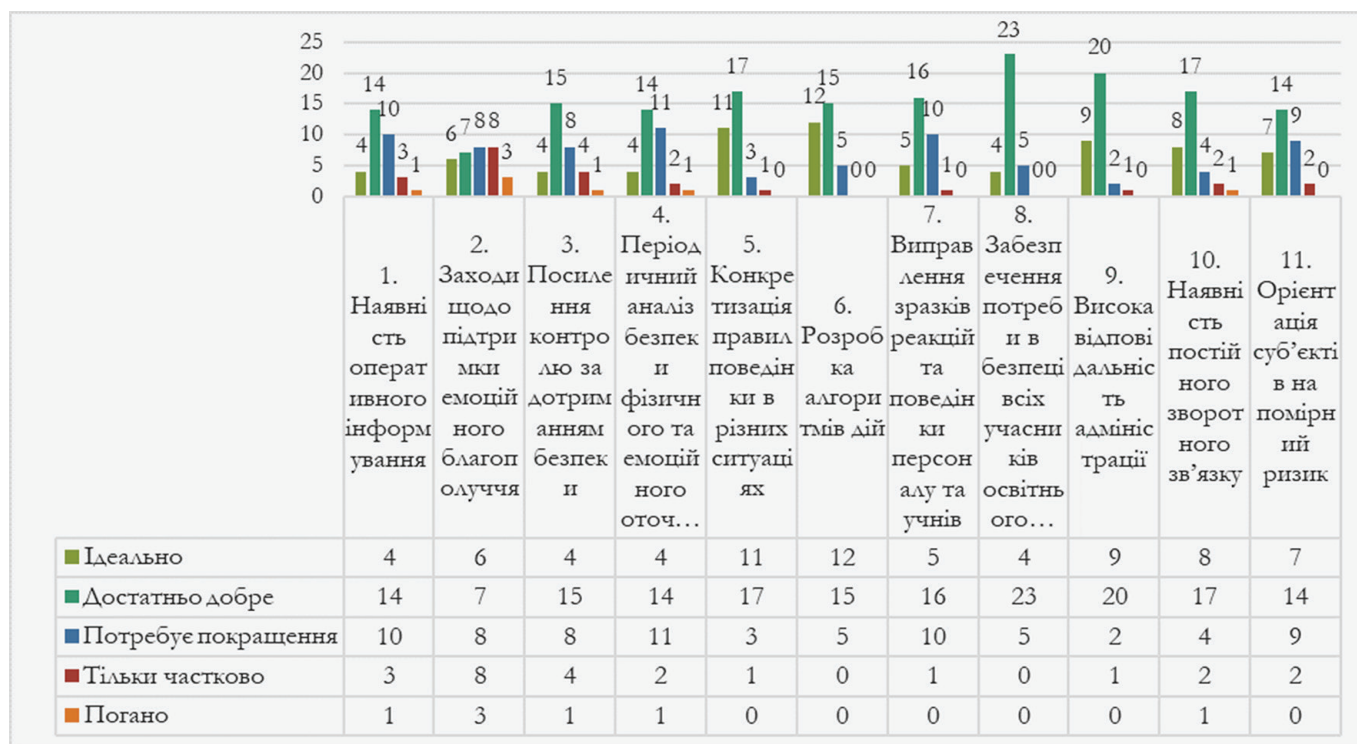

Рис. 3. Оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу в умовах формування безпечного освітнього середовища

Онлайн-опитування вчителів загальноосвітньої школи відбулося в електронній формі за допомогою Google Forms. Опитування проводилося з метою визначення рівня володіння педагогами основ створення безпечного середовища, аналіз неврахованих раніше проблем та вироблення рекомендацій на перспективу з урахуванням отриманих результатів. Питання анкети висвітлює існуючі норми та правила безпеки у школі, визначення чіткого плану дій, інформування всіх учасників освітнього процесу у випадках надзвичайних ситуацій, протидії булінгу та здобуттю практичних знань через тренінги, моніторинг і комунікацію між здобувачами освіти, педагогами та адміністрацією.

Перше питання мало на меті перевірити обізнаність педагогів щодо правил і норм забезпечення безпеки у школі. Серед респондентів 75% повністю обізнані з ними, 25% – частково обізнані і 5% – мало обізнані.

Отже, за результатами можна визначити достатньо великий рівень обізнаності педагогами основ створення безпечного середовища.

Друге питання націлене на визначення частоти актуалізації та здобуття педагогами спеціальних знань у галузі безпечної освіти. Відповідно до результатів лише 10% респондентів систематично оновлюють знання, переважна більшість (65%) проходили одноразове навчання, 10% – взагалі не проходили курси, але зацікавлені в них, а 10% не відчувають потреби у проходженні спеціального навчання.

Третє питання перевіряє знання педагогами чіткого плану дій у надзвичайних ситуаціях. За результатами виявлено, що 80% добре ознайомлені з ним, і 20% – частково ознайомлені. Відповідно до цього показник обізнаності є високим, що свідчить про зразкове виконання адміністрацією інформаційної кампанії серед учителів.

Четверте питання надає розуміння превентивних дій проти булінгу. З результатів опитування видно, що тема булінгу розкрита та опрацьована достатньо добре, адже 85% педагогів повністю проінформовані про способи запобігання булінгу, а 15% – проінформовані, але частково.

Проте показник дещо знижується на питанні 5: «Чи відчуваєте ви себе достатньо підготовленими до реагування на конфліктні ситуації між учнями?», тобто практичного застосування навичок введення комунікацій у складних ситуаціях. Так, 35% учителів відчувають себе повністю підготовленими до подібних конфліктів, 50% – частково підготовленими, 10% – недостатньо підготовленими, 5% – не підготовленими. У висновку, такий результат цілком є зрозумілим, адже рівень уміння ефективно реагувати на конфлікти учнів залежить від досвіду вчителя, розвитку м'яких навичок, його темпераменту тощо.

Шосте питання розкрило повну обізнаність педагогів у тому, куди вони повинні звертатися у виявленні загрози безпеці учнів (100%).

У сьомому питанні педагоги оцінили ефективність заходів безпеки у школі. 25% вважають абсолютну ефективність

заходів, 55% переконані, що так, заходи є ефективними, 10% – не переконані в їх ефективності, 10% вважають їх взагалі неефективними. Зауважимо, що в умовах воєнного стану достатньо важко забезпечити абсолютну безпеку, адже багато факторів знаходяться поза зоною впливу педагогічного персоналу.

Восьме питання показує, що у школах періодично (іноді) проводяться тренінги (85%).

На дев'яте питання: «Чи відчуваєте ви себе у безпечному шкільному середовищі?» відповіді наступні: 65% – завжди, 20% – здебільшого, 10% – іноді, 5% – рідко.

Десятим питання визначено: «Наскільки достатньо адміністрація школи приділяє увагу безпеці?». Так, 80% переконані, що адміністрація абсолютно достатньо приділяє увагу даному питанню, а 20% – скоріше так, ніж ні.

Узагальнюючи, зауважимо, що результати онлайн-анкетування засвідчили про високий рівень проінформованості педагогів із теми безпечного середовища та булінгу, систематичну роботу з боку адміністрації школи, наявність чіткого інструктажу та плану дій у разі надзвичайних ситуацій. Водночас практичні навички вчителів дій у нестандартних ситуаціях повинні відпрацьовуватися на практичних тренінгах і кейсах. Саме на проведення систематичного навчання та розбору потрібно звернути увагу на майбутнє.

Аналіз цілісного компоненту управлінської культури педагогів в умовах формування безпечного освітнього середовища проводився на основі іншої анкети авторської анкети.

Дане анкетне опитування проводилося анонімно у Google Forms, складалося із 8 запитань, на які потрібно вибрати одну з чотирьох заданих відповідей. З першого питання «Якою мірою цінності безпеки інтегровані в повсякденну управлінську практику вашої школи?» виявлено, що 50% респондентів оцінили як вкрай високою, 35% – частково інтегровані, 15% – оцінили як слабку.

Друге питання «Чи вважаєте ви, що управлінські рішення в вашій школі відображають пріоритети безпеки?» 80% опитуваних переконані, що завжди і 20% вважають, що часто.

Третє питання «Як часто адміністрація школи консультується з педагогічним колективом щодо питань

безпеки?»: відповідь «регулярно» обрали 65% опитуваних, «час від часу» – 25%, «рідко» – 10%.

У четвертому питанні щодо частоти залучення колективу до формування політики безпеки в школі маємо наступні результати: завжди – 65%, часто – 20%, іноді – 15%.

На п'яте питання «Чи відбивають цінності безпеки ваші особисті педагогічні цінності?» маємо 85%, що повністю відбивають і 25% – частково відбивають.

Шосте питання виявляє методи підкреслення важливості безпеки через регулярні оголошення та інструктажі – 70%, через окремі заходи, при необхідності – 10%, через систематичні тренінги та наради – 20%.

У сьомому питанні «Як ви оцінюєте внесок управлінської культури вашої школи у створенні безпечного середовища?» маємо 70% – дуже значний рівень внеску, 15% – достатній внесок, 15% – недостатній внесок.

У восьмому питанні розкривається рівень підтримки педагогів з боку адміністрації в питаннях особистої безпеки та безпеки учнів. Так, 85% повністю відчувають підтримку, а 15% – відчувають, проте частково.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи результати анкетування, бачимо, що на даний час у школі управлінська культура педагогів відіграє важливу роль у створенні безпечного середовища. Більшість педагогів ознайомлені з обов'язковим планом дій і необхідними інструктажами, почувають підтримку у питаннях безпеки зі сторони адміністрації, знають, до кого звертатися у разі необхідності та у більшості задоволені внеском адміністрації у створення безпеки у закладі освіти. Вважаємо, що потрібно звернути на систематичність навчання, а саме проведення практичних тренінгів, на яких педагоги зможуть здобути досвід дій відповідно до інструктажів у разі виникнення надзвичайних ситуацій.

Перспективами подальших досліджень можуть бути розроблення критеріїв оцінювання управлінської культури педагогічного персоналу на кожному етапі розвитку безпечного освітнього середовища, а також використання цифрових навичок педагогів для вдосконалення та розвитку управлінської культури на засадах різних наукових підходів.

Список використаних джерел

1. Боднар О. С. Методологія оцінки ефективності та результативності управління аналітико-експертною діяльністю. *Обрії*. 2013. № 1 (36). С. 4–8.
2. Васянович Г. Роль педагога у формуванні безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6794/1/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0.pdf>
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Рекомендації МОН України «Безпечне освітнє середовище: надання індивідуальної підтримки учням з особливими освітніми потребами під час підготовки до реагування на надзвичайні ситуації» від 22.06.2023. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2023/08/04/Lyst.MON-1.11479-23.vid.03.08.2023-1.pdf>
5. Стучинська Н., Новікова І. Проектування сучасного освітнього середовища на засадах особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2016. Вип. 10 (2). С. 142–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmf_m_2016_10%282%29_36 (дата звернення 13.12.2024).
6. Шевченко Н. Синергетичний підхід до формування системи забезпечення якості освіти в закладі загальної середньої освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2024. № 5(218). С. 30–35. URL: <https://isp.pano.pl.ua/article/view/310298>
7. Aviad E. Raz and Judith Fadlon. Managerial Culture, Workplace Culture and Situated Curricula in Organizational Learning. *Organisational Studies*. 2006. Issue 2, № 27. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0170840605056399>
8. Mihael I., Dinescu I., Gabriel V. The managerial culture and the university's management. *Management and Socio-Humanities*. 2006. URL: https://www.afahc.ro/ro/revista/Nr_1_2011/Articol_Dinescu_nr1_2011.pdf
9. Coopey John. Managerial Culture and the Stillbirth of Organisational Commitment. *Human resource management magazine*. 1995. Vol. 5, issue3. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com>
10. Wanzer D. L. What is evaluation? Perspectives of how evaluation differs (or not) from research. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/344886922_What_Is_Evaluation_Perspectives_of_How_Evaluation_Differs_or_Not_From_Research

References

1. Bodnar, O. S. (2013). Metodolohiia otsinky efektyvnosti ta rezultatyvnosti upravlinnia analytyko-ekspertnoiu diialnistiu [Methodology for assessing the efficiency and effectiveness of analytical and expert activity management]. *Obrii [Horizons]*, 1 (36), 4-8 [in Ukrainian].
2. Vasianovych, H. (2017). Rol pedahoha u formuvanni bezpechnoho osvitnoho seredovyshcha u vyshchomu navchalnomu zakladi. [The role of a teacher in creating a safe educational environment in a higher education institution]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine]*. Retrieved from <https://sci.lidubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6794/1/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy Pro osvitu. [The Law of Ukraine On Education]*. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. *Rekomendatsii MON Ukrainy. «Bezpechne osvitnie seredovyshche: nadannia indyvidualnoi pidtrymky uchniam z osoblyvymy osvitnimy potrebamy pid chas pidhotovky do reahuvannia na nadzvychni situatsii» [Recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine 'Safe Educational Environment: Providing Individual Support to Students with Special Educational Needs in Preparing for Emergency Response']*. (2023) vid 22.06.2023. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2023/08/04/Lyst.MON-1.11479-23.vid.03.08.2023-1.pdf> [in Ukrainian].
5. Stuchynska, N., & Novikova, I. (2016). Proektuvannia suchasnoho osvitnoho seredovyshcha na zasadakh osobystisno oriientovanoho ta kompetentnisnoho pidkhodiv [Designing a modern educational environment on the basis of personality-oriented and competence-based approaches]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity [Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko. Problems of the methodology of physical, mathematical and technological education]*, 10 (2), 142-148. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2016_10%282%29__36 [in Ukrainian].
6. Shevchenko, N. (2024). Synerhetychnyi pidkhid do formuvannia systemy zabezpechennia yakosti osvity v zakladi zahalnoi serednoi osvity. [Synergistic approach to the formation of a system of quality assurance in general secondary education]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*. 5 (218), 30-35 [in Ukrainian].
7. Aviad, E. (2006). Raz and Judith Fadlon. Managerial Culture, Workplace Culture and Situated Curricula in Organizational Learning. *Organisational studies*, 2, 27. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/>
8. Mihael, I., Dinescu, I., & Gabriel, V. (2006). The managerial culture and the university's management. *Management and Socio-Humanities*. Retrieved from https://www.afahc.ro/ro/revista/Nr_1_2011/Articol_Dinescu_nr1_2011.pdf
9. Coopey, John. (1995). Managerial Culture and the Stillbirth of Organisational Commitment. *Human resource management magazine*, 5, 3. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com>
10. Wanzer, D. L. (2020). *What is evaluation? Perspectives of how evaluation differs (or not) from research*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/344886922_What_Is_Evaluation_Perspectives_of_How_Evaluation_Differs_or_Not_From_Research

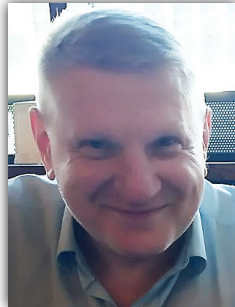
Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 13.01.2025

УДК 378:373.3.091.12.011.3-051:94]:005.52:005.33

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-56-60](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-56-60)

ЧЕРЕВИЧНИЙ ГЕННАДІЙ СЕМЕНОВИЧ,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри новітньої історії України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; докторант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, Україна
Gennadii Cherevychnyi,

Ph.D (in History), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Contemporary History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv; Doctoral Researcher (in Education) of Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: gscherevichnyj@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9094-8732>

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

A Автором розкрито головні особливості компетенцізації польської педагогічної освіти, зокрема у сенсі професійної підготовки майбутніх учителів історії. Проаналізовано шлях становлення польської педагогічної освіти через призму компетентнісного підходу. Констатовано, що як в українських, так і у польських дослідженнях зосереджено увагу на інноватизації вищої педагогічної освіти Республіки Польща у різні часи, зокрема наприкінці ХХ початку ХХІ століття. Зазначено на наукових передумовах українсько-польської співпраці у контексті обміну досвідом у галузі педагогічної освіти є одною із головних особливостей набуття педагогічних компетенцій майбутніми вчителями історії в процесі їхньої професійної підготовки. Відмічено роль польських історичних студій, які складають підґрунтя професійної підготовки майбутніх учителів історії у Республіці Польща. Вагому роль відведено методології компетенцізації професійної підготовки майбутніх учителів історії, яка інтегрує системний, трансдисциплінарний, аксіологічний, адаптивний та інші підходи. Зауважено важливість дослідження у векторі визначення особливостей польської освіти щодо професійної підготовки майбутніх учителів історії у університетах Республіки Польща через призму компетентнісного підходу.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх учителів історії; університети Республіки Польща; компетенцізація професійної підготовки

COMPETENCIALIZATION PECULIARITIES OF POLISH TEACHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL TRAINING FOR FUTURE HISTORY TEACHERS

S The author reveals the main features of the competence approach of Polish teacher education, in particular regarding the professional training of future history teachers. The development of Polish teacher education is analysed through the prism of the competence approach. It is stated that both Ukrainian and Polish studies focus on the innovations in higher pedagogical education in the Republic of Poland at different times, in particular in the late twentieth and early twenty-first centuries. The article focuses on the scientific prerequisites for Ukrainian-Polish cooperation in the context of the exchange of experience in the field of teacher education, which is one of the main features of the acquisition of pedagogical competences by future history teachers in the process of their professional training. The role of Polish historical studies, which form the basis for the professional training of future history teachers in the Republic of Poland, is noted. An important role is assigned to the competence-oriented methodology of professional training for future history teachers, which integrates systemic, transdisciplinary, axiological, adaptive and other approaches. The purpose of the study is to determine the peculiarities of Polish education regarding the professional training of future history teachers at universities of the Republic of Poland through the prism of the competence approach.

Keywords: Professional Training of Future History Teachers; Universities of Republic of Poland; History Education; Competenceization of Vocational Training

Актуальність проблеми у загальному вигляді. Екзистенційні виклики і загрози національної ідентичності натеper зумовлюють значущість головних чинників її формування, зокрема освітню сферу, завдяки якій і відбувається народження громадян держави.

Базовими елементами цього процесу, зокрема є

історичне мислення, відповідна свідомість, ціннісний вимір, що постають результатом ефективної професійної діяльності шкільних учителів історії. Саме шкільний вчитель через знання історичних фактів та теорії сприяє творенню майбутнього покоління нації, яка збереже свою історичну пам'ять і традиції.

Для української педагогічної системи, яка увійшла у вир модернізації, зокрема, що стосується майбутніх учителів історії, варто зазначити набуває великий ціннісний досвід їхньої професійної підготовки в університетах країн ЄС, історично і ментально близьких Україні. Особливо досягнення Республіки Польща в цій царині з можливістю їх адаптації на вітчизняний ґрунт.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Здійснивши аналіз наукового здобутку педагогічної науки і освіти за останні десятиріччя маємо змогу стверджувати, що теоретичні основи польської педагогічної освіти досліджено такими українськими авторами, як: Н. Бабченко (історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку системи вищої освіти Республіки Польщі) [1]; Н. Євтушенко, О. Савченко (концепції підготовки майбутніх учителів у Польщі) [2; 3; 13]; О. Івашко (формування міжкультурної компетентності вчителів у Республіці Польща) [4]; Т. Кристопчук (структура та зміст педагогічної освіти в Республіці Польща) [5]; І. Мишишин (зміст педагогічної освіти в Польщі) [6]; В. Павловська (історіографічний аналіз основних напрямів розвитку педагогічної науки в Польщі) [8]; В. Пасічник (польська система підготовки вчителя історії у 80–90-х рр. ХХ ст.) [9; 10]; Л. Пелех (польський досвід педагогічної освіти з формування ціннісних орієнтацій молоді; польська компетентнісна система підготовки майбутніх учителів у контексті ціннісно-сислової готовності до професійної діяльності) [11; 12]; О. Стойка (нормативні аспекти цифрової трансформації професійної підготовки вчителів у Республіці Польща) [14]; Л. Шевчук (стандарти інформаційної компетентності вчителів у Республіці Польща) [15]; Ю. Янісів (компетентнісний підхід у змісті професійної підготовки вчителів у Польщі) [17] та ін. У цьому векторі дослідниками Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського підготовлено бібліографічне видання, яке презентує широке коло питань українсько-польської наукової співпраці у сфері освіти і педагогічної науки та зосереджує увагу на науковому доробку, що охоплює євроінтеграційні тенденції в освіті, модернізацію педагогічної освіти, проблему стійкості та сталості освіти в умовах повномасштабної російсько-української війни, впровадження цифрових технологій в освітній процес, розвитку ключових компетентностей упродовж життя тощо [7]. Звісно, що більшість науковців зосереджують увагу на тому, що нині необхідні трансформаційні зміни в підходах до розв'язання пріоритетних завдань освіти як педагогічного, так і спеціалізованого історичного формату на компетентнісній основі.

Відаючи належне творчому доробку вітчизняних дослідників компетентнісного підходу в освіті, зосередимось на польських дослідженнях, у яких зазначено на чинниках й особливостях компетентності професійної підготовки майбутніх педагогів, зокрема – учителів історії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно зазначити, що багатогранні дослідження польської університетської освіти, хоча й дають різнобічне уявлення про основні чинники становлення і функціонування системи польської освіти, проте є головні

особливості компетентності цього процесу, які недостатньо висвітлено у працях науковців. Натомість є тенденція до узагальнення і систематизації певного наукового знання з погляду на екстраполяцію польського досвіду педагогічної освіти історичного спрямування в українському освітньо-науковому просторі, зокрема, що стосується професійної підготовки майбутніх учителів історії в університетах Республіки Польща та виокремлення певних особливостей упровадження компетентнісного підходу у цьому контексті.

Метою статті є визначення особливостей та окреслення головних напрямів компетентності професійної підготовки майбутніх учителів історії в університетах Республіки Польща.

Викладення основного матеріалу. Польські дослідники М. Домбровський, Є. Вишневський зауважують, що за останні два десятиріччя Республіка Польща пройшла через великий перехідний період, під час якого виклики для освіти з точки зору нових підходів до навчання та викладання ускладнилися ширшими змінами, такими як демократизація структур і процесів, а також серйозні економічні та соціальні зміни. Автори зосереджують увагу «на діях зверху вниз на рівні політики, щоб простежити, як впливи сформували поточну політику щодо підходів, орієнтованих на результати, та ключових компетентностей, які нині все частіше впроваджуються у закладах освіти. Адже польська система професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема й педагогів, пройшла через складну низку реформ, багато з яких були одночасними. Отже, на думку дослідників упровадження підходів, орієнтованих на результат, і ключових компетентностей є частиною набагато ширших реформ, які вплинули на ментальний складник її становлення, торкнувшись структури системи (наприклад, тривалості обов'язкової освіти), шкільного управління, ролей директорів і вчителів, підготовки вчителів тощо [18].

Розглянемо такі головні чинники, які, на нашу думку, визначають особливості компетентності професійної підготовки майбутніх учителів історії в польських університетах і впливають на інноваційні процеси у педагогічній освіті історичного спрямування Республіки Польща, відповідно до цього й на позитивне підвищення рівня якості й ефективності професійної підготовки майбутніх учителів історії.

Зазначимо, що у системі польської педагогічної освіти, як і в українській, нині віддається значна увага компетентнісному складнику професійної підготовки майбутніх учителів і зосереджено увагу на розвиток ключових компетентностей у майбутніх учителів історії, які набуто у процесі доуніверситетської освіти та особистого життя здобувачів вищої освіти. Тобто вагомим є набуття ними відповідних професійних компетенцій педагогічної дії в інтеграції зі специфічним когнітивним складником знання історії та вміння критичного аналізу історичних подій, явищ, процесів; формування відповідних висновків, виявлення певних тенденцій і закономірностей тощо). Адже формування педагогічного складника професійної компетентності майбутніх учителів історії в системі їхньої професійної підготовки в університеті є актуальним і вагомим процесом.

У процесі аналітичних розвідок з'ясовано, що особливості професійної підготовки майбутніх учителів історії в університетах Республіки Польща, окреслюються такими основними напрямками її компетентізації, як-от: структурний (трансдисциплінарний і мультидисциплінарний складники), змістовний (знання, вміння, навички, набуття компетенцій); модернізаційний (відповідність часу програмного контенту тощо); інклюзивний (створення адаптивного інклюзивного середовища), науково-дослідний (науково-аналітичний супровід і наукові дослідження), що інтегруються у цілісну систему компетентізації освітнього процесу університету з підготовки майбутніх учителів історії у тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Структурний напрям включає такі критерії, як-от: теоретичний (вивчення педагогіки, психології, методики викладання історії, загальної дидактики); практичний компонент (педагогічна практика у закладах загальної середньої освіти, що уможливорює для кожного зі здобувачів вищої освіти набуття практичного досвіду педагогічної дії, майстерності, компетентності тощо); трансдисциплінарність/мультидисциплінарність (конвергентні взаємозв'язки з іншими гуманітарними дисциплінами). Тим самим здобувачі педагогічної освіти історичного спрямування проходять педагогічну практику під керівництвом досвідчених фахівців (учителів-предметників), що дає їм змогу застосовувати знання на практиці, а розвиток навичок самоаналізу та рефлексії на основі проведених уроків уможливорює набуття педагогічного досвіду викладання та навчання історії.

Звернемо увагу на такому аспекті як трансдисциплінарність мислення та мультидисциплінарність майбутньої професійної діяльності вчителів історії за сучасних умов існування польського суспільства. Конвергенція знання із різних дисциплін в умовах сьогодення (дистанційний та змішаний формат освітнього процесу). Сучасна підготовка майбутніх учителів історії у Польщі інтегрує знання з різних дисциплін. Це включає не тільки вивчення історії як предмету, але й методики викладання, педагогічної психології, етики та правових аспектів. Такий підхід дає змогу формувати і розвивати професійну компетентність учителя, який може розглядати історичні факти в широкому контексті й пояснювати їх учням з урахуванням різних точок зору.

Змістовний напрям, який визначається такими критеріями, як-от: володіння специфічним предметним знанням як польської історії, так й історії світу (глибоке розуміння історичних подій, явищ, процесів; причинно-наслідкових зв'язків, взаємозалежностей і взаємообумовленостей); набуття методичних і комунікаційних компетенцій (застосування інноваційних методик і технологій навчання, інтерактивних технологій, а також уміння працювати з різноманітним навчальним матеріалом, здатність до ефективної взаємодії зі здобувачами загальної середньої освіти, їхніми батьками та суб'єктами педагогічного середовища (колегами); наявність аксіологічного бачення, тобто ціннісно-світоглядної позиції (сформованість у розуміння етичних аспектів історії та їхнього значення для суспільства).

Звернемо увагу на практико-орієнтовані технології навчання. Так, акценти на практико-орієнтоване навчання у польських університетах із професійної підготовки майбутніх учителів історії, які проходять педагогічні практики в закладах загальної середньої освіти, де мають змогу застосувати отримані знання в реальних умовах. Це уможливорює для здобувачів вищої педагогічної освіти історичного спрямування краще розуміння педагогічної праці та готує їх до викликів дійсності у реальному житті.

Модернізаційний напрям, який характеризується усвідомленням компетентісно-орієнтованого оновлення освітніх програм у Польщі з урахуванням новочасних вимог, як-от: цифровізація освіти, цифрова трансформація освіти, крос- і мультикультурність; екстраполяція міжнародного досвіду, зокрема й участь у програмах Erasmus+, академічна та освітня мобільність – обмін здобувачами вищої педагогічної освіти історичного спрямування та педагогічними кадрами). Відтак, вивчення цифрових платформ і інструментів, таких як інтерактивні дошки, освітні мобільні додатки, онлайн-ресурси уможливорює використання мультимедіа для створення візуалізацій історичних подій і процесів.

Наголосимо на тому, що неперервний професійний розвиток у системі професійної підготовки майбутніх учителів історії сприяє постійному вдосконаленню педагогічної компетентності та підвищенню сформованості її рівня. Університети та інші освітні установи пропонують численні курси підвищення кваліфікації, які дають змогу для майбутніх учителів історії оновлювати свої знання і навички відповідно до вимог часу.

Інклюзивний напрям. Інклюзивне середовище педагогічної освіти історичного спрямування у кроскультурному вимірі та ідентичність у культурній чутливості є однією з її особливостей. Тобто одним із головних чинників компетентізації польської педагогічної освіти є сприйняття інклюзивного освітнього процесу майбутніми вчителями історії та готовність працювати в ньому, адже нині у шкільному середовищі закладів загальної середньої освіти передбачено набуття освіти учнями з різними освітніми потребами. Потрібно відмітити, що навчання історії у Республіці Польща має тісний зв'язок із культурною та національною ідентичністю, тому їх готують бути чутливими до культурної різноманітності.

Науково-дослідний напрям передбачає для майбутніх учителів історії співпрацю з науковцями та закладами загальної середньої освіти. Тобто долучення здобувачів вищої педагогічної освіти історичного спрямування до наукових досліджень і проєктів мотивує та стимулює їхній інтерес до історії як до науки. У цьому сенсі спільна діяльність університетів Польщі зі школами сприяє адаптації освітнього процесу до реальних потреб здобувачів загальної середньої освіти до вивчення історії.

Враховуючи зазначені головні чинники у професійній підготовці майбутніх учителів історії в Республіці Польща, традиційною місією учительської підготовки залишається формування здатності вчителів бути як джерелом знань для своїх учнів, так і їхніми наставниками та мотиваторами в освітньому процесі.

Результати дослідження відображають змістовий аналіз теоретичного підґрунтя домінантного (компетентнісного) підходу сучасної системи університетської підготовки вчителів історії у Республіці Польща.

Висновки. Отже, проведене інформаційно-аналітичне дослідження стану розроблення зазначеної у ньому тематики на теперішньому рівні розвитку педагогічної теорії та практики

засвідчує його перспективність у майбутньому і доцільність продовження наукового пошуку, а також підтверджує актуальність досвіду компетентізації професійної підготовки майбутніх учителів історії в університетах Республіки Польща. Тим самим визначено особливості та окреслено головні напрями компетентізації професійної підготовки майбутніх учителів історії в польських університетах.

Список використаних джерел

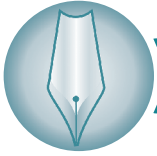
1. Бабченко Н. Історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку системи вищої освіти Республіки Польщі. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2018. Вип. 7(1). С. 67–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/profe_2018_7%281%29_7 (дата звернення: 11.01.2025).
2. Євтушенко Н. Концепції підготовки майбутніх учителів у Польщі. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2016. Вип. 3. С. 52–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2016_3_8 (дата звернення: 11.01.2025).
3. Євтушенко Н. Перспективи використання польського досвіду в створенні національної концепції професійної підготовки майбутніх учителів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 4. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prtr_2016_4_15 (дата звернення: 11.01.2025).
4. Івашко О. Формування міжкультурної компетенції вчителів у Республіці Польща. *Професійна підготовка педагога: історичний досвід і виклики сучасності* : зб. наук. пр. / Дрогобиц. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобиц, 2013. С. 107–112.
5. Кристопчук Т. Педагогічна освіта в Республіці Польща: структура та зміст. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 3/4. С. 127–134.
6. Мишишин І. Зміст педагогічної освіти в Польщі (на прикладі Вроцлавського університету). *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 2008. Вип. 392. С. 85–90.
7. Освіта і педагогічна наука України і Польщі. 2005–2024 = Edukacja i nauka pedagogiczna Ukrainy i Polski. 2005–2024 : бібліогр. покажч. / [передмова: Я. Лашик, Н. Нічкало, Л. Березівська; упоряд.: Л. Пономаренко, Н. Кропочева, Т. Павленко; наук. ред. Л. Березівська; бібліогр. ред.: Л. Пономаренко]; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ; Варшава; Вінниця : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 448 с.
8. Павловська В. В. Основні напрями розвитку педагогічної науки в Польщі: історіографічний аналіз. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 514–518. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddyisk_2013_15_104 (дата звернення: 11.01.2025).
9. Пасічник В. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у вищих навчальних закладах Польщі на тлі європейської інтеграції. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Педагогіка*. 2005. № 1. С. 150–153.
10. Пасічник В. Р. Система підготовки вчителя історії у Польщі (80–90-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2001. 16 с.
11. Пелех Л. Р. Роль вчителя у формуванні ціннісних орієнтацій молоді: польський досвід. *Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 трав. 2013 р., м. Київ) / НАПН України, Вища пед. шк. Спільки Польських вчителів, Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2013. С. 139–147.
12. Пелех Ю. Структурно-змістовні компоненти компетентнісної системи підготовки майбутнього вчителя в аспекті його ціннісно-сміслової готовності до професійної діяльності (на прикладі підготовки вчителів у Республіці Польща). *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 2009. Вип. 469. С. 151–161.
13. Савченко О. Професійна підготовка вчителя: погляд польського вченого. *Рідна школа*. 2011. № 11. С. 45–47.
14. Стойка О. Я. Деякі нормативні аспекти цифрової трансформації професійної підготовки вчителів у Республіці Польща. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 72–76.
15. Шевчук Л. О. Стандарти інформаційної компетентності учителів у Республіці Польща. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2010. Вип. 11. С. 108–111.
16. Шевчук Л. О. Структура інформаційної компетентності польських учителів. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2009. № 2. С. 84–90.
17. Янісів Ю. Компетентнісний підхід у змісті професійної підготовки вчителів у Польщі. *Молодь і ринок*. 2016. № 6 (137). С. 128–132.
18. Dąbrowski M., Wiśniewski J. Translating Key Competences into the School Curriculum: lessons from the Polish experience. *European Journal of Education*. Vol. 46, issue 3 Special Issue: Key Competences in Europe. 2011. P. 323–334. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2011.01483.x>.

References

1. Babchenko, N. (2018). Istoryko-pedahohichnyi analiz stanovlennia ta rozvytku systemy vyshchoi osvity respubliky Polshchi [Historical and pedagogical analysis of the formation and development of the higher education system of the Republic of Poland]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii [Professional education: methodology, theory and technologies]*, 7 (1), 67-83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/profe_2018_7%281%29_7 [in Ukrainian].
2. Yevtushenko, N. (2016). Kontseptsii pidhotovky maibutnikh uchyteliv u Polshchi [Concepts of training future teachers in Poland]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia [Theory and practice of managing social systems: philosophy, psychology, pedagogy, sociology]*, 3, 52-60. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2016_3_8 [in Ukrainian].
3. Yevtushenko, N. (2016). Perspektyvy vykorystannia polskoho dosvidu v stvorenni natsionalnoi kontseptsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Prospects for the use of Polish experience in the creation of a national concept of professional training of future teachers]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka [Pedagogical process: theory and practice]*, 4, 67-71. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_4_15 [in Ukrainian].
4. Ivashko, O. (2013). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii vchyteliv u Respublitsi Polshcha [Formation of intercultural competence of teachers in the Republic of Poland]. In *Profesiina pidhotovka pedahoha: istorychnyi dosvid i vyklyky suchasnosti [Professional teacher training: historical experience and modern challenges]*: zb. nauk. pr. (pp. 107-112). Drohobych [in Ukrainian].
5. Krystopchuk, T. (2013). Pedahohichna osvita v Respublitsi Polshcha: struktura ta zmist [Pedagogical education in the Republic of Poland: structure and content]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuous professional education: theory and practice]*, 3/4, 127-134 [in Ukrainian].
6. Myshchysyn, I. (2008). Zmist pedahohichnoi osvity v Polshchi (na prykladi Vrotslavskoho universytetu) [The content of teacher education in Poland (on the example of the University of Wroclaw)]. *Naukovyi visnyk Chernivets. un-tu. Pedahohika ta psykholohiia [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Pedagogy and psychology]*, 392, 85-90 [in Ukrainian].
7. Ponomarenko, L., Kropocheva, N., & Pavlenko T. (Comps.). Berezivska, L. (Ed.). (2024). *Osvita i pedahohichna nauka Ukrainy i Polshchi. 2005–2024 = Edukacja i nauka pedagogiczna Ukrainy i Polski. 2005–2024: bib liohr. pokazhch*. Kyiv; Varshava; Vinnytsia: DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv: TOV «Yurka Liubchenka» [in Ukrainian].
8. Pavlovsk, V. V. (2013). Osnovni napriamy rozvytku pedahohichnoi nauky v Polshchi: istoriografichnyi analiz [The main directions of the development of pedagogical science in Poland: a historiographical analysis]. *Pedahohichnyi dyskurs [Pedagogical discourse]*, 15, 514-518. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddyisk_2013_15_104 [in Ukrainian].
9. Pasichnyk, V. (2005). Profesiino-pedahohichna pidhotovka vchyteliv u vyshchynkh navchalnykh zakladakh Polshchi na tli yevropeiskoi intehtratsii [Professional and pedagogical training of teachers in higher educational institutions of Poland against the background of European integration]. *Naukovi zapysky Ternop. derzh. ped. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika*

- [Scientific notes of the Ternopil State Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. *Pedagogy*], 1, 150-153 [in Ukrainian].
10. Pasichnyk, V. R. (2001). *Systema pidhotovky vchytelia istorii u Polshchi (80-90-ti roky XX stolittia) [History teacher training system in Poland (80s-90s of XX century)]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
  11. Pelekh, L. R. (2013). Rol vchytelia u formuvanni tsinnisnykh oriientatsii molodi: polskyi dosvid [The role of the teacher in the formation of value orientations of young people: the Polish experience]. In *Tsili ta rezultaty osvity reform: ukrainsko-polskyi dialoh [Goals and results of educational reforms: Ukrainian-Polish dialogue]*: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 139-147). NAPN Ukrainy, Vyshcha ped. shk. Spilky Polskykh vchyteliv, Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv [in Ukrainian].
  12. Pelekh, Yu. (2009). Strukturno-zmistovni komponenty kompetentnisnoi systemy pidhotovky maibutnoho vchytelia v aspekti yoho tsinnisno-smyslovoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti (na prykladi pidhotovky vchyteliv u Respublitsi Polshcha) [Structural and substantive components of the competence system of training a future teacher in terms of his value-meaning readiness for professional activity (on the example of teacher training in the Republic of Poland)]. *Naukovyi visnyk Chernivets. un-tu. Pedagogika ta psykholohiia [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Pedagogy and psychology]*, 469, 151-161 [in Ukrainian].
  13. Savchenko, O. (2011). Profesiina pidhotovka vchytelia: pohliad polskoho vchenoho [Professional teacher training: the view of a Polish scientist]. *Ridna shkola [Native school]*, 11, 45-47 [in Ukrainian].
  14. Stoika, O. Ya. (2023). Deiaki normatyvni aspekty tsyvrovoi transformatsii profesiinoi pidhotovky vchyteliv u Respublitsi Polshcha [Some normative aspects of the digital transformation of professional training of teachers in the Republic of Poland]. *Nauka i osvita [Science and education]*, 2, 72-76 [in Ukrainian].
  15. Shevchuk, L. O. (2010). Standarty informatsiinoi kompetentnosti uchyteliv u Respublitsi Polshcha [Standards of information competence of teachers in the Republic of Poland]. *Naukovyi chasopys Nats. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova. Seriya 16: Tvorchyia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice.]*, 11, 108-111 [in Ukrainian].
  16. Shevchuk, L. O. (2009). Struktura informatsiinoi kompetentnosti polskykh uchyteliv [The structure of information competence of Polish teachers]. *Porivnialno-pedahohichni studii [Comparative pedagogical studies]*, 2, 84-90 [in Ukrainian].
  17. Yanisiv, Yu. (2016). Kompetentnisnyi pidkhid u zmisti profesiinoi pidhotovky vchyteliv u Polshchi [Competency approach in the content of professional training of teachers in Poland]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, 6 (137), 128-132 [in Ukrainian].
  18. Dąbrowski, M., & Wiśniewski, J. (2011). Translating Key Competences into the School Curriculum: lessons from the Polish experience. *European Journal of Education*, 46, 3, 323-334. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2011.01483.x>.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 12.01.2025

УДК 378.2.091(479)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-61-64](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-61-64)

ШКЛЯЄВА ГАЛИНА ОЛЕКСАНДРІВНА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
Обласний коледж «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія
імені А.С. Макаренка», м. Кременчук, Україна

Halina Shklyayeva,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Regional College «Kremenchuk A.S. Makarenko Humanitarian and Technological Academy»,
Kremenchuk, Ukraine

E-mail: gal5016@pu.org.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9187-6301>

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

А Подана стисла характеристика впливу інформаційного суспільства на становлення особистості, визначено глобальні проблеми та ціннісні орієнтації, що лежать в основі формування інноваційної культури педагога.

Розкривається сутність поняття «інноваційна культура», наводиться перелік навичок і знань, що входять до його складу.

Наголошується, що системі освіти, яка відповідає вимогам і запитам сучасного суспільства, належить провідна роль у формуванні інноваційної культури.

Ключові слова: інноваційна культура педагога; інформаційне суспільство; ціннісні орієнтації; соціально-культурна ідентичність

FORMATION OF AN INNOVATIVE TEACHER CULTURE IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION SOCIETY

С The article briefly describes the influence of the information society on the formation of the personality. It identifies global problems and value orientations that underlie the formation of the innovative culture of teacher. The essence of the concept of an innovative culture is revealed, and a list of skills and knowledge that constitute its composition is given. It is emphasized that the education system, which meets the requirements and needs of modern society, plays a leading role in the formation of innovative culture.

Considering the innovative culture of a teacher as a system of values, attitudes and behavior that contribute to the introduction of the latest pedagogical practices and technologies into the educational process, the author explores the global information environment that offers individuals a variety of information products and services. It is precisely the possession of the skills necessary for free activity in the information environment that constitutes a necessary factor in the formation of the innovative culture of a modern teacher.

Keywords: innovative culture of the teacher; information society; value orientations; socio-cultural identity

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Трансформації сучасного соціально-економічного розвитку нашої держави вимагають принципових змін у сфері вищої освіти. З упровадженням в економіку країни міжнародних стандартів ISO зросли вимоги до підготовки кадрового потенціалу, що викликало необхідність сертифікації якості надання освітніх послуг.

Глобальні проблеми та ціннісні орієнтації людства, пов'язані з війною, впливають на систему освіти, яка має здатність до розвитку та оновлення. Відкритість новому, інтеграційні зрушення у системі освіти виступають характерною ознакою цивілізаційних змін і перспектив розвитку людства. Інноваційні процеси сучасної освіти помітно активізувалися в інформаційному (постіндустріальному) суспільстві, що безпосередньо впливає на розуміння життя людини як найвищої суспільної цінності, освіти як цінності, світового порядку та майбутнього цивілізації.

Інформаційне суспільство як нова історично-культурна фаза розвитку цивілізації, в якій основними продуктами виробництва є знання та інформація, розкриває ключові аспекти невідповідності індустріальної освітньої парадигми сучасним соціокультурним вимогам, що є серйозною проблемою та потребує уваги в контексті сучасних змін у суспільстві, технологіях і системі освіти.

Проблема формування інноваційної культури педагога є надзвичайно актуальною для сучасної системи освіти, що підтверджується значною кількістю наукових робіт, опублікованих останнім часом. Проте у дослідженнях феномену інноваційної культури педагога залишається багато невизначеного, зокрема з'ясування ролі інформаційного суспільства та освіти в період становлення й формування особистості майбутнього педагога.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Визначаючи характерні риси інноваційної культури особистості, вчені вказують на збільшення ролі інформації та знань

у суспільному житті, що пов'язане із зростанням долі інформаційних комунікацій, продуктів і послуг. Створення глобального інформаційного простору має забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей, доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення потреб в інформаційних продуктах і послугах у сфері освіти.

Дидактичний потенціал інноваційних педагогічних технологій вітчизняні вчені С. Паламар і Л. Нежива пов'язують з інформаційно-комп'ютерною революцією, що дала потужний імпульс і принциповий вектор розвитку сучасної освіти. Інформація стала ключовою ціннісною одиницею сучасної культури, а її виробництво, збереження, трансляція та споживання отримали смислотворювальну значущість [9].

У цьому напрямі І. Дичківська звертає увагу на підготовку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до інноваційної педагогічної діяльності [2], а Л. Гаращенко, Л. Козак, Д. Кочмар підкреслюють, що творчість є основою інноваційної діяльності майбутнього педагога [3].

Щодо розвитку інноваційної культури та її ролі у становленні особистості заслуговують праці сучасних вітчизняних учених О. Косенко [4], О. Котко [5], О. Петрунко [6]. Спеціалізуючись на дослідженнях педагогічних інновацій, учені вказують на важливість упровадження інноваційних методів навчання, управління інноваційними процесами в освіті, впливу інноваційних технологій на освітній процес.

Досліджуючи інноваційні методи професійного розвитку та вплив інновацій на освітній процес, Т. Гаскі та К. Юн доводять існування концепції «рефлексивної практики», яка є основою інноваційної культури в освіті [8]. Проте досліджувані концепції акцентують увагу на впровадженні інновацій у навчальні процеси, важливість співпраці між викладачами та здобувачами освіти, вплив мотивації на навчання, що стосується інноваційних підходів.

У цьому контексті зазначимо, що педагогічна інноватика спрямована на командну роботу та співпрацю в колективі. З розвитком нових технологій важливо, щоб здобувачі освіти мали навички роботи із сучасними цифровими інструментами, усвідомлювали важливість глобальних проблем, таких як зміна клімату, соціальна справедливість, культурна різноманітність.

Мета статті: дослідити та теоретично обґрунтувати сутнісні характеристики, особливості інноваційної культури педагога та визначити роль інформаційного суспільства у формуванні інноваційної культури.

Викладення основного матеріалу. Погоджуємося з Е. Тоффлер у тому, що високі темпи інформатизації суспільства і розповсюдження інформації вимагають нового рівня адаптації людини [7]. Тому високі темпи інформатизації суспільства, розповсюдження інформації вимагає нового рівня підготовки фахівців вищої освіти. У цьому контексті зазначимо, що ми спостерігаємо злиття в єдиному інформаційному потоці різних видів інформації, типів знань і способів комунікаційної взаємодії. Інтегруючись, вони формують єдиний культурний простір у рамках інформаційного типу культури, для якого характерно сприйняття більших обсягів інформації, значне пришвидшення її оброблення та величезні можливості трансляції, накопичення та збереження цієї інформації.

У сучасній культурі виникає «віртуальна реальність»,

у якій реалізуються психолого-педагогічні механізми співпереживання та причетності до певних подій, що за своєю суттю замінює реальну активність особистості. Досліджуючи інноваційні зміни в освітніх системах, учені вказують на нерелексивність свідомості, зменшення ролі раціонально-оціночних компонентів у пізнавальній діяльності особистості.

Освіта сучасного суспільства суперечить індустріальній освітній парадигмі та вимагає персоналізованого підходу до особистості з урахуванням інтересів, здібностей і стилів навчання кожного здобувача. Індустріальна парадигма не дозволяє адаптувати навчання відповідно до індивідуальних потреб особистості.

Визначені протиріччя вимагають пошуків нових методів, засобів і технологій, які б розвивали критичне мислення та навички вирішення проблем. У цьому аспекті доцільно розглядати інноваційні педагогічні технології, що зорієнтовані на індивідуалізацію навчання та врахування реальних потреб особистості, зокрема вміння аналізувати інформацію, ставити питання та розв'язувати складні проблеми.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість транслювати спеціально підібрану інформацію з метою нав'язування вигідного образу реальності, внаслідок чого нівелюються навички раціонального осмислення великої кількості інформації та формується модель викривленого сприйняття об'єктивної реальності. Отже, спостерігається «віртуалізація» навколишнього світу та «віртуалізація» особистості як порушення механізмів соціально-культурної ідентичності, що негативно впливає на формування цілісної особистості.

На погляд дослідниці Д. Алфімової, відсутність культури використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та навичок роботи з інформацією, виникають проблеми залежності спілкування в соціальних мережах, ігрова та Інтернет-залежність, проблеми зі спілкуванням у реальному житті, синдром інформаційної втомлюваності [1, с. 159].

Отже, людина та суспільство мають знайти дієві механізми адаптації та розробити ефективну стратегію виходу з інформаційної кризи, яка відображає розуміння та вміння людини використовувати у своїй професійній і повсякденній діяльності сучасні інформаційні технології.

У цьому контексті ми розглядаємо особистість, яка володіє інноваційною культурою та зможе зорієнтуватись в умовах інформаційного безмежжя, забезпечити себе від негативних наслідків перенасичення інформацією та залежності від сучасних інформаційно-комунікативних технологій у різних її формах.

Досліджуючи питання культурної та освітньої інновації в контексті сучасної освіти, ми дійшли висновку, що перелік навичок і знань, які дозволяють схарактеризувати інноваційну культуру педагога, постійно змінювались разом із розвитком самого суспільства та системи освіти. Використання педагогічних інноваційних технологій ґрунтується на комп'ютерній грамотності, вмінні користуватися Інтернетом, ефективно здійснювати збір, оброблення, аналіз, систематизацію інформації.

Розглядаючи інноваційну культуру педагога як систему цінностей, установок і поведінки, які сприяють впровадженню новітніх педагогічних практик і технологій в освітній процес,

ми досліджуємо глобальне інформаційне середовище, що пропонує особистості різноманітні інформаційні продукти та послуги. Саме володіння навичками вільної діяльності в інформаційному середовищі є необхідним фактором формування інноваційної культури сучасного педагога.

Педагог, який володіє інноваційною культурою, здатен визначати реальну потребу в інформації, може здійснювати її пошук та оцінку, а також ефективно її використовувати; він має бути відкритим до нових ідей і концепцій, готовим адаптувати свій підхід до навчання. Отже, володіти гнучким критичним мисленням.

Сучасний педагог має бути обізнаним у різноманітних технологіях, які можуть покращити навчання (інтерактивні платформи, дистанційне навчання, мультимедійні технології тощо). Формування інноваційної культури педагога передбачає вміння організовувати та створювати умови навчання для всіх. Особливу увагу ми приділяємо створенню універсального освітнього середовища з урахуванням індивідуальних потреб і потенційних особливостей кожної особистості (інклюзивність як принцип рівності, гуманності, співпраці).

Інноваційна культура як інтегрована якість вимагає від педагога постійного саморозвитку, неперервного навчання, проходження курсів підвищення кваліфікації та участі у професійних заходах різних рівнів (наукові конференції, семінари, вебінари, форуми).

Результати дослідження. Динаміка трансформаційних змін сучасної освіти спонукає до пошуку новітніх форм і методів навчання, оновлення змісту освіти. Проте, дослідники намагаються зберегти традиційні, корисні, позитивні здобутки освіти та осучаснити ефективними, прогресивними та передовими методами педагогічного впливу. У цьому аспекті розглядаємо інноваційну культуру як таку, що має прогресивне начало, дає можливість ефективно розвивати кожну особистість, стверджує позитивні зміни та забезпечує становлення «нової» особистості.

Аналіз вивчення наукових джерел із проблеми дослідження дозволив уточнити сутність поняття «інноваційна культура педагога». Під інноваційною культурою педагога ми розуміємо особливу форму прояву педагогічної свідомості, що керує мисленням особистості та виявляється в усвідомленні педагогом мотивації до інноваційної діяльності.

Структуру інноваційної культури педагога складають:

- критичне мислення як уміння аналізувати педагогічну практику, оцінювати ефективність методів навчання та вносити необхідні інноваційні зміни;
- емоційний інтелект характеризується вмінням зрозуміти та підтримати здобувачів освіти, створювати безпечне та сприятливе освітнє середовище.

Грунтуючись на тому, що інноваційна культура педагога не тільки покращує якість освіти, але й сприяє розвитку здобувачів освіти, стимулює їх до активного пізнання та особистісного зростання, компонентами інноваційної культури доцільно визначити наступні знання, вміння та навички:

- наявність знань про можливості сучасних інформаційних технологій і вміння ними користуватись;
- використання отриманої інформації у професійній діяльності;

- уміння визначити інформаційну потребу;
- навички пошуку новітньої інформації в різних джерелах і здатність відрізнити важливу інформацію від другорядної;
- систематизація, структурування, узагальнення зібраної інформації та створення на її основі нової інформації.

Особливістю педагога, який володіє інноваційною культурою, виступає його відкритість новому, перспективність у досягненні цілей, спрямованість на результат. Саме так характеризують інноваційну діяльність в освіті: перспективність, відкритість, орієнтація на результат і майбутнє. Уміння на високому рівні використовувати сучасні інформаційно-комунікативні технології для пошуку, сортування, збереження, оброблення, аналізу та представлення інформації у відповідності з потребами освіти, дотримуючись етично-моральних норм та академічної доброчесності характеризує фахівця зі сформованою інноваційною культурою.

Зазначимо, що система освіти, яка традиційно виступає центральним інститутом забезпечення наступності у розвитку культури зберігає важливу соціальну функцію формування соціокультурного світу особистості. Провідним фактором розвитку системи освіти є застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, упровадження яких суттєво прискорює процес пізнання та накопичення соціально-культурного досвіду. Використовуючи новітні педагогічні технології, можна досягти підвищення якості освіти, надати можливість здобувачу освіти адаптуватись до оточуючого середовища та соціально-культурних змін, що відбуваються у період трансформації суспільного життя.

Отже, необхідною умовою функціонування системи освіти, яка сприятиме формуванню інноваційної культури особистості та відповідатиме потребам сучасного суспільства, є інформатизація освіти. Упровадження інноваційних технологій в освіту є потребою, завданням й об'єктивною необхідністю, а також одним із основних шляхів підвищення якості освіти. Якісна освіта – запорука формування конкурентоздатної національної економіки, конкурентоспроможності вітчизняного продукту на ринку, що є необхідною умовою вирішення значної кількості національних проблем.

Упровадження інноваційних технологій в освіту є важливим фактором створення системи освіти, яка відповідатиме вимогам інформаційного суспільства та сприятиме процесу глобалізації у сфері освіти. Розглядаючи формування інноваційної культури педагога, доцільно зазначити, що нагальною потребою суспільства є створення закладів освіти нового типу, характеристиками яких стають міжнародна освітянська програма, глобально-орієнтована система освіти, міжнародний освітній стандарт, міжнародна сертифікація, міжнародна мобільність здобувачів освіти та викладачів.

Сучасна система освіти отримує величезну користь від упровадження інноваційних технологій в освіту, завдяки чому стають доступними ефективні методи та засоби навчання. Здобувачі освіти отримують необхідні навички пошуку, використання та оброблення інформації, засвоюють сучасні комунікаційні технології та опановують уміння їх використовувати. Відповідаючи на виклики сучасних цивілізаційних змін, освіта стає інструментом раціонального використання новітніх інформаційних технологій, сприяє формуванню інноваційної культури та інформаційної етики

особистості, що дозволить ефективно інтегруватись у сучасне життя з його викликами, вимогами та потребами.

За визначених умов особливу роль у системі освіти здобуває блок соціально-гуманітарних дисциплін, які орієнтують здобувачів в інформаційному потоці та здатні озброїти певними методологічними, науково-дидактичними орієнтирами (ціннісно-змістовним контентом у нашому розумінні). Освітні компоненти соціально-гуманітарного блоку розширюють світоглядні орієнтири, сприяють відтворенню цілісних причинно-наслідкових зв'язків соціально-культурних процесів і явищ.

Освітні компоненти соціально-гуманітарного блоку допомагають підростаючому поколінню зорієнтуватись у світі новітніх технологій, у якому одночасно важко і легко знайти необхідну інформацію, відсортувати неадекватні посилання та сторінки з інформацією сумнівної якості, надійності та достовірності.

До переліку освітніх компонент соціально-гуманітарного блоку доцільно ввести спеціалізовані курси (вибіркові дисципліни), спрямовані на розвиток інноваційно-інформаційної культури. Такі курси допоможуть здобувачам освіти краще орієнтуватися в інформаційному просторі, вміти захищати свої інтереси, поважати права інших, адекватно розуміти змістовний складник інформаційної сфери та принципів властивості інформації, зокрема конфіденційність, доступність, повнота, достовірність.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи результати наукового пошуку, зазначимо, що інноваційна культура педагога у поєднанні з технологічністю та компетентністю створює умови для оволодіння надпредметними вміннями, формування усвідомленої готовності приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Домінуючою характеристикою сучасних інноваційних процесів у системі освіти є розвивальна, культуротворча концепція, що зорієнтована на розвиток і саморозвиток особистості, здатної творчо використовувати набуті знання, критично мислити, бути відкритим для змін, готовим до самоосвіти та відповідальності.

Розвивальна, культуротворча концепція як підґрунтя інноваційних змін в освіті базується на усвідомленні цінності людської особистості, суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників освітнього процесу, принципах гуманізації та демократизації системи освіти. Нині ми наголошуємо на унікальності, талановитості кожної особистості, важливості позитивної «Я-концепції» для успішного навчання та саморозвитку.

Перспективи подальших розвідок. Перспективними розвідками щодо формування інноваційної культури педагогами можуть стати дослідження впливу ключових напрямів глобально-орієнтованої освіти на ціннісні орієнтації особистості, а також формування у молоді глобальної свідомості, міжкультурних компетенцій та активного громадянства, що дозволить їм орієнтуватися в складному світі.

Список використаних джерел

1. Алфімов Д.В. Інноваційна освітня система : шляхи відродження. Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи : збірник наукових праць. Київ : Логос, 2000. С. 158-160.
2. Дичківська І.М. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності: дис.... доктора пед. наук. 13.00.04. Харків, 2018. 194 с. http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/10/dis_Dychkivska00.pdf
3. Козак Л.В., Гаращенко Л.В., Кочмар Д.А. Творчість як основа інноваційної діяльності майбутнього педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 2. С. 169–173. http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/69/part_2/35.pdf
4. Косенко О.П. Інноваційна культура як фактор формування інноваційно-сприятливого середовища на підприємстві. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки): зб. наук. пр.* 2017. № 46 (1267). С. 43-48. <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/117fa173-57ca-4298-adab-bd50f4216ed8/content>
5. Котко О.К. Інноваційна культура як компонент національної інноваційної системи. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2015. № 2. С. 167-174. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/vamsue_2015_2_21.pdf
6. Петрунько О.В. Освітні інновації в Україні: проблеми впровадження та можливості оптимізації. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 1(73). С. 203-213. <https://core.ac.uk/download/pdf/33692079.pdf>
7. Тоффлер Е. Нова парадигма знання, багатства й сили / Перекладач: Наталка Бордукова. Харків : Акта, 2007. 688 с.
8. Guskey, T.R., & Yoon, K. S. (2009). What Works in Professional Development? *Phi Delta Kappan*, 90 (7), 495-500. <https://tguskey.com/wp-content/uploads/Professional-Learning-5-What-Works-in-Professional-Development.pdf>
9. Palamar, Svitlana, Nezhyva, Liudmyla (2020). Didactic Potential of New Generation ICT in Forming Information and Communication Competence of Upper Secondary School Pupils. *Proceedings of the 16th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications. Integration, Harmonization and Knowledge Transfer*. N 27 (2). P. 248–261. ISSN 1613-0073. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32858/1/L_Nezhyva_S_Palamar_Konf.ICT.pdf

Reference

1. Alfmov, D.V. (2010). Innovatsiina osvitnia systema : shliakhy vidrozhennia. Pedahohichni innovatsii : idei, realii, perspektyvy : zbirnyk naukovykh prats. K. : Lohos, 2010. S. 158-160.
2. Dychkivska, I.M. (2017). Pidhotovka maibutnykh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti: teoriia i metodyka: monohr. Rivne: Vydavets O. Zen, 372 s. http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/2018/10/dis_Dychkivska00.pdf
3. Kozak, L.V., Harashchenko, L.V., Kochmar, D.A. (2020). Tvorchist yak osnova innovatsiinoi diialnosti maibutnoho pedahoha. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 69. S. 169–173. http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/69/part_2/35.pdf
4. Kosenko, O.P. (2017). Innovatsiyna kultura yak faktor formuvannia innovatsiyno-spriyatlyvoho sere dovishcha na pidpriemstvi. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky): zbirnyk naukovykh prats*, 46 (1267), 43-48. <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/117fa173-57ca-4298-adab-bd50f4216ed8/content>
5. Kotko, O.K. (2015) Innovatsiyna kultura yak komponent natsionalnoi innovatsiynoi systemy. *Visnyk Akademiyi mytnoi sluzhby Ukrainy, Ser.:* *Ekonomika*, (2), 167-174. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/vamsue_2015_2_21.pdf
6. Petrunko, O.V. (2024). Osvitni innovatsii v Ukraini: problemy vprovadzhennia ta mozhlyvosti optymizatsii. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. № 1(73). С. 203-213. <https://core.ac.uk/download/pdf/33692079.pdf>
7. Toffler E. (2007). Nova paradyhma znannia, bahatstva y syly / Perekladach: Natalka Bordukova. Kharkiv : Akta. 688 s.
8. Guskey, T.R., & Yoon, K. S. (2009). What Works in Professional Development? *Phi Delta Kappan*, 90 (7), 495-500. <https://tguskey.com/wp-content/uploads/Professional-Learning-5-What-Works-in-Professional-Development.pdf>
9. Palamar, Svitlana, Nezhyva, Liudmyla (2020). Didactic Potential of New Generation ICT in Forming Information and Communication Competence of Upper Secondary School Pupils. *Proceedings of the 16th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications. Integration, Harmonization and Knowledge Transfer*. N 27 (2). P. 248–261. ISSN 1613-0073. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/32858/1/L_Nezhyva_S_Palamar_Konf.ICT.pdf

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.01.2025

УДК 378.147:54:377

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-65-69)**СТРЕЛЬНИКОВ ВІКТОР ЮРІЙОВИЧ,**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри філософії і економіки освіти, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського; професор кафедри педагогіки, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Лубни, Україна

Viktor Strelnikov,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Philosophy and Economics of Education, M. V. Ostrohradskiy Poltava Academy of Continuous Education; Professor of the Department of Pedagogy, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», Lubny, Ukraine

E-mail: strelnikov@pano.pl.ua**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>**ЛЕБЕДИК ЛЕСЯ ВІКТОРІВНА,**

докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Lesya Lebedyk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Art Studies and Out-of-school Education, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

E-mail: lebedyk_lesya@ukr.net**ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ХІМІКІВ-ТЕХНОЛОГІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

А Автори наголошують на важливості неперервної освіти для розвитку професійної компетентності хіміків-технологів, яка передбачає оновлення знань і вдосконалення навичок протягом професійної діяльності, що відповідає концепції навчання протягом життя (*lifelong learning*).

Неперервна освіта хіміків-технологів включає: формальну освіту (курси підвищення кваліфікації, магістратура, аспірантура); неформальне навчання (участь у семінарах, конференціях, тренінгах); інформальне навчання (самоосвіта, обмін досвідом у професійних спільнотах).

Серед методів розвитку професійної компетентності хіміків-технологів кафедрою філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського у модулі «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті» застосовуються: інтерактивні методи навчання – використання кейс-методів, симуляційних технологій, лабораторних тренінгів; цифрові технології – онлайн-курси, використання програмного забезпечення для моделювання технологічних процесів; практико-орієнтоване навчання – стажування на виробництві, проєктна діяльність; дослідницька діяльність – участь у наукових проєктах, публікація результатів досліджень.

Визначено об'єктивні чинники, які впливають на розвиток професійної компетентності хіміків-технологів і які потрібно враховувати закладу неперервної освіти: технічний прогрес, який змінює вимоги до знань і навичок; екологічні стандарти та вимоги до сталого розвитку; глобалізація, що вимагає від хіміків-технологів конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці; інновації у хімічному виробництві, що потребують освоєння нових технологій.

До перспектив розвитку неперервної освіти хіміків-технологів автори відносять: упровадження дуальної освіти, яка поєднує навчання у закладі неперервної освіти та на виробництві; розвиток партнерства між закладами неперервної освіти і промисловими підприємствами; використання міжнародного досвіду для вдосконалення програм підвищення кваліфікації хіміків-технологів; інтеграцію екологічного складника у програми професійного навчання.

Ключові слова: розвиток; професійна компетентність; хімік-технолог; система неперервної освіти; умови війни

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF CHEMICAL TECHNOLOGISTS IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION

S The authors emphasize the importance of continuous education for the development of professional competence among chemical technologists, which involves updating knowledge and improving skills throughout professional activity, in alignment with the concept of lifelong learning.

Continuing education for chemical technologists includes: formal education (advancement courses, master's degree, postgraduate studies); non-formal learning (participation in seminars, conferences, and trainings); informal learning (self-education and exchange of experience in professional communities).

Among the methods of developing the professional competence of chemists-technologists used by the Department of Philosophy and Economics of Education at M. V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuing Education in the module titled "Practical philosophy of the competence approach in education" the following are used: interactive teaching methods such as the use of case methods, simulation technologies, and laboratory trainings; digital technologies including online courses, and the use of software for modeling technological processes; practical training such as internships at factories and, project activity; research activity such as participation in scientific projects, and the publication of research results.

The objective factors that influence the development of professional competence among chemical technologists, which should be considered by the institutions of continuous education are determined: technical progress that changes the requirements for knowledge and skills; environmental standards and requirements for sustainable development; globalization, which requires chemical technologists to be competitive on the international labor market; innovations in chemical production that require the development of new technologies.

The authors refer to the prospects for the development of continuous education for chemical technologists, including: the introduction of dual education, which combines training in continuous education institutions with factory work; development of partnership between continuing education institutions and industrial enterprises; the use of international experience to improve training programs for chemical technologists; and the integration of the environmental component into professional training programs.

Keywords: development; professional competence; chemical technologist; continuous education system; war conditions

Постановка проблеми. Ситуація в Україні, пов'язана з російською воєнною агресією, вимагає вирішення актуальних завдань якісної підготовки фахівців. Професійна діяльність хіміків-технологів є однією з ключових у промисловості, адже саме вони забезпечують розроблення, впровадження та контроль технологічних процесів у хімічному виробництві.

З огляду на стрімкий розвиток хімічної науки, технологій та екологічних викликів, виникає необхідність неперервного підвищення компетентності хіміків-технологів. Співробітниками кафедри філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського проводиться системний пошук шляхів підвищення компетентності хіміків-технологів засобами їхньої неперервної освіти, під час вивчення модуля освітньої програми «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті». Розглянемо сутність професійної компетентності хіміків-технологів і можливості її розвитку у закладі неперервної освіти.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що дослідники зосереджуються, переважно, на розробленні теоретичних і практичних підходів до формування професійної компетентності. Роботи, присвячені неперервній освіті (зокрема праці українських дослідників: С. Гончаренка [7], І. Зязюна, К. Корсака, В. Кременя, В. Кушнирука, А. Лігоцького, В. Лугового, П. Олійника, В. Осадчого, О. Савченко та ін.), акцентують увагу на значенні навчання протягом життя.

У наукових працях українських дослідників (наприклад, Н. Білик [10, с. 3–8], С. Вітвицької [2], В. Лозової, Г. Касяновича, Н. Ничкало [7], Т. Рогової [8, с. 211–218], Л. Романишиної, О. Романовського та ін.), а також у нашій роботі [5, с. 572–579] розглядаються зміст, форми, методи, педагогічні умови ефективного формування компетентності майбутніх фахівців.

У працях з хімічної освіти аналізується специфіка професійної підготовки хіміків-технологів, переважно,

у закладах вищої освіти. Так, досліджується професійна підготовка вчителів хімії (А. Блажко, В. Богатиренко, Ю. Гвоздецька [3, с. 104–108], О. Євдоchenko [4, с. 319–324], Н. Прибора, Н. Шиян, О. Ярошенко та ін.); розвиток професійної компетентності фахівців фармації (І. Бойчук, Б. Зіменковський, Л. Кайдалова, В. Сліпчук, В. Черних та ін.); хіміків-технологів аграрної галузі (Л. Білан, Л. Кліх, О. Нагорнюк, Н. Бурмакіна та ін.); хіміків-технологів харчової галузі (Л. Крайнюк, Т. Лазарева, М. Лобура, О. Мельник, О. Туриця та ін.).

Серед основних напрямів досліджень виокремимо: 1) інтеграцію сучасних технологій навчання (вивчаються можливості використання цифрових інструментів і симуляційних програм у хімічній освіті); 2) розвиток практичних навичок (значна увага приділяється виробничій практиці як елементу формування компетентності); 3) педагогічні умови формування компетентності (виділяються такі умови, як-от: інтерактивне навчання, проєктна діяльність, міждисциплінарний підхід тощо).

Достатньо дослідженими є методологічні аспекти формування професійної компетентності хіміків-технологів у закладах вищої освіти, зокрема: компетентнісний підхід, який у вітчизняних дослідженнях трактується як основа підготовки сучасних фахівців; інтеграція екологічного компонента, коли особливий акцент робиться на вихованні екологічної свідомості хіміків-технологів; індивідуалізація навчання – розглядаються методики індивідуального підходу до навчання фахівців, що дозволяє враховувати потреби кожного студента.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій дав можливість виокремити проблеми та перспективи розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у закладах вищої і неперервної освіти: недостатність уваги до інтеграції новітніх технологій у процес навчання; потреба в оновленні навчальних програм відповідно до сучасних вимог хімічної

галузі; необхідність посилення співпраці між закладами освіти та підприємствами.

Виділення невирішених раніше частин означеної проблеми. У цілому, вітчизняні дослідження пропонують багатий науково-методичний базис для вирішення проблеми вдосконалення підвищення кваліфікації і професійної компетентності хіміків-технологів у системі неперервної освіти. Подальший розвиток цього напрямку залежить від інтеграції інноваційних технологій, упровадження міжнародного досвіду та підвищення уваги до екологічного складника підготовки хіміків-технологів у системі неперервної освіти.

Мета статті полягає у теоретичному і практичному обґрунтуванні можливостей розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у закладі неперервної освіти в умовах війни.

Завдання дослідження полягає, по-перше, в окресленні сутності термінів «професійна компетентність», «професійна компетентність хіміка-технолога», «ключові компоненти професійної компетентності хіміка-технолога»; по-друге, в обґрунтуванні засобів, методів і чинників розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у закладі неперервної освіти в умовах війни через зміст модулю освітньо-професійної програми «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті».

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно з першим завданням дослідження проведемо аналіз понять «професійна компетентність», «професійна компетентність хіміка-технолога», «ключові компоненти професійної компетентності хіміка-технолога» на основі праць вітчизняних авторів. Так, професійній компетентності науковці надають різні категорійні ознаки (як здатність, як характеристика діяльності, як характеристика особистості, як новоутворення, як синтез компетентностей, як певний рівень реалізації цих компетенцій тощо); поняття «професійна компетентність» розглядається як: 1) специфічна здатність до продуктивної діяльності в конкретній предметній галузі, яка включає вузько спеціалізовані знання, вміння й навички, досвід їх використання в реальному житті, відповідальне ставлення до виконання виробничих функцій (С. Вітвицька [2, с. 149]); 2) здатність ефективно використовувати професійні знання, вміння, досвід та особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці в певних обставинах (С. Гончаренко); 3) інтегративна характеристика знань, умінь, навичок, особистісних якостей, яка визначає готовність фахівця до певного роду діяльності (А. Шишко); 4) характеристика діяльності фахівця, що містить змістовий (знання) та процесуальний (уміння) компоненти, головними ознаками яких є мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності й критичність мислення (С. Демченко); 5) складне інтегральне, інтелектуальне, професійне й особистісне утворення, яке формується в процесі професійної підготовки фахівця та залежить як від теоретично-практичної підготовленості, так і від індивідуальних якостей, цінностей, змісту й особливостей

цієї діяльності (М. Волошина) та ін. (цит. за: О. Євдоченко [4, с. 322]).

Отже, поняття «професійна компетентність» здебільшого трактується як інтегральна характеристика особистості, що охоплює знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації, а також здатність ефективно виконувати професійні обов'язки. Ключовими характеристиками професійної компетентності є: а) мотиваційний компонент (бажання розвиватися в професії); б) когнітивний компонент (знання, що забезпечують розуміння професійної діяльності); в) практичний компонент (уміння і навички); г) соціально-комунікативний компонент (здатність взаємодіяти в професійному середовищі). У роботах дослідників (О. Сухомлинська, Ю. Кузьменко та ін.) зазначається, що професійна компетентність формується впродовж усього життя.

Пропонуємо таке визначення професійної компетентності хіміка-технолога: здатність ефективно виконувати професійні завдання, використовуючи спеціалізовані знання, навички та компетенції, пов'язані з хімічними процесами та технологіями; професійна компетентність хіміка-технолога також включає екологічну відповідальність, здатність до інноваційної діяльності та інтеграцію сучасних технологій у виробництво.

У дослідженні спираємося на визначення професійної компетентності хіміка-технолога як інтегрованої сукупності знань, умінь, навичок, мотивів і способів реалізації діяльності, особистісних якостей, необхідних для успішної реалізації професійних обов'язків, яка формується у спеціально створених умовах освітнього процесу вишу (О. Євдоченко) [там само, с. 321] та розвивається у системі неперервної освіти.

Загальні та спеціальні (професійні) компетентності хіміка-технолога визначені Стандартом вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня спеціальності 102 «Хімія». Його аналіз показує, що майже половина (45,45%) спеціальних компетентностей і програмних результатів (44%) безпосередньо пов'язані з використанням експериментальних умінь у практичній діяльності. Майбутній хімік-технолог має вміти здійснювати типові лабораторні дослідження; виконувати кількісні вимірювання фізико-хімічних величин, аналізувати отримані дані; використовувати стандартне обладнання; оцінювати можливі ризики своєї діяльності тощо (Стандарт вищої освіти) [9].

Для хіміків-технологів ключовими компонентами професійної компетентності є: а) глибокі знання у сфері хімії, матеріалознавства, екології; б) уміння працювати з технологічним обладнанням; в) навички управління технологічними процесами та вирішення інженерних завдань; г) усвідомлення екологічної відповідальності.

Експериментальна діяльність є провідною у професійній підготовці хіміка-технолога, тому його професійна компетентність нерозривно пов'язана з опануванням здатності раціонально планувати й організувати хімічний експеримент, безпечно його виконувати, аналізувати отримані результати, формулювати висновки відповідно до мети дослідження (О. Євдоченко) [4, с. 321].

Професійна компетентність хіміка-технолога враховує специфіку професійної діяльності хіміків-технологів і охоплює: а) розроблення та впровадження хімічних технологій; б) контроль якості продукції; в) дотримання екологічних норм.

Ключовими компонентами професійної компетентності хіміка-технолога є: а) теоретичний компонент – знання хімії, фізики, математики, технологічних процесів; б) практичний компонент – вміння працювати з обладнанням, виконувати лабораторні аналізи, впроваджувати технологічні інновації; в) інноваційний компонент – здатність до дослідницької діяльності, адаптація до нових технологій і методів; г) екологічний компонент – усвідомлення впливу технологій на довкілля, здатність упроваджувати «зелені» технології; д) комунікативний компонент – навички взаємодії в команді, ефективно спілкування з партнерами, замовниками.

Загальна професійна компетентність охоплює всі галузі, тоді як професійна компетентність хіміка-технолога акцентує увагу на спеціалізованих знаннях і вміннях, пов'язаних із хімічною галуззю.

Ключові компоненти професійної компетентності хіміка-технолога доповнюються інноваційними та екологічними аспектами, які не завжди є обов'язковими для інших професій.

Формування професійної компетентності хіміків-технологів потребує, насамперед, комплексного підходу, що поєднує теоретичну підготовку, практичні навички та розвиток соціальних і екологічних компетенцій.

Подальше дослідження цієї теми сприятиме вдосконаленню підготовки фахівців у системі неперервної освіти.

Вирішуючи *друге завдання* дослідження, обґрунтуємо доцільність використання модулю освітньо-професійної програми «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті» для вирішення на практичному рівні проблеми застосування засобів, методів і чинників для розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у закладі неперервної освіти в умовах війни.

Відразу відзначимо важливу роль неперервної освіти у розвитку професійної компетентності хіміків-технологів, яка передбачає оновлення знань і вдосконалення навичок протягом професійної діяльності, що відповідає концепції навчання протягом життя (lifelong learning).

Для хіміків-технологів це включає: а) формальну освіту (курси підвищення кваліфікації, магістратура, аспірантура); б) неформальне навчання (участь у семінарах, конференціях, тренінгах); в) інформальне навчання (самоосвіта, обмін досвідом у професійних спільнотах).

Серед методів розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у нашому закладі неперервної освіти у модулі «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті» застосовувалися: а) інтерактивні методи навчання – використання кейс-методів, симуляційних технологій, лабораторних тренінгів; б) цифрові технології – онлайн-курси, використання програмного забезпечення для моделювання технологічних процесів; в) практико-орієнтоване навчання – стажування на виробництві, проєктна діяльність;

г) дослідницька діяльність – участь у наукових проєктах, публікація результатів досліджень.

На наш погляд, важливим є модульно-персоналогічний підхід до освітнього процесу в системі неперервної освіти. У цьому напрямі погоджуємося з Н. Білик, яка зазначає, що на регіональному рівні впровадження персонал-курсів самопроєктування індивідуальних освітніх траєкторій вчителя сприятиме: підвищенню рівня продуктивної та ефективної зайнятості; зменшенню рівня структурного безробіття; забезпеченню збалансованості ринку праці та рівня працевлаштування серед випускників закладів загальної середньої освіти; зменшенню витрат бюджетних коштів на підготовку фахівців, що не відповідають потребам економіки країни; збільшенню обсягу людського капіталу та трудового потенціалу суспільства; зменшенню відтоку робочої сили за кордон; підвищенню рівня конкурентоспроможності робочої сили [1, с. 7].

Виходячи із вищезазначеного, виокремимо об'єктивні чинники, що впливають на розвиток професійної компетентності хіміків-технологів: а) технічний прогрес, який змінює вимоги до знань і навичок; б) екологічні стандарти та вимоги до сталого розвитку; в) глобалізація, яка вимагає від хіміків-технологів конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці; г) інновації у хімічному виробництві, що потребують освоєння нових технологій.

Вбачаємо такі перспективи розвитку неперервної освіти хіміків-технологів: а) впровадження дуальної освіти, яка поєднує навчання у закладі неперервної освіти та на виробництві; б) розвиток партнерства між закладами неперервної освіти і промисловими підприємствами; в) використання міжнародного досвіду для вдосконалення програм підвищення кваліфікації хіміків-технологів; г) інтеграція екологічного складника у програми професійного навчання.

Отже, як показує досвід викладання модулю «Практична філософія компетентнісного підходу в освіті», застосування засобів і методів та врахування об'єктивних чинників для розвитку професійної компетентності хіміків-технологів у закладі неперервної освіти в умовах війни є своєчасним і доцільним.

Висновки. Розвиток професійної компетентності хіміків-технологів у системі неперервної освіти є необхідною умовою їхньої успішної професійної діяльності. Забезпечення доступу до сучасних освітніх ресурсів і технологій сприятиме формуванню висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати сучасні виробничі та екологічні виклики.

Перспективи подальших розвідок із означеної тематики полягають у дослідженні можливостей системи неперервної освіти для розвитку професійної компетентності хіміків-технологів в умовах війни та створення умов для успішної її реалізації. Викладачі-педагоги, організатори підвищення кваліфікації в закладах позашкільної освіти, розвиваючи професійну компетентність хіміків-технологів, сприятимуть перемозі України.

Список використаних джерел

1. Білик Н. І. Модульно-персонологічний підхід до навчального процесу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 6 (45). С. 20–27.
2. Вітвицька С. С. Теоретичні і методичні засади педагогічної підготовки магістрів в умовах ступеневої освіти : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 416 с.
3. Гвоздецька Ю. В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх викладачів з основ технологій харчових виробництв у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 78 (3). С. 104–108.
4. Євдоченко О. Професійна підготовка майбутніх хіміків як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 33, т. 1. С. 319–324. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/33301/1/49.pdf>
5. Лебедик Л., Стрельников В. Розвиток особистісно-професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : зб. наук. статей / за заг. ред. Г. Л. Єфремової. Суми, 2021. С. 572–579.
6. Мельник О. Ф. Формування професійної компетентності майбутніх техніків-технологів виробництва харчової продукції в процесі вивчення природничих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2017. 372 с.
7. Професійна освіта : навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 149 с.
8. Рогова Т. В. Проблема управління якістю освіти в науковій літературі та освітній практиці. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Харків : Смуґаста типографія, 2015. Вип. 51. С. 211–218.
9. Стандарт вищої освіти. База даних «Міністерство освіти і науки України». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni>.
10. Bilyk, N. (2018). Advanced training personal-courses as a way of self-designing of teacher's educational trajectory. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 28 (4), 3–8. (Canada) ISSN 2313-7525 Orcid iD 0000-0003-2344-5347

References

1. Bilyk, N. I. (2004). Modulno-personologichnyi pidkhdid do navchalnoho protsesu v systemi pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity [A modular and personological approach to the educational process in the system of postgraduate pedagogical education]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 6 (45), 20-27 [in Ukrainian].
2. Vitvytchka, S. S. (2015). *Teoretychni i metodychni zasady pedagogichnoyi pidgotovky magistriv v umovax stupenevoyi osvity [Theoretical and methodical bases of pedagogical preparation of masters in the conditions of degree education]*: monografiya. Zhytomyr: Polissya [in Ukrainian].
3. Gvozdeczka, Yu. V. (2017). Pedagogichni umovy formuvannya profesijnoyi kompetentnosti majbutnix vykladachiv z osnov texnologij xarchovyx vyrobnyctv u procesi faxovoyi pidgotovky [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future teachers on the basics of food technology in the process of professional training]. *Zbirnyk naukovyx pracz Hersonskogo derzhavnogo universytetu. Pedagogichni nauky [Collection of scientific works of Kherson State University. Pedagogical sciences]*, 78(3), 104-108 [in Ukrainian].
4. Yevdochenko, O. (2020). Profesijna pidhotovka maybutnix khimikiv yak pedahohichna problema [Professional training of future chemists as a pedagogical problem]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*, 33, 1, 319-324 [in Ukrainian].
5. Lebedyk, L., & Strelnikov, V. (2021). Rozvytok osobystisno-profesijnoyi kompetentnosti maybutnix fakhivtsiv iz sotsialnoyi roboty [Development of personal and professional competence of future specialists in social work]. In H. L. Yefremova (Ed.), *Innovatsiyi tekhnolohiji rozvytku osobystisno-profesijnoyi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pisladyplomnoyi osvity [Innovative technologies for the development of personal and professional competence of teachers in the conditions of postgraduate education]*: zbirnyk naukovykh statey (pp. 572-579). Sumy [in Ukrainian].
6. Melnyk, O. F. (2017). *Formuvannya profesijnoyi kompetentnosti majbutnix texnikiv-texnologiv vyrobnyctva xarchovoyi produkciyi v procesi vyvchennya pryrodnychx dyscyplin [Formation of professional competence of future technicianstechnologists of food production in the process of studying natural disciplines]*. (PhD diss.). Zhytomyr [in Ukrainian].
7. Nychkalo, N. G. (Ed.). (2000). *Profesiina osvita [Vocational education]*: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyshha shkola [in Ukrainian].
8. Rogova, T. V. (2015). Problema upravlinnya yakisty osvity v naukovij literaturi ta osvitnij praktyci [The problem of quality management of education in the scientific literature and educational practice]. In *Pedagogika ta psyhologiya [Pedagogy and psychology]*: zb. nauk. pracz (№ 51, pp. 211-218). Kharkiv: Smugasta typografiya [in Ukrainian].
9. *Standart vyshhoyi osvity [Standard of higher education]*. (2019). Baza danyx «Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny». Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni> [in Ukrainian].
10. Bilyk, N. (2018). Advanced training personal-courses as a way of self-designing of teacher's educational trajectory. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 28 (4), 3–8. (Canada) ISSN 2313-7525 Orcid iD 0000-0003-2344-5347

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 02.01.2025

УДК 159.9.07"364"

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-70-75](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-70-75)

ЛУЧАНІНОВА ОЛЬГА ПЕТРІВНА,

докторка педагогічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,

Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

Olha Luchaninova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Researcher

at the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education,

V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: 2017olgapetrovna@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-2205-547X>

ПСИХОЛОГІЧНА НАУКА У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ

A Суспільство трансформується під впливом подій, які відбуваються у воєнний і повоєнний періоди України, наука не стоїть на місці. Відбувається оперативне проектування відповідних завдань наукового дослідження. Для прикладного дослідження важливою є методологія і як певна система методів, і як сукупність основних філософських положень, які допомагають розробити концепцію наукового знання.

Мета статті: здійснити аналіз наукової літератури щодо інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки та ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання; описати вплив дослідження на суспільство, науку.

Використано аналіз, синтез, порівняння, систематизацію – для з'ясування інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки та ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання; опису наукової продукції дослідження на теоретико-аналітичному етапі; узагальнення.

Автор обґрунтовує актуальність психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України, яка набуває глибшого соціального впливу й значення через нове мислення, нове бачення проблем у ролі прикладного дослідження, що вимагає за своєю суттю використання конкретної методології, постановки чітких цілей розвитку сучасного соціуму й особистості в ньому.

Теоретичне значення полягає в системному інформаційно-аналітичному супроводі психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України, ефективному теоретико-методологічному аналізі цього питання. Практичне значення полягає у створенні на теоретико-аналітичному етапі наукової продукції за темою дослідження.

Висновки статті сприяють формуванню державної політики, впливають на психологію виховання і самовиховання особистості, різні сфери життя: здоров'я та якість життя (психологічна підтримка, профілактика захворювань, розвиток психологічних служб тощо); розвиток передової науки (популяризація психологічної науки, допомога молодим ученим тощо); розвиток освіти (оновлення навчальних програм, створення освітніх ресурсів тощо); розвиток соціальної сфери та культури тощо.

Ключові слова: психологічна наука; теоретико-методологічний аналіз; інформаційно-аналітичний супровід

PSYCHOLOGICAL SCIENCE DURING WARTIME AND POSTWAR PERIODS IN UKRAINE: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

S Society is transformed under the influence of events that occur during the wartime and postwar periods in Ukraine, and science does not stand still. There is a rapid identification and design of the relevant tasks of scientific research. For applied research, methodology is important both as a structured system of methods and as a set of basic philosophical positions that help develop the concept of scientific knowledge.

The purpose of the article is to analyze the scientific literature on information and analytical support for psychological science and to conduct an effective theoretical and methodological analysis of this issue; and to describe the impact of the research on society and science.

The article uses analysis, synthesis, comparison, and systematization to clarify the information and analytical support for psychological science and to provide an effective theoretical and methodological analysis of this issue; to identify and describe the scientific products of the study at the theoretical and analytical stage; and to summarize.

The author substantiates the relevance of psychological science in the wartime and postwar periods of Ukraine, which has acquired a deeper social impact and significance through new thinking and a new vision of problems as applied research that requires the use of a specific methodology, and by setting clear goals for the development of modern society and the individual in it.

The theoretical significance lies in the systematic information and analytical support for psychological science in the wartime and postwar periods in Ukraine and the completion of an effective theoretical and methodological analysis of this issue. The practical significance lies in creating scientific products on the research topic at the theoretical and analytical stage.

The conclusions of the article contribute to the formation of public policy and influence the psychology of education and self-education of the individual as well as various spheres of life: health and quality of life (psychological support, disease prevention, development of psychological services, etc.); development of advanced science (popularization of psychological science, assistance to young scientists, etc.); development of education (updating curricula, creating educational resources, etc.); and the development of the social sphere and culture, etc.

Keywords: *psychological science; theoretical and methodological analysis; information and analytical support*

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Психологічна наука у воєнний і повоєнний періоди України набуває глибшого соціального впливу й значення через нове мислення, нове бачення проблем у ролі прикладного дослідження, що вимагає за своєю суттю використання конкретної методології, постановки чітких цілей розвитку сучасного соціуму й особистості в ньому.

Суспільство трансформується під впливом подій, які відбуваються у воєнний і повоєнний періоди України, наука не стоїть на місці. Відбувається оперативне проектування відповідних завдань наукового дослідження. Для прикладного дослідження важливою є методологія і як певна система методів, і як сукупність основних філософських положень, які допомагають розробити концепцію наукового знання. Під методологією психолого-педагогічного дослідження маємо на увазі вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної психолого-педагогічної діяльності. У цьому контексті актуальні слова Л. Березівської, директора Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського, «ДНПБ унікальна, оскільки, це – найбільша в Україні освітянська бібліотека, провідний галузевий науковий, науково-інформаційний і науково-методичний центр держави» [3, с. 10]. Підбираючи методи дослідження, концентруємося на шляхах досягнення істинного і практично ефективного знання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Заслуговеує на увагу колективна монографія лауреатів Державної премії України в галузі науки і техніки за роботу «Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін» щодо виявлення потенціалу особистісного розвитку людини та визначенні шляхів підвищення її психологічної захищеності в умовах суспільних змін різного масштабу – від глобальних цивілізаційних зрушень до процесів, спричинених розв'язаною проти України гібридної війни; цікавою й практично орієнтованою є «модель комплексної організації психосоціальної підтримки травмованої особистості, яка включає перманентне збирання інформації про психічне здоров'я та потреби населення, мультидисциплінарний простір підтримки психічного здоров'я, покращення доступу до підтримки психічного здоров'я» [4, с. 11]; в умовах воєнного стану гостро постає питання власне особистості та її діяльності під впливом викликів; сучасна особистість створює свій життєвий світ, який не збігається ані із зовнішнім, ані з внутрішнім світами, а є їхньою рухомою взаємопроекцією (Т. Титаренко) [10, с. 89]; одним із необхідних складників є трансдисциплінарний підхід у психологічних дослідженнях Г. Бевза [1]; інформаційно-аналітичний супровід психології

особистості в умовах воєнного часу (О. Лучанінова) [8]; онтолого-психологічні механізми взаємодії життєвіту людини (І. Тітов) [11] та ін.

Так, у межах нашого дослідження зазначимо, що рефлексія особистості спрямована на критичне оцінювання її дій і бажання змінювати свою діяльність, це внутрішній стан людини, який допомагає зосередитися на особистісних процесах. Людина є творцем свого життя, в якому присутні гуманітарна освіта, особистий стиль мислення, позитивне ставлення до життя, вміння аналізувати його на рівні психологічної культури. Під час війни треба залишатися людиною, особистістю [8].

У воєнний період України актуальним і корисним для педагогів, психологів є наукове дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України». Дослідження виконується відповідно до тематичного плану наукових досліджень і затверджено НАПН України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо, що при достатньо широкому висвітленні проблем психологічної науки у воєнний період, відсутній системний інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки. Постає питання ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання.

Мета: здійснити аналіз наукової продукції щодо інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки та ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання; описати вплив дослідження на суспільство, науку.

Методи: аналіз, синтез, порівняння, систематизація – для з'ясування інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки та ефективного теоретико-методологічного аналізу цього питання; опису наукової продукції дослідження на теоретико-аналітичному етапі; узагальнення.

Викладення основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Війна в Україні вимагає нового бачення всіх психолого-педагогічних проблем у прикладних дослідженнях. Перш за все мова про методологічні підходи (табл. 1).

Вважаємо, що у процесі дослідження трансдисциплінарний підхід сприяє розвитку навички інтегративного/трансдисциплінарного мислення його учасників, які створюють за допомогою психологічної науки знання, які надають можливість «бачити» всю повноту процесу соціальних змін, які зазнає, творить і переживає людина і що стосуються всіх сфер її життєвого простору [1]. У воєнний період України це зміни у психіці людини, пов'язані з війною, психотравмами, втратою близьких тощо.

Методологічні підходи до вивчення психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України та їх особливості у контексті дослідження

Підхід	Особливості у контексті дослідження
Комплексний підхід	Поєднання різних теоретичних підходів і методів дослідження: аналіз, синтез, компаративний аналіз, контент-аналіз
Трансдисциплінарний підхід	Конструктивна взаємодія психологічної науки з іншими: аналіз наукових праць соціологів, психологів, педагогів; комплексна взаємодія всіх учасників дослідження
Синергетичний	Застосування сукупності ідей, понять і методів у дослідженні приводить до нового діалогу людини із самою собою та з іншими людьми, розвиваючи людські схильності до компромісів, толерантності, відповідальності перед майбутнім [12].

У процесі роботи над дослідженням учасниками забезпечується оптимальний шлях ефективності теоретико-методологічного аналізу інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві й цифровізації вищої освіти зокрема; з урахуванням трансдисциплінарного підходу до трансформації психологічної науки через комплексну взаємодію всіх учасників освітнього процесу на його основі цифрової освітньої політики. У свою чергу інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки сприяє поширенню знань щодо нових поглядів (розуміння психологічних процесів, які відбуваються під час війни та після неї), нової політики або створення нових соціальних інститутів із урахуванням цифрової трансформації освітньо-наукового простору та зарубіжного досвіду. Соціальна значущість наукового доробку щодо ефективності інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди також забезпечується конвергенцією джерел у певне систематизоване середовище та сприяє адаптивному доступу кожному споживачеві до аналітичної інформації з питань цифрової трансформації психологічної науки, освіти і педагогіки у зручному форматі (потенційна зміна суспільних уявлень про психічне здоров'я); потенційно впливає на розроблення ефективніших програм психологічної допомоги для ветеранів, цивільних осіб, які постраждали від війни, та їхніх сімей, сприяє підвищенню обізнаності суспільства про психологічні наслідки війни та важливості психологічної допомоги; подоланню наслідків війни та відновленню суспільства через взаємодію з освітніми установами, громадськими організаціями, мас-медіа.

Теоретико-аналітичний етап дослідження дозволяє говорити про певний (упродовж 2024 року) результат дослідження, який полягає у визначенні теоретико-методологічних засад інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України, узагальненої довідкової й оглядової продукції для здійснення якісного супроводу процесу інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди, нарощенні електронного освітнього ресурсу на основі відбору, опрацювання, систематизації, нових освітніх науково-методичних знань із психологічної науки, що є результатом інноваційної діяльності із застосуванням

інформаційно-комунікаційних технологій. На суспільному рівні дослідження сприяє популяризації знань, підвищенню обізнаності суспільства про психологічні наслідки війни та важливості психологічної допомоги; створенню стійкішого суспільства, здатного ефективніше долати наслідки травматичних подій; сприятиме покращенню розуміння психологічних наслідків війни: Допоможуть краще зрозуміти, як війна впливає на психічне здоров'я людей різного віку та соціальні групи. Це дозволить розробляти ефективніші програми психологічної допомоги та реабілітації для різних груп населення; посилювати співпрацю між науковцями, практиками та політиками для вирішення проблеми психологічних наслідків війни; потенційно вплине на підвищення якості життя людей, які постраждали від війни – відновити своє психічне здоров'я та покращити якість свого життя.

Специфіка наукового дослідження полягає в моніторингу проблем у психологічній науці, що розвивається в особливих умовах воєнного і повоєнного періодів України. Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки є важливим інструментом для подолання наслідків війни та побудови нового, стійкішого та гуманного суспільства. Нами подано приклади наукової продукції наукового дослідження та посилання на них (табл. 2).

Отже, змістове наповнення інформаційного огляду про бойовий стрес і бойову психічну травму є складником системи інформаційно-аналітичного забезпечення освіти, педагогіки, психології. Матеріали цього електронного освітнього ресурсу сприяють забезпеченню інформаційних потреб сфери освіти, педагогіки і психології у воєнний і повоєнний періоди України: допомога людям, які пережили бойові дії, а саме, психологічна підтримка завдяки індивідуальній і груповій психотерапії; соціальна підтримка через створення груп взаємодопомоги, надання матеріальної допомоги; важлива профілактика БПТ через психологічну підготовку (навчання військовослужбовців навичкам управління стресом, копінг-стратегіям); соціальну підтримку через створення сприятливого психологічного клімату у військових підрозділах; ранню ідентифікацію та допомогу завдяки регулярним психологічним оглядам військовослужбовців, надання допомоги при перших ознаках психологічних проблем [2].

Наукова продукція дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної освіти у воєнний і повоєнний періоди України»

Назва наукової продукції	Посилання
Бойовий стрес та бойова психічна травма: інформаційний огляд (відео-проект) / уклад. Я. Пилипчук, О. Углова [2].	https://lib.iitta.gov.ua/740696/
Інформаційний супровід профілактики емоційного вигорання в умовах воєнного стану: симптоми, причини, техніки нормалізації / уклад. Коваленко І. Е. [7].	https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740976
Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.): бібліогр. огляд/ уклад.: Я. Пилипчук, О. Углова [9].	https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742951
Інформаційний супровід освітян щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР): реферат. огляд / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: Пилипчук Я. В., Углова О. В.; заг. ред. Росток М. Л., Лучанінова О. П.; бібліогр. ред. Углова О. В. [6].	https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743707
Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект : аналіт. огляд / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд. Лучанінова О. П.; бібліогр. ред. Углова О. В. [5].	https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743526

Електронний ресурс «Інформаційний супровід профілактики емоційного вигорання в умовах воєнного стану: симптоми, причини, техніки нормалізації» забезпечує доступ до найновіших досліджень і розробок у галузі психології, що дозволяє фахівцям використовувати найефективніші методи профілактики (техніки релаксації, медитації, ведення щоденника, встановлення здорових меж), які допомагають запобігти емоційному вигоранню або зменшити його вплив. Інформаційний супровід профілактики емоційного вигорання в умовах воєнного стану (його симптоми, причини, техніки нормалізації) є важливим інструментом для профілактики емоційного вигорання в умовах воєнного стану. Він допомагає фахівцям зберегти своє психічне здоров'я, підвищити ефективність роботи і продовжувати надавати допомогу іншим людям. Електронний ресурс є частиною відео-проєкту «Безбар'єрний простір ВЧЗО: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій», що є актуальним для осіб з обмеженими можливостями [7].

Підвищеною увагою користувачів електронної бібліотеки НАПН України користується ресурс «Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.)». Інформаційно-аналітичний супровід підготовки військових психологів у воєнний і повоєнний періоди відіграє критично важливу роль у забезпеченні ефективної психологічної підтримки військовослужбовців і цивільного населення. Інформаційний супровід забезпечує доступ до навчальних матеріалів, тренінгів і семінарів, які допомагають військовим психологам розвивати необхідні навички для роботи в кризових ситуаціях. Бібліографічний огляд є частиною онлайн-проєкту «Освіта і наука в умовах війни», в якому подано інформацію через призму історіографії (1991–2024 рр.): у поданих працях розкриваються проблеми підготовки військових психологів, наприклад, ізраїльський досвід; надання психологічної допомоги родинам військовослужбовців, які стикаються зі стресом, втратою близьких людей та іншими труднощами, пов'язаними з війною; розроблення програм соціальної

адаптації для демобілізованих військовослужбовців. Бібліографічний огляд дозволяє систематизувати збір і аналіз даних про психологічні наслідки війни, пояснити психологічні процеси, що відбуваються у воєнний і повоєнний періоди.

Наприклад, електронний ресурс «Інформаційний супровід освітян щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР)» у вигляді реферативного огляду щодо інформаційного супроводу освітян є важливим інструментом для подолання деструктивних наслідків воєнного стану. Це дозволяє освітянам не тільки зберегти власне психічне здоров'я, але й забезпечити психологічну підтримку своїм учням. Реферативний огляд праць на тему подолання деструктивних наслідків воєнного стану дозволяє здійснити індивідуальні стратегії їх подолання; виявити роль соціальних мереж/громадських організацій, які впливають на психологічний стан людей у воєнний період; стати базою для аналізу довгострокових наслідків війни для психічного здоров'я дітей і підлітків, виявити основні аспекти впливу інформаційного супроводу подолання деструктивних наслідків воєнного стану [6].

Матеріал електронного ресурсу «Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект» доводить, що інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання є потужним інструментом для формування громадянського суспільства. Соціальний ефект інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання полягає у формуванні та зміцненні національної свідомості, ідентичності та громадянської позиції у суспільстві через створення єдиного інформаційного простору, зміцнення національної єдності, розвиток патріотичних почуттів, формування активної громадянської позиції, посилення соціальної відповідальності – все це можна знайти в бібліографічному огляді в анотаціях до наукових праць. Підібраний контент адаптований до вікових і психологічних особливостей різних соціальних груп. Аналіз інформаційного супроводу на подану тему сприятиме розумінню змін у ціннісних орієнтаціях,

впливі стресу на когнітивні процеси, зміна мотиваційних стратегій щодо психології виховання патріотизму у воєнний період [5].

Теоретико-методологічні основи психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України мають ключові аспекти, які формують цю основу: так, фокус дослідження треба тримати на травмі і посттравматичному стресовому розладі (ПТСР): представники відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти аналізують цю проблему в наукових працях, систематизують інформацію, подають її у вигляді наукової продукції для викладачів, психологів, бібліотекарів та ін. Упровадження ресурсів допомагає людям справлятися зі стресом (соціальна підтримка, особистісні якості, духовність). Систематизація наукових і практичних знань із теми дослідження допомагає глибше зрозуміти психологічні наслідки для різних груп населення: особливості травми й адаптації дітей; посттравматичні розлади у ветеранів, проблеми з реінтеграцією в суспільство; аналіз психологічних наслідків для цивільного населення. Можемо говорити про інформацію щодо підготовки психологів для роботи в умовах кризи, розробленні навчальних програм, про роль соціальних служб, волонтерів і громадських організацій у наданні психологічної допомоги.

Висновки з дослідження. Здійснивши теоретико-методологічний аналіз психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України щодо її інформаційно-аналітичного супроводу, робимо висновок:

– психологічна наука в Україні нині переживає бурхливий розвиток. Дослідження в цій галузі мають не тільки теоретичне, але й практичне значення, оскільки допомагають розробляти ефективні стратегії для подолання наслідків травми і сприяння психологічному здоров'ю населення;

– учасники дослідження на його теоретико-аналітичному етапі об'єднали свої дії щодо створення наукової продукції, через яку (електронні ресурси як приклади наукової продукції) просліджується вплив на формування державної політики, на психологію виховання і самовиховання особистості, вплив на різні сфери життя: здоров'я та якість життя (психологічна підтримка, профілактика захворювань, розвиток психологічних служб тощо); розвиток передової науки (популяризація психологічної науки, допомога молодим ученим тощо); розвиток освіти (оновлення навчальних програм, створення освітніх ресурсів тощо); розвиток соціальної сфери та культури тощо;

– розпочато узагальнювально-стратегічний етап дослідження.

Перспективи дослідження: зібрана й систематизована інформація може сприяти проведенню масштабних досліджень для розуміння психологічних наслідків війни, створенню нових програм психологічної допомоги відповідно до потреб різних груп населення; підвищенню обізнаності населення щодо важливості психологічної допомоги.

Список використаних джерел

- Бевз Г. М. Трансдисциплінарний підхід у психологічних дослідженнях реформи освіти як складного явища. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. Вип. 22 (51). С. 28–46. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/22_51_2023/social/Bulletin_22_51_Social_and_behavioral_sciences_Bevz.pdf
- Бойовий стрес та бойова психічна травма: інформаційний огляд (відеопроєкт) / уклад.: Я. Пилипчук, О. Углова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука під час війни» (відеопроєкт «Безбар'єрний простір ВЧЗО: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій»)*: [офіц. сайт] / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2024. 19 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/740696/> (дата звернення: 29.12.2024).
- Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (2020–2024): праці, електронні ресурси : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Л. Д. Березівська, Л. О. Пономаренко, О. Б. Бондарчук ; наук. ред., вступна ст. Л. Д. Березівська]. Вінниця : ТВОРИ, 2024. До 25-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/744035> (дата звернення 9.01.2025).
- Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдюнова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ : Талком, 2020. 318 с. URL: <https://ispp.org.ua/2020/11/17/monografiya-zhittiyeviy-svit-i-psichologichna-bezpeka-lyudini-v-umovakh-suspilnix-zmin/> (дата звернення: 15.01.2025).
- Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект : бібліогр. огляд / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд. О. П. Лучанінова ; бібліогр. ред. О. В. Углова]. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука в умовах війни»* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : [офіц. сайт]. Київ, 2024. Ч. 1. 33 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/ER4_NPEdu_vniaso_2024.pdf; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743526> (дата звернення: 21.12.2024).
- Інформаційний супровід освітань щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР) : реферат. огляд / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Я. В. Пилипчук, О. В. Углова, Л. О. Пономаренко; заг. ред. М. Л. Ростока, О. П. Лучанінова ; бібліогр. ред. О. В. Углова]. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука в умовах війни»* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2024. Ч. 1. 41 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/5_ER-ias-ps-2024.pdf; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743707> (дата звернення: 24.12.2024).
- Інформаційний супровід профілактики емоційного вигорання в умовах воєнного стану: симптоми, причини, техніки нормалізації / уклад. І. Е. Коваленко. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука під час війни» (відео-проєкт «Безбар'єрний простір ВЧЗО: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій»)* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : [офіц. сайт]. Київ, 2024. URL: <https://dnpb.gov.ua/my/1-ER-ias-ps-2024.mp4> ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740976> (дата звернення: 29.10.2024).
- Лучанінова О. П. Теоретичні основи психології виховання у вищій школі: інформаційно-аналітичний супровід психології особистості в умовах воєнного часу. *Edukacja i społeczeństwo IX. Zbiór prac naukowych / red.: Tetyana Nestorenko, Renata Bernátová, Dominika Kalita*. Katowice, 2024. С. 132–139. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744050/> <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/2583a312fe258bf61be2fbc498017f63.pdf> (дата звернення: 15.01.2025).
- Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.) : бібліогр. огляд / уклад.: Я. Пилипчук, О. Углова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука в умовах війни»* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : [офіц. сайт]. Київ, 2024. 42 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/MilitaryPsy_Bibl_R_vnsaso_2024.pdf; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742951> (дата звернення: 30.12.2024).
- Титаренко Т. М. Життєконструювання особистості у власному життєвому світі. *Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін* / М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдюнова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ : Талком, 2020. С. 85–101.

11. Тітов І. Г. Життєсвіт людини та її світогляд: онтолого-психологічні механізми взаємодії. *Психологія і суспільство*. 2024. № 1. С. 81–89. <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.081> (дата звернення: 15.01.2025).
12. Цюняк О. П. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до

інноваційної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 20, т. 3. С. 123–126. <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-3-26>. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/20/part_3/28.pdf (дата звернення: 14.01.2025).

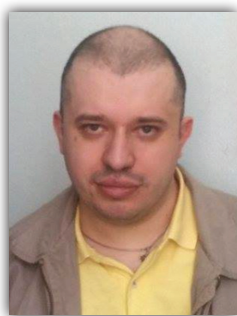
References

1. Bezv, H. M. (2023). Transdyscyplinarnyi pidkhd u psykholohichnykh doslidzhenniakh reformy osvity yak skladnoho yavyschcha [Transdisciplinary approach in psychological studies of education reform as a complex phenomenon]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity [Bulletin of postgraduate education]*, 22 (51), 28-46. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/22_51_2023/social/Bulletin_22_51_Social_and_behavioral_sciences_Bevz.pdf [in Ukrainian].
2. Pylypchuk, Ya., & Uhlova, O. (Comps.). (2024). Boiovy stres ta boiova psykhhichna travma: informatsiyni ohliad (video-proiekt) [Combat stress and combat mental trauma: an informative review (video project)]. In *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka pid chas viiny» (video-proiekt «Bezbariernyi prostir VChZO: informatsiino-analitychna pidtrymka psykhhichnoho zdorovia v umovakh voiennykh realii») [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science during the war" (video project "Barrier-free space of the HCZO: information and analytical support of mental health in the conditions of wartime realities")]*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/740696/> [in Ukrainian].
3. Berezivska, L. D., Ponomarenko, L. O., & Bondarchuk, O. B. (Comps.). (2024). *Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho (2020–2024): pratsi, elektronni resursy [State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V. AT. Sukhomlynskyi (2020–2024): works, electronic resources]: nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. Vinnytsia: TVORY. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/eprint/744035> [in Ukrainian].*
4. Sliusarevskiy, M. M., Naidonova, L. A., Tytarenko, T. M., Tatenko, V. O., Hornostai, P. P., Kochubeinyk, O. M., & Lazorenko, B. P. (2020). *Zhyttievyyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin. Referatyvnyi opys roboty [Life world and psychological security of a person in the conditions of social changes. Abstract description of the work]*. Kyiv: Talkom. Retrieved from <https://ispp.org.ua/2020/11/17/monografiya-zhyttievyyi-svit-i-psixologichna-bezpeka-liudini-v-umovax-suspilnix-zmin/> [in Ukrainian].
5. Luchaninova, O. P. (Comp.). (2024). Informatsiine zabezpechennia natsionalno-patriotynohoho vykhovannia: psykholoho-pedahohichnyi aspekt [Information provision of national-patriotic education: psychological and pedagogical aspect]: bibliohr. ohliad. In *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka v umovakh viiny» [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science in conditions of war" (P. 1)*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/my/ER4_NPEdu_vniaso_2024.pdf; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743526> [in Ukrainian].
6. Rostoka, M. L., & Luchaninova, O. P. (Eds.). (2024). Informatsiyni suprovod osvitiannya shchodo podolannia destruktyvnykh naslidkiv voiennoho stanu (PTSR) [Information support for educators on overcoming the destructive consequences of martial law (PTSD)]: referat. ohliad. In *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka v umovakh viiny» [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science in conditions of war" (P. 1)*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/my/5_ER-IAS-ps-2024.pdf ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743707> [in Ukrainian].
7. Kovalenko, I. E. (Comp.). (2024). Informatsiyni suprovod profilaktyky emotsiynoho vyhorannia v umovakh voiennoho stanu: symptomy, prychny, i tehniki normalizatsii [Information support for the prevention of emotional burnout in the conditions of martial law: symptoms, causes, normalization techniques]. In *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka pid chas viiny» (video-proiekt «Bezbariernyi prostir VChZO: informatsiino-analitychna pidtrymka psykhhichnoho zdorovia v umovakh voiennykh realii») [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science during the war" (video project "Barrier-free space of the HCZO: information and analytical support of mental health in the conditions of wartime realities")]*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/my/1-ER-IAS-ps-2024.mp4>; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740976> [in Ukrainian].
8. Luchaninova, O. P. (2024). Teoretychni osnovy psykholohii vykhovannia u vyschii shkoli: informatsiino-analitychni suprovod psykholohii osobystosti v umovakh voiennoho chasu [Theoretical foundations of psychology of education in higher education: informational and analytical support of personality psychology in wartime conditions]. In T. Nestorenko, R. Bernátová, D. Kalita (Eds.), *Edukacja i społeczeństwo IX. Zbiór prac naukowych* (pp. 132-139). Katowice. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744050/> <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/2583a312fe258bf61be2fbc498017f63.pdf> [in Ukrainian].
9. Pylypchuk, Ya., & Uhlova, O. (Comps.). (2024). Pidhotovka viiskovykh psykholohiv u systemi ukrainskoi osvity cherez pryzmu istoriografii (1991–2024 rr.) [Training of military psychologists in the Ukrainian education system through the prism of historiography (1991–2024)]: bibliohr. ohliad. In *Virtualnyi chytalnyi zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka v umovakh viiny» [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science in conditions of war" (P. 1)*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/my/MilitaryPsy_Bibl_R_vnsaso_2024.pdf ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742951/> [in Ukrainian].
10. Tytarenko, T. M. (2024). Zhyttiekonstruiuvannia osobystosti u vlasnomu zhyttievomu sviti [Life construction of an individual in his own life world]. In M. M. Sliusarevskiy, L. A. Naidonova, T. M. Tytarenko, V. O. Tatenko, P. P. Hornostai, O. M. Kochubein. *Zhyttievyyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin [Life world and psychological security of a person in the conditions of social changes]* (pp. 85-101). Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].
11. Titov, I. H. (2024). Zhyttiesvit liudyny ta yii svitohliad: ontoloho-psykholohichni mekhanizmy vzaiemodii [Human life and worldview: ontological and psychological mechanisms of interaction]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 81-89. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.081> [in Ukrainian].
12. Tsiuniak, O. P. (2020). Synerhetychni pidkhd yak metodolohichna osnova doslidzhennia systemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh mahistriv pochatkovoї osvity do innovatsiinoi dialnosti [The synergistic approach as a methodological basis for the study of the system of professional training of future masters of primary education for innovative activities]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 20, 3, 123-126. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-3-26>. Retrieved from http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/20/part_3/28.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.01.2025

УДК 378.04:[159.98:355](477)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-76-81](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-76-81)

ПИЛИПЧУК ЯРОСЛАВ ВАЛЕНТИНОВИЧ,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, м. Київ, Україна

Yaroslav Pylypchuk,

DrSci (in History), Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: pylypchuk.yaroslav@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9809-3166>

УГЛОВА ОЛЬГА ВІТАЛІЇВНА,

молодша наукова співробітниця відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, м. Київ, Україна

Olga Uglova,

Junior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: ou_edulibinfo@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5888-5142>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОГРАМНОГО КОНТЕНТУ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (на прикладі дисципліни «Військова психологія»)

А Проаналізовано навчально-методичне забезпечення підготовки військових психологів у закладах вищої освіти України. Зокрема, розглянуто чинні навчальні та робочі програми з дисципліни «Військова психологія». З'ясовано, що військова психологія та військова педагогіка розвиваються в умовах сучасних турбулентних трансформацій, спричинених війною в Україні, що є цілком зрозумілим. Розглянуто низку навчальних і робочих програм з викладання навчальної дисципліни «Військова психологія». Комплексний аналіз навчальних планів і робочих програм викладання дисципліни «Військова психологія» у закладах вищої освіти України свідчить про те, що вони якісно відрізняються залежно від року їх розроблення. У мирний час навчальні програми узгоджуються з парадигмою мирного існування української державності, слугуючи доповненням до існуючих курсів загальної психології. У воєнний час війна на сході України в рамках АТО суттєво вплинула на зміст навчальних програм, виданих після 2013 року.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному порівнянні програм, висвітленні основних питань військової психології у двох модулях в одних програмах та акцентуванні уваги на проблемах військових команд і лідерства в інших. Також досліджується роль військової психології, проблеми військових команд і військової дидактики в третій програмі. Автори підкреслюють якісне наповнення деяких програм 2023 року, в яких враховано практичний досвід війни високої інтенсивності, що свідчить про якісний прорив у галузі військової психології та військової педагогіки.

Практичне значення дослідження є подвійним: по-перше, навчальні програми збагачуються практичним досвідом військових психологів, які брали участь у конфліктах високої інтенсивності; по-друге, військові психологи матимуть досвід роботи з широким спектром психогенних розладів серед ветеранів війни. Тому життєво важливо, щоб ветерани війни отримували адекватні реабілітаційні програми та інформаційно-аналітичну підтримку.

Ключові слова: контент-аналіз; робоча програма; навчальна програма; силабус; військова психологія; військова педагогіка

ANALYSIS OF THE PROGRAMME CONTENT FOR TRAINING MILITARY PSYCHOLOGISTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE (based on the discipline "Military Psychology")

С The present article analyses the educational and methodological support for training military psychologists in higher education institutions of Ukraine. In particular, the article discusses the current curricula and work programmes for the discipline "Military Psychology". The article finds that military psychology and military pedagogy are developing in the context of today's turbulent transformations caused by the war in Ukraine, which is quite understandable. A comprehensive review of the curricula and work programmes for teaching the discipline "Military

Psychology" in higher education institutions of Ukraine reveals that these vary qualitatively depending on the year of their development. In peacetime, the curricula were aligned with the paradigm of peaceful existence for Ukrainian statehood, serving as a supplement to existing courses in general psychology. In wartime, the war in eastern Ukraine in the ATO has had a significant impact on the content of curricula published after 2013.

The theoretical significance of the study is evident in its comprehensive comparison of programmes, highlighting the main issues of military psychology in two modules in some programmes, and emphasising the problem of military teams and leadership in others. It also explores the role of military psychology, problems of military teams and military didactics in other programmes. The authors emphasize the qualitative content of some 2023 programmes, which considered the practical experience of a high-intensity war, signifying a qualitative breakthrough in the field of military psychology and military pedagogy.

The practical significance of the study is twofold: firstly, the curricula are enriched by the practical experience of military psychologists who participated in high-intensity conflict; and secondly, military psychologists now have experience with a wide range of psychogenic disorders among war veterans. It is therefore vital that military veterans receive adequate rehabilitation programmes as well as information and analytical support.

Keywords: Content Analysis; Work Program; Curriculum; Syllabus; Military Psychology; Military Pedagogy

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Україна є учасницею нав'язаного воєнного конфлікту з воюючою державою, який має статус конфлікту великої інтенсивності. Це ставить більші виклики перед суспільством, ніж регіональний конфлікт на Сході України, відомий як АТО. Перед Україною у воєнний час постає проблема поповнення психологічного потенціалу та відновлення людського ресурсу воєнних кадрів, у першу чергу тих, хто воює. Також актуалізується проблематика, спрямована на майбутнє – постануть питання реабілітації та адаптації до мирного життя багатьох ветеранів у повоєнний час. У зв'язку з цим буде дуже затребуваний досвід військової психології, яка вивчає багато аспектів підготовки і відновлення військовослужбовців, а також досвід педагогічної науки, яка покликана забезпечити компетентнісний складник тих, хто має підготувати таких фахівців, як військові психологи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показав, що впродовж останнього часу, зважаючи на повномасштабне вторгнення РФ та активні бойові дії, активізувалися дослідження, спрямовані на вивчення проблем підготовки військових психологів.

Зокрема, В. Алещенко проаналізував основні етапи становлення та розвитку військової психології як складника психологічної науки другої половини XIX – початку XXI ст. Основну увагу автора приділено дослідженню особливостей діяльності військових психологів України новітнього періоду та конкретизовано нові напрями і пошук перспективних шляхів психологічного забезпечення в сучасних умовах [1]. Дослідники Г. Дубровінський, А. Ділай показали важливість розвитку емоційного інтелекту (EI) майбутніх військових психологів у системі підготовці фахівців у закладах вищої освіти [3]. А. Кобзар [6] досліджує історію підготовки військових психологів. Л. Мазуренко [8] проаналізовано вплив рольових ігор на формування професійної компетентності військових психологів. Науковцями В. Рижикивим, А. Юрковим [14] розроблено модель формування готовності майбутніх військових психологів до вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності.

Проте нами не знайдено достатньо систематизованих і узагальнених наукових розвідок, у яких би комплексно забезпечувався інформаційно-аналітичний супровід освіт-

нього процесу та було б представлено навчально-методичне забезпечення з підготовки військових психологів у закладах вищої освіти України. Зважаючи на це, нами було вирішено підготувати статтю, де предметом дослідження виступають навчальні програми з підготовки військових психологів, зокрема з дисциплін «Військова психологія», а також приділено увагу військовій педагогіці, яка є генеруючою у системі підготовки будь-яких військових фахівців. На нашу думку, доцільним є проведення інформаційного аналізу опублікованого програмного контенту.

Метою статті є забезпечення адаптивного інформаційно-аналітичного супроводу педагогічної науки та проведення інформаційного контент-аналізу навчальних і робочих програм, зокрема з дисципліни «Військова психологія», як основного складника навчально-методичного забезпечення підготовки військових психологів в освітньому процесі закладів спеціалізованої вищої освіти України.

Викладення основного матеріалу. У межах наукового дослідження відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського за темою «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» (2024–2025) [5] розглянуто й здійснено інформаційний аналіз наявних навчальних/робочих програм із дисципліни «Військова психологія», яка викладається у провідних закладах вищої освіти України.

Наразі виконавцями дослідження вдалося відшукати півтора десятки діючих програм із підготовки військових психологів, які розроблено науковцями в різних, зокрема й спеціалізованих закладах вищої освіти України, що знаходяться у відкритому доступі Інтернет-простору. Зокрема увагу привернули програмні матеріали таких закладів освіти, як-от: Міжрегіональної академії управління персоналом; Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Прикарпатського університету імені Василя Стефаника; Національного університету оборони України; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Так, у Міжрегіональній академії управління персоналом (м. Київ) для бакалаврів у 2007 р. розроблено та у 2008 р.

впроваджено програму з дисципліни «Військова психологія» (М. Левченко). З'ясовано, що цю дисципліну представлено у галузі знань «Соціальні та поведінкові науки». У проаналізованій програмі тільки один розділ із трьох був присвячений військовій психології як галузі психологічної науки. В її змісті виокремлено три модулі :

1. Наукові основи професійної психології.
2. Воєнна психологія як галузь науки.
3. Зміст і особливості професійної діяльності психолога у мирний час.

У кожному з трьох змістових модулів представлено по 14 тем. На самостійну роботу здобувачів вищої освіти програмою передбачено питання самоконтролю та рекомендовано для вивчення перелік літератури [7, с. 1–18].

На нашу думку, у 2018 р. колективом авторів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (О. Романовський, Ю. Панфілов, Б. Фурманець, А. Черкашин, В. Шаполова) розроблено повніші і достатньо змістові методичні рекомендації до дисципліни «Військова психологія» у галузі наук «Психологія», у яких розкрито мету, компетентності, результати навчання та структурно-логічну схему вивчення зазначеної навчальної дисципліни, надано організаційно-методичні вказівки з вивчення матеріалів курсу, з організації самостійної роботи здобувачів освіти, запропоновано систему контролю якості їхнього навчання. Окремо розкрито зміст навчальної дисципліни та виокремлено декілька модулів, у яких висвітлено, зокрема:

1. Предмет, завдання, основні етапи становлення та розвитку військової психології та її методи; емоційно-почуттєва та вольова сфера особистості військовослужбовця; психологічна характеристика особистості військовослужбовця Збройних Сил України; актуальні проблеми психологічного супроводження військової дисципліни та відповідальності військовослужбовців.

2. Робота психолога щодо згуртування військового колективу та формування якостей військовослужбовців, необхідних для ефективного виконання завдань військової служби; психологічні основи процесу спілкування у військовому середовищі; психологічне забезпечення бойових дій.

До кожного з модулів додано перелік питань на іспит, практичні завдання та рекомендовано для вивчення відповідну літературу [16, с. 1–41].

У 2019 р. у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) розроблено силабус навчальної дисципліни «Військова психологія» в галузі наук «Психологія» (Л. Пілецька), у якому подано анотацію до курсу, розкрито мету, політику курсу, представлено прогнозовані результати курсу (формування і розвиток компетентностей), висвітлено організацію навчання курсу та систему його оцінювання, запропоновано перелік рекомендованої літератури. До того ж, для закріплення теоретичних знань з військової психології передбачено чотири практичних заняття, на яких відпрацьовуватимуться різні ситуації реальної практичної психологічної діяльності [13, с. 1–11].

Також у 2019 р. у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського (нині – Національний університет оборони України, м. Київ) розроблено навчальну програму «Військова педагогіка та психологія» для бакалаврів у галузі знань «Освіта/Педагогіка». На жаль, у самій програмі не було вказано її авторів-розробників, які мають заслуговувати на увагу і повагу. Програмою передбачено вивчення чотирьох модулів курсу, зокрема таких, як:

1. Основи військової психології.
2. Військовий колектив і роль військовослужбовців.
3. Військова дидактика/військова педагогіка.
4. Військове виховання/військова педагогіка [15, с. 1–22].

У 2022 р. у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого для підготовки бакалаврів розроблено робочу програму з навчальної дисципліни «Військова педагогіка та психологія» у галузі наук «Право» (Н. Опанасенко), у якій подано опис навчальної дисципліни, висвітлено прогнозовані результати навчання, серед яких визначено загальні компетентності, спеціальні компетентності, програмні результати навчання. Також у програмі розкрито зміст навчальної дисципліни, зокрема, передбачено два змістових модулі:

1. Предмет, завдання і методи військової психології, роль психологічних знань у військово-юридичній діяльності; психологія особистості військовослужбовця; психологія військового колективу; психологічні аспекти лідерства та управління у військовому колективі.

2. Військова педагогіка та роль педагогічних знань у процесі підготовки військовослужбовців; військово-педагогічний процес; принципи навчання і педагогічні умови їх застосування у військово-юридичній діяльності; методи і форми навчання і педагогічні умови їх застосування у військово-юридичній діяльності; сутність і характеристика процесу виховання військовослужбовців; принципи і методи виховання військовослужбовців, педагогічні умови їх застосування у військово-юридичній діяльності.

Окремо окреслено обсяг і структуру навчальної дисципліни, форми педагогічного контролю та засоби оцінювання результатів навчання, критерії оцінювання результатів навчання, педагогічний контроль для здобувачів вищої освіти денної/заочної форми навчання [9, с. 1–24].

У 2023 р. у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ розроблено програму навчальної дисципліни «Військова психологія» (О. Шевяков). Курс поділений на дев'ять тем:

1. Основні поняття, коло проблем військової психології та її основні знаряддя.
2. Військова психологія.
3. Психологія військової діяльності.
4. Предмет вивчення та основні методи дослідження у військовій психології.
5. Характеристика психологічної ефективності діяльності у військовій сфері.
6. Роль психологічних процесів у формуванні військової діяльності.
7. Війна та діяльність в умовах війни.

8. Психологічна експертиза військової діяльності.

9. Робота психолога у сфері політичної діяльності [18, с. 1–12].

Прикладні результати дослідження: Проведений інформаційний аналіз навчальних програм з дисципліни «Військова психологія» показав, що поряд з вивченням військової психології, безумовно, активно використовуються аспекти військової педагогіки. Для забезпечення доступу фахівців до актуальної літератури відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України (завідувач – М. Ростока) у контексті виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» проаналізовано, систематизовано, підготовлено та оприлюднено прикладний науковий доробок – статті, електронні ресурси та апробовано на науково-практичних заходах вітчизняного і зарубіжного форматів, про що свідчать опубліковані тези доповідей дослідників [5]. Зокрема, підготовлено статті, в яких висвітлено джерельну базу забезпечення діяльності військових психологів у ЗСУ, зокрема, законодавчі акти та інші нормативно-правові документи, проаналізовано систему підготовки військових психологів, періодизацію її розвитку та мовний контекст у системі інформаційно-аналітичного супроводу підготовки військових психологів. Джерельну базу дослідження використано при створенні електронних ресурсів, які стануть корисними для підготовки військових психологів в Україні.

Окремо хотілось би звернути увагу на такі поточні та планові прикладні результати наукового дослідження, як-от:

1. Українська система підготовки військових психологів: періодизація через призму історіографії (проаналізовано систему підготовки військових психологів та наведено періодизацію її розвитку в Україні) [10].

2. Методологічні засади інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки і освіти сьогодення (визначено методологічні засади інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки та освіти в умовах сьогодення – встановлено причини та цілі розвитку української психології воєнного періоду, принципи та напрями зосередження уваги вчених і практиків, проаналізовано окремі результати досліджень, прогнозовано наслідки та подано певні висновки на основі вивчення досвіду досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців) [17].

3. Реабілітація від психологічних травм крізь призму праць українських педагогів і психологів (здійснено інформаційно-аналітичний супровід реабілітації військових і цивільних від психологічних травм) [11].

4. Інформаційний огляд «Бойовий стрес та бойова психічна травма» (представлено досвід історіографічного вивчення проблем бойового стресу та бойової психічної травми, надано поради щодо профілактики та допомоги при означених станах, запропоновано літературу з теми) [2].

5. Бібліографічний огляд «Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.)» (присвячено дослідженню

джерел з підготовки військових психологів в Україні за роки незалежності; висвітлено інформацію про нормативно-правову базу, програми, методичні рекомендації, посібники та підручники для підготовки військових психологів; подано дослідження проблем підготовки військових психологів і розвитку військової психології; в Україні) [12].

6. Реферативний огляд «Інформаційний супровід освітан щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР)» (присвячено дослідженням впливу посттравматичного стресового розладу на дітей, підлітків і дорослих: досліджено вплив ПТСР на освітній процес загалом та навчання здобувачів освіти зокрема, запропоновано рекомендації щодо його подолання) [4] тощо.

Висновки з даного дослідження. На основі вищевикладеного інформаційного аналізу програмного контенту (навчальних програм) можна зробити такі висновки:

1. Навчальні програми якісно відрізняються залежно від року написання. Найменш деталізованою є програма М. Левченка, розроблена ще в 2007 р. і опублікована у 2008 р., яка готувалась ще в парадигмі мирного існування української державності. Дисципліна розглядалась радше як доповнення до існуючих курсів із загальної психології, і це цілком зрозуміло.

2. Війна на сході України в АТО наклала свій відбиток на зміст навчальних програм, які розроблено після 2013 р. Достатньо детальною є програма 2018 р. авторів О. Романовського, Ю. Панфілова, Б. Фурманець, А. Черкашина, В. Шаполової, в якій розглянуто основні питання військової психології. На нашу думку, курс і навчальна програма є найкращими з усіх навчально-методичних примірників, що проаналізовано нами. У силабусі 2019 р. Л. Пілецької розглянуто військову психологію як навчальну дисципліну. У програмі 2019 р. Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського приділено головну увагу проблемам формування і розвитку військових колективів і військовій дидактиці.

3. Програма 2022 р. (Н. Опанасенко) робить наголос на проблемах військового колективу та лідерства.

4. Програма 2023 р. О. Шевякова, на нашу думку, є однією з кращих програм з дисципліни «Військова психологія» (курс достатньо деталізований і торкається основних тем військової психології. Треба зазначити, що цей курс розроблявся в 2023 р. вже під час повномасштабного вторгнення військ росії в Україну і тому був врахований практичний досвід війни великої інтенсивності;

5. У поствоєнний період навчальні програми дисципліни «Військова психологія» матимуть вищий фаховий рівень, ніж до 2022 р. Досвід російсько-української війни, на думку авторів, дозволить зробити якісний прорив у галузі військової психології та військової педагогіки. Навчальні програми збагатяться практичним досвідом військових психологів, які брали участь у конфлікті високої інтенсивності.

Отже, варто зазначити, що російсько-українська війна є наймасштабнішим конфліктом із часів Другої Світової війни. Також її особливістю є висока технологічність, зокрема відмітимо використання дронів і вплив на психологічну

розбалансованість населення (що також має стати одним із предметів військової психології). Тому чим технологічнішою стає війна, тим більший вплив вона спричиняє на психіку її учасників. Безумовно, що у наближеному майбутньому, військові психологи матимуть досвід у роботі з широким проявом психогенних розладів серед ветеранів воєн, а військові ветерани потребуватимуть адекватних програм реабілітації. Як наслідок, необхідна організація оперативного та якісного інформаційно-аналітичного забезпечення підготовки таких висококваліфікованих фахівців із військової педагогіки і військової психології.

Перспективи подальших розвідок. Проблема підготовки військових психологів є перспективною науковою проблемою, оскільки проблема реабілітації військових ветеранів потребуватиме значної кількості фахівців, не говорячи вже про те, що підготовка військовослужбовців до ведення воєнних дій високої інтенсивності – це також справа якісної військово-педагогічної й військово-психологічної

озброєності знаннями, вміннями, навиками, сформованими відповідно до компетентностей та набутими компетенціями.

У зв'язку з цим збільшиться кількість наукових закладів, які будуть готувати спеціалістів за напрямками «Військова психологія» та «Військова педагогіка». Широко буде використовуватися закордонний досвід, особливо ізраїльський. Збагачені польовим матеріалом (практичним досвідом бойових дій) військові психологи будуть розробляти чимраз досконаліші програми. Історіографія діяльності військових психологів буде поповнюватись новим матеріалом, який треба буде систематизувати, узагальнити та опублікувати задля вивчення широким загалом. Тому в рамках нашого наукового дослідження у 2025 році очікуються прикладні результати – дайджест провідних спеціалізованих видань із психологічних наук та інформаційно-аналітичний довідник, до яких буде включено напрацьовані під час дослідження матеріали.

Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. Військова психологія: ретроспективний аналіз та подальший розвиток. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2015. № 2. С. 46–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2015_2_7/ (дата звернення: 12.01.2025).
2. Бойовий стрес та бойова психічна травма: інформаційний огляд (відеопроект) / уклад. Я. Пилипчук, О. Углова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука під час війни» (відеопроект «Безбар'єрний простір ВЧЗО: інформаційно-аналітична підтримка психічного здоров'я в умовах воєнних реалій»)* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2024. 19 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/740696/> (дата звернення: 29.10.2024).
3. Дубровинський Г., Ділай А. Мотиваційні установки як предиктори емоційного інтелекту військового психолога. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Т. 73, № 3. С. 65–72. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-65-72>.
4. Інформаційний супровід освітан щодо подолання деструктивних наслідків воєнного стану (ПТСР): реферативний огляд (част. 1) / упоряд.: Я. В. Пилипчук, О. В. Углова, Л. О. Пономаренко; за заг. ред. М. Л. Ростки, О. П. Лучанінової; бібліогр. ред. О. В. Углова. *Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект)* / НАПН України ; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2024. 38 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743707/> (дата звернення: 12.01.2025).
5. Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України (2024–2025). *Електронна бібліотека НАПН України*. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/themes/0124U000842/> (дата звернення: 12.01.2025).
6. Кобзар А. О. Із історії підготовки військових психологів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 66–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_13 (дата звернення: 14.08.2024).
7. Левченко М. О. Навчальна програма дисципліни «Воєнна психологія» (для бакалаврів). Київ : МАУП, 2008. 18 с. URL: <https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/manuals/f32dea97-7a67-4a3d-89ab-3997cae9a8cd.pdf> (дата звернення: 12.01.2025).
8. Мазуренко Л. Рольові ігри як метод освітньої підготовки військових психологів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 6. С. 268–275. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/12436/12497> (дата звернення: 14.08.2024).
9. Опанасенко Н. О. Робоча програма навчальної дисципліни «Військова педагогіка та психологія (у тому числі лідерство)» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 24 с. URL: <https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/ok-27-vyui-vijskova-pedagogika-ta-psyhologiya-u-tomu-chysli-liderstvo.pdf> (дата звернення: 07.08.2024).
10. Пилипчук Я. В., Росток М. Л., Коваленко І. Е. Українська система підготовки військових психологів: періодизація через призму історіографії. *Вісник аграрної історії*. 2024. Вип. 47. С. 293–315. <https://doi.org/10.31392/VAH-2024.47-48.27>.
11. Пилипчук Я. В., Пономаренко Л. О. Реабілітація від психологічних травм крізь призму праць українських педагогів та психологів. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Вип. 8. С. 99–124. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-99-124>.
12. Підготовка військових психологів у системі української освіти через призму історіографії (1991–2024 рр.): бібліогр. огляд / уклад.: Я. Пилипчук, О. Углова. *Віртуальний читальний зал освітянина. Рубрика «Освіта і наука в умовах війни»* / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2024. 42 с. URL: https://dnpb.gov.ua/my/MilitaryPsy_Bibl_R_vnsaso_2024.pdf; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742951> (дата звернення: 30.11.2024).
13. Пілецька Л. С. Силабус навчальної дисципліни «Військова психологія». Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2019. 11 с.
14. Рижиков В., Юрков А. Розробка моделі формування готовності майбутніх військових психологів до вирішення конфліктних ситуацій у професійній діяльності. *Молодь і ринок*. 2021. № 7/8. С. 43–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2021_7-8_10 (дата звернення: 14.08.2024).
15. Робоча програма навчальної дисципліни військова педагогіка та психологія. Київ : Нац. ун-т оборони України імені Івана Черняхівського, 2019. 22 с.
16. Романовський О. Г., Панфілов Ю. І., Фурманець Б. І., Черкашин А. І., Шаполова В. В. Методичні рекомендації до дисципліни «Військова психологія» для студентів. Харків : НТУ «ХП», 2018. 41 с.
17. Росток М. Л. Методологічні засади інформаційно-аналітичного супроводу психологічної науки і освіти сьогодення. *Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»)*. 2024. Вип. 2(215). С. 24–33. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)-24-33](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)-24-33).
18. Шевяков О. В. Робоча програма навчальної дисципліни «Військова психологія». Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 12 с.

References

1. Aleshchenko, V. I. (2015). Viiskova psyholohiia: retrospektivnyi analiz ta podalshyi rozvytok [Military psychology: retrospective analysis and further development]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyh systemamy [Theory and practice of social systems management]*, 2, 46-53. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2015_2_7/ [in Ukrainian].

2. Pylypchuk, Ya., & Uhlova, O. (Comps.). (2024). Boiovyi stres ta boiova psykhychna trauma: informatsiinyi ohliad (video-proiekt) [Combat stress and combat mental trauma: an informative review (video project)]. In *Virtualnyi chytalni zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka pid chas viiny» (video-proiekt «Bezbarieryni prostir VChZO: informatsiino-analitychna pidtrymka psykhychnoho zdorovia v umovakh voiennykh realii») [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science during the war" (video project "Barrier-free space of the HCZO: information and analytical support of mental health in the conditions of wartime realities")]*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/740696/> [in Ukrainian].
3. Dubrovynskyi, H., & Dilai, A. (2023). Motyvatsiini ustanovky yak predyktory emotsiinoho intelektu viiskovoho psykholoha [Motivational attitudes as predictors of emotional intelligence of a military psychologist]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 73, 3, 65-72. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-65-72> [in Ukrainian].
4. Rostoka, M. L., & Luchaninova, O. P. (Eds.). (2024). Informatsiinyi suprovid osvitiann shchodo podolannia destruktyvnykh naslidkiv voiennoho stanu (PTSR) [Information support for educators on overcoming the destructive consequences of martial law (PTSD)]: referat. ohliad. In *Virtualnyi chytalni zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka v umovakh viiny» [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science in conditions of war"]* (P. 1). DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/my/5_ER-IAS-ps-2024.pdf ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743707> [in Ukrainian].
5. Informatsiino-analitychnyi suprovid psykholohichnoi nauky u voiennyi i povoiennyi periody Ukrainy (2024–2025) [Information and analytical support of psychological science in the war and post-war periods of Ukraine (2024–2025)]. *Elektronna biblioteka NAPN Ukrainy [Electronic library of the National Academy of Sciences of Ukraine]*. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/cgi/stats/report/themes/0124U000842/> [in Ukrainian].
6. Kobzar, A. O. (2015). Iz istorii pidhotovky viiskovykh psykholohiv [From the history of training of military psychologists]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky [Actual problems of sociology, psychology, pedagogy]*, 4, 66-68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_4_13 [in Ukrainian].
7. Levchenko, M. O. (2008). *Navchalna prohrama dystsypliny «Voienna psykholohiia» (dlia bakalavriv) [Educational program of the discipline "Military Psychology" (for bachelors)]*. Kyiv: MAUP. Retrieved from <https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/manuals/f32dea97-7a67-4a3d-89ab-3997cae9a8cd.pdf> [in Ukrainian].
8. Mazurenko, L. (2024). Rolovi ihry yak metod osvitnoi pidhotovky viiskovykh psykholohiv [Role-playing games as a method of educational training of military psychologists]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky [Perspectives and innovations of science]*, 6, 268-275. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/12436/12497> [in Ukrainian].
9. Opanasenko, N. O. (2022). *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Viiskova pedahohika ta psykholohiia (u tomu chysli liderstvo)» dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan 08 «Pravo» spetsialnosti 081 «Pravo» [Work program of the educational discipline "Military pedagogy and psychology (including leadership)" for students of higher education of the first (bachelor's) level of higher education in the field of knowledge* 08 "Law" specialty 081 "Law"]. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. Retrieved from <https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/ok-27-vyui-vijskova-pedagogika-ta-psyhologiya-u-tomu-chysli-liderstvo.pdf> [in Ukrainian].
10. Pylypchuk, Ya. V., Rostoka, M. L., & Kovalenko, I. E. (2024). Ukrainska systema pidhotovky viiskovykh psykholohiv: periodyzatsiia cherez pryzmu istoriohrafii [The Ukrainian training system of military psychologists: periodization through the prism of historiography]. *Visnyk aharnoi istorii [Herald of agrarian history]*, 47, 293-315. DOI: <https://doi.org/10.31392/VAH-2024.47-48.27> [in Ukrainian].
11. Pylypchuk, Ya. V., & Ponomarenko, L. O. (2024). Reabilitatsiia vid psykholohichnykh travm kriz pryzmu prats ukraïnskykh pedahohiv ta psykholohiv [Rehabilitation from psychological injuries through the prism of works of Ukrainian teachers and psychologists]. *Naukovo-pedahohichni studii [Scientific and pedagogical studies]*, 8, 99-124. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-99-124> [in Ukrainian].
12. Pylypchuk, Ya., & Uhlova, O. (Comps.). (2024). Pidhotovka viiskovykh psykholohiv u systemi ukrainskoi osvity cherez pryzmu istoriohrafii (1991–2024 rr.) [Training of military psychologists in the Ukrainian education system through the prism of historiography (1991–2024)]: bibliohr. ohliad. In *Virtualnyi chytalni zal osvitiannya. Rubryka «Osvita i nauka v umovakh viiny» [Virtual reading room of an educator. Heading "Education and science in conditions of war"]*. DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. Kyiv. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/my/MilitaryPsy_Bibl_R_vnsaso_2024.pdf ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742951> [in Ukrainian].
13. Piletska, L. S. (2019). *Sylabus navchalnoi dystsypliny Viiskova psykholohiia [Syllabus of the educational discipline "Military Psychology"]*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
14. Ryzhykov, V., & Yurkov, A. (2021). Rozrobka modeli formuvannia hotovnosti maibutnykh viiskovykh psykholohiv do vyrishennia konfliktnykh sytuatsii u profesiinii diialnosti [Development of a model of formation of readiness of future military psychologists to resolve conflict situations in professional activities]. *Molod i rynek [Youth and the market]*, 7/8, 43-47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2021_7-8_10 [in Ukrainian].
15. *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny viiskova pedahohika ta psykholohiia [Military pedagogy and psychology curriculum]*. (2019). Kyiv: Nats. un-t oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].
16. Romanovskiy, O. H., Panfilov, Yu. I., Furmanets, B. I., Cherkashyn, A. I., & Shapolova, V. V. (2018). *Metodychni rekomendatsii do dystsypliny «Viiskova psykholohiia» dlia studentiv [Methodological recommendations for the discipline "Military Psychology" for students]*. Kharkiv: NTU «KhPl» [in Ukrainian].
17. Rostoka, M. L. (2024). Metodolohichni zasady informatsiino-analitychnoho suprovodu psykholohichnoi nauky i osvity sohodennia [Methodological principles of informational and analytical support of psychological science and education today]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 2 (215), 24-33. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)24-33](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)24-33) [in Ukrainian].
18. Sheviakov, O. V. (2023). *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Viiskova psykholohiia» [Working program of the educational discipline "Military Psychology"]*. Dnipro: Dniprovskiy derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 12.01.2025

УДК 316.6-159.938-37.01

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-82-86](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-82-86)

ПІНЧУК ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА,

кандидатка психологічних наук,

старша наукова співробітниця відділу психології малих груп та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна

Olena Pinchuk,

PhD, Senior Researcher at the Department of Psychology of Small Groups and Communities,

Institute of Social and Political Psychology National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

E-mail: Olenipinchuk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-7455-2287>

ПСИХОЕДУКАЦІЯ І ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА РОДИНАМ, ДІТЯМ І ПІДЛІТКАМ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ ВТРАТУ: ПРОФІЛАКТИКА УСКЛАДНЕНОГО ГОРЯ

A Розглянуто різні психологічні теорії розуміння специфіки психології горювання, проаналізовано публікації останніх років щодо багатомірної теорії горя, подвійного процесу подолання, ознак адаптивного та дезадаптивного горя.

Сформульовано висновки з дослідження потреби населення України у психоедукації, з метою зростання стійкості, подолання стресу від повномасштабної війни і втрат, допомоги родинам і дітям загиблих військових у переживанні горя.

Визначено основні напрями психологічної просвіти; надано рекомендації батькам, учителям, соціальним працівникам і широкому загалу щодо профілактики дезадаптивного горя у дорослих, дітей і підлітків, які переживають втрату близької людини.

Ключові слова: психоедукація; горе і втрата; багатомірна теорія горя; адаптивна та дезадаптивна реакція горя; психосоціальна підтримка дітям і підліткам

PSYCHOEDUCATION AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR FAMILIES, CHILDREN AND ADOLESCENTS COPING WITH LOSS: PREVENTING COMPLICATED GRIEF

S Due to prolonged hostilities, the number of families and children who have lost loved ones continues to increase.

The prevalence and devastating consequences of childhood trauma and grief require targeted and widespread psychosocial care and psychoeducation aimed at reducing the risk of maladaptive grief.

We currently lack sufficient methods to assist families and children who have suffered trauma and loss.

However, such methods will probably never be enough.

Keywords: psychoeducation; grief and loss; multidimensional theory of grief; adaptive and maladaptive grief reactions; psychosocial support for families; children and adolescents

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Через тривалі бойові дії кількість родин і дітей, які втратили рідних постійно зростає. Поширеність і згубні наслідки дитячої травми і горя вимагають цілеспрямованої та широко розповсюдженої психосоціальної допомоги та психоедукації, спрямованої на зменшення ризику виникнення дезадаптивного горя. Наразі ми маємо недостатньо методів допомоги родинам і дітям, які постраждали від травм і втрати, хоча, вочевидь, таких методів, мабуть ніколи не буде достатньо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Існує цілий перелік теоретичних моделей, що описують процес горювання. Це теорії Зигмунда Фрейда, Елізабет Кюблер-Рос, Еріка Ліндемана, Джона Боулбі, Ваміка Волкана, Джорджа Поллока, Коліна Паркеса та ін. Найбільш розповсюджений у психологічній літературі, після класичної моделі втрати за Зигмундом Фрейдом, опис горювання Елізабет Кюблер-Рос. Однак, при всій повазі до вищеозначених теорій, ми надалі

спиратимемося на багатомірну теорію горя [9; 10], яка дозволяє пролити світло на адаптивні та дезадаптивні реакції горя, фактори ризику, причинно-наслідкові зв'язки, ключові моменти у прояві горя необхідні для того, щоб спрямувати цій складний процес.

На теорію багатомірного горя спираються фахівці Інституту політики психічного здоров'я, Meadows США, та цілої мережі американських центрів психічного здоров'я. Цей досить новий підхід розглядає причини горя не в утраті прихильності, а в руйнації особистої концепції світу. Кожна людина має передбачуваний світ, базове уявлення про те, як усе влаштовано, і про своє місце в реальності. За своєю суттю ці переконання втілюють ідею про те, що світ в основі своїй доброзичливий, що життя має сенс і людина – це цінність. [7]. Смерть, особливо несподівана і травматична, може зруйнувати ці базові переконання. Травма перевертає нашу довіру до світу і розуміння життя. Ми втрачаємо почуття передбачуваності, контролю над реальністю і віру в нашу

здатність захистити наших рідних. Майже чверть скорботних, повідомили про втрату нематеріальних цінностей, таких як почуття безпеки або способу життя [19].

Теорія багатовимірного горя пристосована для допомоги дітям, які переживають горе і втрату близької людини. Вона охоплює комплексну концептуалізацію горя і може бути особливо корисною для психоедукації батьків, які допомагають своїм дітям пережити втрату, вчителям, лікарям і психологам, а також загалом для кращого розуміння терапії горя.

Згідно з концепцією багатовимірного горя, реакції горя в дитинстві можна характеризувати трьома вимірами: дистрес розлуки, екзистенціальний дистрес/дистрес ідентичності, дистрес, пов'язаний з обставинами.

Дистрес розлуки виникає у відповідь на фізичну відсутність і неможливість возз'єднатися з померлим. Екзистенціальний дистрес/дистрес ідентичності включає особисті екзистенційні проблеми, спричинені смертю близької людини і можуть бути пов'язані з ідентичністю. Дистрес, спричинений обставинами, включає тривожні думки та емоційний біль через причину і обставини смерті. Він виникає, коли смерть відбувається в потенційно травматичних, тривожних умовах [9].

Згідно з цією теорією горя, на відміну від посттравматичного стресу, кожен аспект горювання теоретично має адаптивний або корисний компонент, наприклад, у випадку дистресу розлуки, пошук здорових способів відчуття зв'язок із померлим [9; 10; 11; 12]. Отже, лікування травмованої молоді вимагає уваги до різних способів, якими реакції горя можуть проявлятися незалежно від ПТСР і в поєднанні з ним.

Зауважимо, що на відміну від родин загиблих в Ірані та Афганістані військовослужбовців США, які перебувають в умовах миру, українські родини загиблих знаходяться в умовах війни, або вимушеної міграції. Отже, мають більшу вірогідність отримати комбіновану травматизацію зі складнішим перебігом процесу горювання.

Адаптивне та дезадаптивне горе розрізняються за низкою ознак. Хоча горе найчастіше позначається на психічному здоров'ї протягом 6–12 місяців після втрати, зазвичай є «червоні прапорці», які вказують на те, що комусь додання горя дається важче. Так, здатність людини згадувати про померлого з посмішкою крізь сльози – є ознакою успішнішого подолання горя. Позитивні емоції (незважаючи на горе) допомагають створити ідеалізований образ втраченої людини та зміцнюють зв'язок з оточуючими, які можуть надати підтримку. Це вважається адаптивною реакцією. Натомість, є «ризик скорботи» і фактори, що ускладнюють процес горювання: провинна, жаль, ізоляція; множинні втрати; фінансові труднощі; залежність від стосунків або конфлікти з померлим; індивідуальна історія психічних проблем; раптовість та болючі обставини смерті; близькість стосунків із померлим.

Критеріями дисфункціонального горя є: суїцидальні думки, плутанина щодо ідентичності, апатія, труднощі з позитивними спогадами про померлого та відчуття безглуздості життя. Важливо, щоб фахівці в соціальних

галузях і батьки, діти яких переживають трагедію розпізнавали прояви горя, оскільки люди не завжди усвідомлюють зв'язок своїх проблем із втратою. Найпоширенішими симптомами є безсоння та проблеми з концентрацією. Зважаючи, що через війну велика кількість українців переживають втрату, психологам, освітянам, соціальним працівникам і батькам бажано набувати знань із подолання горя та бути готовими оцінювати ризик суїциду у людей, які переживають втрату, особливо якщо це діти та підлітки.

Фахівці Центру травм та горя при Центрі психічного здоров'я ім. Хакетта, Інститут політики у галузі психічного здоров'я Медоуз пропонують TGCT – фахове втручання, для попередження дезадаптивних реакцій горя. Воно триває 12–36 тижнів залежно від потреб учасників [2].

Модуль I. «Основні знання та навички» – охоплює психосвіту щодо загальних реакцій на травму (включаючи адаптивні та неадаптивні реакції горя); навичок емоційної регуляції для управління реакціями та згадуваннями про втрату; а також зміцнення навичок соціальної підтримки.

Модуль II. «Опрацювання травматичних переживань» – розвиває здатності молоді долати інтенсивні негативні емоції, зменшення соціальної ізоляції, бажання помсти, зниження ризикованої поведінки та формування нарративу про травму, зокрема опрацювання інтервенційних фантазій.

Модуль III. «Пропрацювання переживань горя» має на меті зменшення дезадаптивної реакції горя і сприяння адаптивним реакціям горя.

Ключові показники результатів інтервенцій включають посттравматичний стрес, симптоми депресії та дезадаптивної реакції горя.

Незважаючи на те, що проблеми, з якими стикаються діти та сім'ї загиблих військовослужбовців, можуть призвести до ПТСР та мати негативний вплив на здоров'я і благополуччя [4], є обнадійливі дані, що діти військовослужбовців загалом стійкі [12; 16; 20]. Особливо, якщо вони отримують необхідну підтримку і турботу в періоди гострого лиха.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед проблем, що їх повномасштабна війна росії проти України поставила перед українським суспільством і конкретно перед психологічною наукою та практикою, особливо нагальною є допомога родинам, дітям і підліткам загиблих військовиків. Для надання психосоціальної допомоги та створення простору підтримки скорботним, вкрай важливим є питання вивчення світового досвіду та організація психологічної просвіти щодо психології горювання для психологів, учителів, батьків і широкого загалу.

Мета статті. Дане дослідження призначене для аналізу світової теорії та практики допомоги скорботним, із метою кращого розуміння природи горя та подальшого використання в психологічній, соціальній і освітній практиці допомоги родинам, які переживають втрату, в подоланні горя.

Викладення основного матеріалу. Горе – невід'ємна частина життя, але в наших силах навчити дітей сприймати його особливим чином, щоб воно стало джерелом пам'яті,

любіві та сили, а не вічним тягарем. Горе може бути довгостроковим, тривалим і впливати на дітей по-різному в залежності від їх віку. Так само різною, відповідно віку, має бути допомога. Наприклад, нещодавно на екрани вийшов епізод популярної міжнародної дитячої програми «Вулиця Сезам», де Елмо і Джессі згадують дядько Джека.

Відеоролик показує дітям, що існує безліч способів згадати померлу людину та шанувати її пам'ять. А також у ньому розповідається про «повторне переживання скорботи» по аналогії зі зміною сезонів, які з'являються та щезають. Отже, ресурси Sesame Workshop, які ґрунтуються на психологічних науках, допомагають дорослим підтримувати дітей у процесі переживання горя (Elmo and Jesse Remember Uncle Jack).

Вік, постійна підтримка сім'ї та обставини смерті відіграють важливу роль у тому, як може реагувати мала дитина на втрату. Наприклад, дворічній дитині знадобиться простіше пояснення, ніж шестирічній. Молодші діти, тим частіше попросять повторити пояснення багато разів. Найкраще дати ініціативу дитині, ви повинні поважати цей запит, оскільки саме це потрібно їй, щоб пережити і засвоїти втрату. Коли йдеться про реакцію дитини на смерть близької людини, передбачається, що емоційна близькість дитини до втраченої близької людини відіграє вирішальну роль у реакції дитини та її здатності справлятися із втратою.

Потрібно, щоб особи, які дбають про дитину, були доступними, навіть якщо вони теж травмовані, переживають втрату і сумують. Це можуть бути щоденні казки перед сном, створення простору для вільного часу, щоб дозволить дитині пройти через процес скорботи інтегрованим чином.

Американська психологиня, фахівець з допомоги скорботним, Робін Гудмен, дає наступні поради батькам, діти яких переживають горе.

Коли діти, що переживають трагічні події, нам важко зрозуміти, що їм сказати і як допомогти. Поговоріть з дитиною: почніть із загального твердження чи запитання, а потім послухайте відповідь, шукайте можливості зафіксувати, що ви її почули і зрозуміли, продовжуйте розмову далі, рекомендує Робін Гудмен. Будьте чесними: використовуйте мову відповідно до віку, діліться основною інформацією та виправляйте дезінформацію. Це нормально сказати «я не знаю» і зосередитися на тому, що ви знаєте. Дитяча уява чи чутки, швидше за все, засмучують більше.

Використовуйте рутину та структуру, щоб запевнити дітей, що у них усе буде добре, у вас усе гаразд, і життя в їхньому світі триває. Переконайте їх, що ви поруч, щоб піклуватися про вашу родину. Повернення до школи та звичної діяльності, навіть якщо це не здається гарною ідеєю, забезпечує передбачуваність. Знайомі, відволікаючи або навіть веселі заняття створюють баланс і відкривають перспективу.

Будьте розсудливими щодо медіа. Якщо подія була в новинах, вимкніть або обмежте перегляд, особливо для маленьких. Слідкуйте за тим, які новини та соціальні мережі використовують діти та підлітки, і обговорюйте зміст.

Моделювання подолання: дорослі мають почуття і можуть допомогти дітям, моделюючи відповідні здорові способи подолання смутку.

Заохочуйте самовираження: дітям легше виражати свої думки та почуття в малюнках, музиці, іграх і віршах. Будьте обережні, не деталізуйте, а перевірте, як вони почувуються, і допоможіть їм почуватися краще.

Залишайтеся на зв'язку: бути на зв'язку з друзями, сім'єю, спільнотою може бути особливо цілющим, коли ви сумні, приголомшені та самотні. Нагадайте дітям про засоби отримання допомоги і людей, які допоможуть.

Забезпечуйте комфорт і обіймайте своїх близьких. Обійми – подаровані та отримані – допомагають усім, молодим і старим.

Шукайте обнадійливі приклади життєвих історій. Коли є можливість – простягніть руку, запропонуйте допомогу, підключіться до інших щодня.

Реакції з часом змінюються. У перші дні та тижні діти не будуть на себе схожі. Вони можуть відчувати: смуток, занепокоєння, гнів, провину. Можуть з'явитися проблеми зі сном, їжею, рівнем активності, поведінкою вдома та у школі, тривожні прояви можуть виникати і зникати. Якщо ситуація за кілька місяців не покращується, зверніться до консультанта.

Події нашого буремного сьогодення часто є тривожними для підлітків. І хоча інколи здається, що думка їхніх друзів це єдине, що їх цікавить, проте підлітки звертаються до дорослих, щоб почуватися в безпеці під час війни.

Коли юність балансує на межі дорослого життя, постає питання, як ми можемо навчити їх долати страхи війни? Правда в тому, що вони не лише навчаються грати в баскетбол, а також можуть набути навичок стійкості — здатності добре адаптуватися перед значними джерелами стресу.

Смерть близької людини – це завжди болісна втрата, але для підлітків цей досвід може бути особливо складним через особливості цього етапу розвитку. Підлітковий вік – це період інтенсивних змін: фізичних, зовнішніх, гормональних, емоційних, соціальних і когнітивних, коли формується ідентичність, прагнення до незалежності, воля та власне бачення майбутнього. Втрата може порушити ці процеси, призвести до внутрішньої дезорієнтації та складних емоційних переживань [1]. Коли помирає хтось значущий, підліток може відчувати незрозумілі емоції, які заважають нормальному руху життя. Дорослі можуть не розпізнати певну позитивну чи негативну поведінку підлітка, яка пов'язана з втратою. Наприклад, підліток, може відчувати провину або почуття відповідальності перед сім'єю. Він також може відмовитися від спілкування з однолітками та сидіти вдома, може відкласти свої плани, щоб підтримати родину. Інший школяр може втратити мотивацію до навчання, тому що відчуває свою самотність, а життя позбавленим сенсу. Горе підлітка, так само, як і переживання дорослого може коливатися подібно припливам і відпливам. Реакції підлітків на горе можуть бути різними та не завжди очевидними. Вони відрізняються від реакцій дорослих і часто залишаються незрозумілими зовні. У нормі, коли підліток навчається інтегрувати спогади, зберігаючи все найкраще і створюючи світлий образ, знаходить вітуху в спогадах і роздумах. Інтеграція спогадів – це переосмислення відносин із померлим і знаходження нового місця для нього у своїй пам'яті. Підліток починає сприймати

спогади про померлого не як джерело постійного болю, а як частину свого минулого. Він може розповісти історії друзям, згадувати його поради або жарти, зберігаючи при цьому пам'ять про нього живою.

Із часом людина починає фокусуватися на позитивних спогадах про померлого, на тому, чого він навчився, які гарні часи вони провели разом. Людина потойбіч може стати порадником для того, хто любив її. Підліток може уявляти, щоб порадив йому померлий у певній ситуації, або як відреагував на його досягнення. Це допомагає зберегти зв'язок із померлим і відчувати його підтримку навіть після смерті. Проте цілком нормально стикатися з моментами та ситуаціями, які нагадують про втрачену людину і викликають смуток або тугу.

Що саме допоможе вам навчити стійкості вашого підлітка? У кожної людини свій шлях до стійкості, і ваше взаєморозуміння тут на першому місці.

У 2011 році, коли США воювали проти Іраку, Афганістану і Лівії, Американська психологічна асоціація опублікувала поради батькам і вчителям підлітків під час війни [1].

За нагоди поговоріть із підлітком, навіть якщо здається, що він не хоче з вами розмовляти. Іноді найкращий час – це коли ви займаєтеся домашніми справами, що дозволяє підлітку зосередитися на чомусь іншому, поки ви розмовляєте. Коли у підлітка виникають питання, відповідайте на них чесно і впевнено. Запитайте його думку про те, що відбувається, й уважно вислухайте. Не знецінюйте почуття і не лякайтесь – просто вислухайте його думку. Заохочуйте підлітка уникати узагальнень і будьте чесні у власних почуттях, але завжди підтримуйте та підбадьорюйте його. Ви можете сказати: «Я теж трохи боюся, але знаю, що ми готові до всього, і що ми впораємося».

Зробіть свій будинок безпечним місцем для підлітка в емоційному плані. Виділіть час для родини, а також для друзів вашого підлітка.

Заохочуйте підлітка робити «перерви у перегляді новин». Один перегляд інформує підлітків; повторний – тільки додає стресу та не приносить жодних нових знань. Однак ви можете використовувати новини як каталізатор для обговорення з підлітками їхніх почуттів і страхів.

Стрес війни посилює щоденні стреси, якими сповнене життя молоді. Ваш підліток і так відчуває екстремальні підйоми та спади через коливання рівня гормонів; тривожність, невизначеність і небезпека під час війни можуть зробити ці зрушення екстремальними. Батьки мають ставитися з розумінням до свого підлітка, але спокійно і стійко реагувати на сердиту або похмуру поведінку дитини. Ви не вимагаєте чогось надзвичайного, але очікуєте, що він зробить все належне.

Під час війни складіть план дій і дотримуйтесь його. Може бути обнадійливим, коли розклад життя в родині і дома залишається незмінним, особливо в тривожні часи. Хоча підлітки можуть любити зміни, вони однак прагнуть стабільності у своєму домі, особливо, коли непевна ситуація зовні.

Дбайте про себе, щоб ви могли дбати про підлітка. Інакше у вас не вистачить терпіння та креативності, коли

ваш підліток переживатиме буремні моменти дорослішання, намагаючись знайти баланс між відстороненням від вас і бажанням почуватися у безпеці біля вас, у родині під час війни.

Скажіть підліткам, що з ними все буде гаразд. Залучайте їх до планування стратегії дій у надзвичайному випадку та обговоріть, що робитиме кожен член сім'ї у різних ситуаціях. Спостерігайте за своїм підлітком, щоб помітити ознаки страху і занепокоєння, які він не може висловити словами. Раптово знизилася успішність у навчанні? Дитина надзвичайно похмура чи замкнута? Вона може відчувати тиск від того, що відбувається у навколишньому світі. Якщо у підлітка є проблеми з висловлюванням своїх почуттів словами, запропонуйте йому використовувати щоденник, надсилати вам інтернет-повідомлення для вираження своїх страхів. Вам може допомогти психолог.

Включіть підлітка у діяльність, що має значення для нього і для вас. Розкажіть, як його дії сприяють родинному добробуту. Якщо він зможе комусь допомогти, то почуватиметься впевненіше і контролюватиме ситуацію.

Обов'язково скажіть, що війни закінчуються. Вкажіть на складні речі в минулому, коли він впорався. Говорячи про важкий період, обов'язково згадуйте і щасливі часи. Розкажіть підлітку про релаксацію, дихальні вправи і музику для самозаспокоєння. Ви можете навчити дітей стійкості, так само, як колись навчили їх ходити і говорити. Але це не означає, що вони не матимуть труднощів у житті. Стійкість – це подорож, і кожен має навчитися долати труднощі, знаходити власні стратегії подолання, які знадобляться у повоєнний час.

Результати дослідження. Наразі в суспільстві є нагальна потреба в психоедукації [14] та підвищенні психологічної грамотності населення, особливо щодо переживання горя. Про запит на психоедукацію говорять не лише фахівці, але й громадськість. Адже горе і переживання психологічної травми – це складний, багатовимірний процес, який вимагає від сторони, що допомагає стійкості, чутливості, психологічної грамотності.

Про це йшлося на фокус груповому вивченні потреби українців у психологічних знаннях у місті Остер 16 жовтня 2024 р., яке проводилося фахівцями Інституту соціальної та політичної психології. За результатами вивчення, українці постійно балансують на межі тривалого стресу та збереження ментального здоров'я. При тому, що постійне занурення і нагадування про жахи війни «підпитують» стресовий стан, ніхто з учасників фокус-групи не сказав про втому від війни, про те, що треба вимкнути новини і «сховатися» у приватному, особистому світі. Для українців це неприйнятно, майже табуйовано, адже правильно, коли ми разом, коли «що людям, те й мені». Правильно також огорнути родину і дітей загублених військових співчуттям, теплом і турботою, запропонувати реальну допомогу. При цьому оточуючі відчувають сильне співчуття і провину, згадують християнські і гуманістичні цінності. Допомога співвітчизникам, які переживають складні життєві обставини (біженцям, воїнам на фронті, родинам, які втратили рідних) одночасно є засобом упоратися із власними емоціями і запобігти самозвинуваченню.

Усі респонденти фокус-групи погодилися, що психоедукація потрібна, щоб мати змогу допомогти собі, родині, друзям, і при необхідності, незнайомцям. Учасники дослідження розуміють, що без психологічних знань допомога людині в горі – це непросто.

Висновки з даного дослідження. Як показало дослідження, населення України переживає згуртованість під час повномасштабної війни. Є розуміння потреби у створенні простору підтримки для тих, хто переживає втрату. Однак люди відчують нестачу знань щодо засобів допомоги іншим. Питання браку знань і навичок допомоги особливо гостро постає перед психологами, вчителями та батьками дітей і підлітків у стані горя.

Бажано, щоб ініціатив, які допоможуть нам коректно говорити про горе і втрату, було більше. Адже ніколи раніше не було нагальнішої необхідності замислитися над тим, що ми робимо на рівні спільноти, щоб збільшити потенціал простору взаємопідтримки.

Перспективи подальших розвідок. Психологія горя і втрат завжди була в центрі уваги психологів і працівників допомагаючих професій. Проте природа людського горя така, що неможливо знайти «чарівну пігулку» для миттєвого порятунку від втрати. Тому вивчення горя в усіх його теоретичних і практичних аспектах, напрацювання ефективніших методик допомоги скорботним, завжди буде важливим напрямом психологічної науки.

В умовах війни, коли загальний досвід втрат масово переживається населенням України, а горе прямо чи побічно торкнулося кожного, ставлення до родин і дітей загиблих є тестом на нашу цивілізованість. Масове горе потребує переосмислення підходів до підтримки, адже процес цей складний і багатогранний, тут легко схибити, помилитися, викликати негативну реакцію. Навіть проста пропозиція допомоги може бути сприйнята неоднозначно. Завдання фахівців – проводити психоедукацію з питань переживання горя, надавати та поширювати практичні рекомендації на загал.

References

- Alvord, M. K., Gurwitsch, R., Martin, J., & Palomares, R. S. *Resilience for teens: 10 tips to build skills on bouncing back from rough times. 2011-2020*. Retrieved from <https://www.apa.org/topics/resilience/bounce-teens>
- Alvis, L., Oosterhoff, B., Giang, C., & Kaplow, J. B. (2023). A pilot open trial of an individualized adaptation of Trauma and Grief component therapy (TGCT) in children. *Child & Youth Care Forum*, 53 (4), 893-908. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10566-023-09776-3>
- Chandra, A., Burns, R. M., Tanielian, T., & Jaycox, L. H. (2010). Understanding the Deployment Experience for Children and Youth from Military Families. In *Springer eBooks* (pp. 175-192). DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7064-0_9
- Chandra, A., Burns, R., Tanielian, T., Jaycox, L., & Scott, M. (2008). *Understanding the impact of deployment on children and families: Findings from a pilot study of Operation Purple Camp participants*. Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- DeAngelis, T. *Thousands of kids lost loved ones to the pandemic. Psychologists are teaching them how to grieve, and then thrive*. Retrieved from <https://www.apa.org/monitor/2022/10/kids-covid-grief>
- GRIEF & TRAUMA RESOURCES | [drrobingoodman1](https://www.drrobingoodman.com/covid-19-resources-new-page). (n.d.). Drrobingoodman1. Retrieved from <https://www.drrobingoodman.com/covid-19-resources-new-page>
- Harris, D. L. (Ed.). (2019). *Non-death Loss and Grief: Context and Clinical Implications*. Routledge.
- Helping children and adolescents cope with death or tragedy. Drrobingoodman. Retrieved from www.drrobingoodman.com/_files/ugd/0b286f_7cc02614a90248979ea30bfde7593ecpdf
- Kaplow, J. B., Layne, C. M., Howell, K., & Pynoos, R. S. (2011). Developmental considerations for DSM-5 bereavement-related disorders. In C. M. Layne (Ed.), *Developmental perspectives on DSM-5 bereavement criteria: Three longitudinal studies of bereaved children and adolescents*. Baltimore, MD: Symposium presented at the International Society for Traumatic Stress Studies Meeting.
- Kaplow, J., Layne, C., Howell, K., Lerner, E., Merlanti, M., & Pynoos, R. (2012). Psychometric properties and correlates of the Multidimensional Grief Reactions Scale. In C. M. Layne (Ed.), *Integrating Developmentally-Informed Theory, Evidence-Based Assessment, and Evidence-Based Treatment of Childhood Maladaptive Grief*. Los Angeles, CA: Symposium presented at the International Society for Traumatic Stress Studies Meeting.
- Layne, C. M., Beck, C. J., Rimmasch, H., Southwick, J. S., Moreno, M. A., & Hobfoll, S. E. (2008). Promoting "resilient" posttraumatic adjustment in childhood and beyond: "Unpacking" life events, adjustment trajectories, resources, and interventions. In *Routledge eBooks* (pp. 31-66). DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203893104-8>
- Layne, C. M., & Kaplow, J. B. (2012). *The Bereavement Risk and Resilience Index (BRR)*. Los Angeles: University of California. Unpublished psychological test.
- Park, N. (2011). Military children and families. *American Psychologist*, 66, 65-72. [PubMed: 21219050]. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0021249>
- Pinchuk, O. (2024). Psychological education: international experience in improving mental health and developing the psychological culture of young people. *Image of the Modern Pedagogue*, 1(6), 76-79. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6\(219\)-76-79](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-76-79)
- Resilience in a time of war: Tips for parents and teachers of teens. (2023, October 16). <https://www.apa.org>. Retrieved from <https://www.apa.org/topics/resilience/teen-war>
- Saltzman, W. R., Lester, P., Beardslee, W. R., Layne, C. M., Woodward, K., & Nash, W. P. (2011). Mechanisms of risk and resilience in military families: Theoretical and empirical basis of a family-focused resilience enhancement program. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 213-230. [PubMed: 21655938]. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10567-011-0096-1>
- Saltzman, W. R., Pynoos, R. S., Layne, C. M., Steinberg, A. M., & Aisenberg, E. (2001). Trauma- and grief-focused intervention for adolescents exposed to community violence: Results of a school-based screening and group treatment protocol. *Group Dynamics Theory Research and Practice*, 5 (4), 291-303. DOI: <https://doi.org/10.1037/1089-2699.5.4.291>
- Sesame Workshop. (2023, November 14). *Elmo and Jesse remember Uncle Jack - Sesame workshop*. Retrieved from <https://sesameworkshop.org/resources/elmo-and-jesse-remember-uncle-jack/>
- Weir, K. (n.d.). *Grieving life and loss*. Retrieved from <https://www.apa.org/monitor/2020/06/covid-grieving-life>
- Wiens, T. W., & Boss, P. (2006). Maintaining family resiliency before, during, and after military separation. In C. A. Castro, A. B. Adler, T. W. Britt (Eds.), *Military life: The psychology of serving in peace and combat* (Vol. 3, p 13). Westport, CT: Praeger Security International.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 10.01.2025

УДК 159.9.072.59:616.896-053.4

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-87-90](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-87-90)

ПРОКОПЧУК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА,

старша викладачка кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти,
методистка ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти,
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Рівне, Україна

Nataliia Prokopchuk,

Methodologist Resource Center for Support of Inclusive Education,
Senior Lecturer at the Department of Psychology and Inclusive Education,
Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Rivne, Ukraine

E-mail: n.prokopchuk@roippo.org.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6449-3017>

СЕНСОРНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД У РОБОТІ З ДІТЬМИ ІЗ СЕНСОРНИМИ ДИСФУНКЦІЯМИ

A Розглянуто поняття сенсорної інтеграції, обґрунтовано практичне використання методу сенсорної інтеграції Джин Айрес у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема із порушенням оброблення сенсорної інформації. Досліджено, що сенсорні дисфункції можуть проявлятися у вигляді гіперчутливостей, гіпочутливостей і сенсорного пошуку та можуть лежати в основі багатьох порушень (поведінкових, рухових, мовленнєвих), а також обумовлювати труднощі соціалізації та проблеми у навчанні дитини.

Окрім того, у статті приділено увагу діагностиці сенсорних порушень, зроблено огляд діагностичного інструментарію, а також наголошено на необхідності проведення сенсорного спостереження та укладання сенсорного профілю у дітей із труднощами оброблення сенсорної інформації з метою планування подальшого втручання та супроводу.

Ключові слова: сенсорна інтеграція; сенсорні дисфункції; гіперчутливість; гіпочутливість; сенсорний пошук; сенсорне спостереження; сенсорний профіль

SENSORY INTEGRATION AS AN EFFECTIVE METHOD FOR WORKING WITH CHILDREN WITH SENSORY DYSFUNCTIONS

S Sensory integration is one of the key methods in the early stages of working with children with special educational needs. This article discusses the concepts of sensory integration and sensory dysfunctions, and substantiates the feasibility of the practical use of the method of sensory integration, which is based on the research of American occupational therapist Jean Ayres, in working with children with impaired sensory information processing. Attention is focused on the development of research by scientists from domestic and Western schools on the use of the method of sensory integration for children with sensory disorders.

It has been shown that sensory dysfunctions can manifest in three forms: hypersensitivity, hyposensitivity, or sensory seeking and can underlie many disorders (behavioural, motor, and speech), as well as cause difficulties with socialisation and problems in education. It is emphasised that the construction of an intervention programme for children with sensory dysfunctions should reflect the four successive stages of sensorimotor integration according to Jean Ayres.

Sensory integration is one of the key methods in the early stages of working with children with special educational needs. This article discusses the concepts of sensory integration and sensory dysfunctions, substantiates the expediency of practical

In addition, the article focuses on methods of diagnosing sensory integration disorders, and provides an overview of standardised diagnostic tools used by sensory integration specialists. Particular attention is given to the method of sensory observation, describing its features and potential use in clinical settings. The necessity of conducting sensory observation at the stage of studying a child is also emphasised, as it will later become the basis for developing a sensory profile of a child with difficulties in processing sensory information and planning support.

It is concluded that sensory integration is important for children with special educational needs and a general algorithm for supporting a child with sensory dysfunctions by a specialist during collaborative work is defined.

Keywords: sensory integration; sensory dysfunctions; hypersensitivity; hyposensitivity; sensory search; sensory observation; sensory profile

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Супровід дітей з особливими освітніми потребами сьогодні набуває особливої ваги в освітньому середовищі серед фахівців, педагогів, батьків. Труднощі розвитку таких дітей можуть бути обумовлені різними причинами, зокрема порушенням оброблення сенсорної інформації, що значно ускладнює їхню адаптацію в соціумі. Раннє виявлення й діагностика сенсорних дисфункцій у дітей з особливими освітніми потребами дозволить зрозуміти їхні потреби, причини небажаної

поведінки, неадаптивних поведінкових й емоційних реакцій, а також напрацювати стратегії подальшої підтримки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Авторкою теорії сенсорної інтеграції є Джин Айрес, американська психологиня та ерготерапевтка, яка також розробила основні принципи сенсорно-інтегративної терапії [1]. М. Бернштейн у своїх дослідженнях підтверджує цю теорію і доводить, що порушення сенсорної інтеграції лежать в основі багатьох рухових, мовленнєвих, поведінкових порушень і можуть обумовлювати проблеми в навчанні

дитини [8]. Інформаційною базою щодо закономірностей сенсорного розвитку в онтогенезі, принципів сенсомоторної організації діяльності дітей із порушеннями психофізичного розвитку можна вважати дослідження К. Крановіц, Ш. Саттон, П. Аквілла, Е. Як.

Серед вітчизняних науковців, які займаються вивченням й обґрунтуванням методу сенсорної інтеграції у роботі з дітьми з особливими потребами, найбільшої уваги заслуговують дослідження Т. Скрипник [6; 7; 8], А. Заплатинської [4], М. Лісіної, Т. Фаласеніди [9], М. Козак, Н. Антохіної, Л. Ковальнової, І. Левченко В. Спасібухова [5] та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Незважаючи на достатню наукову й методологічну обґрунтованість методу сенсорної інтеграції, питання його практичного застосування фахівцями, педагогічними працівниками освітніх установ і батьками залишається відкритим через недостатню обізнаність щодо розуміння етапів сенсомоторного розвитку дитини та механізмів дії сенсорної інтеграції.

Формування цілей статті. Головними цілями роботи є обґрунтування необхідності використання методу сенсорної інтеграції у роботі з дітьми із сенсорними дисфункціями з метою покращення їх адаптивних можливостей, навичок саморегуляції та освітніх спроможностей.

Ключовим завданням дослідження визначено наступне: описати особливості проведення сенсорного спостереження за дитиною із порушеннями сенсорного розвитку шляхом укладання сенсорного профілю дитини й планування подальших дій для побудови програми втручання на основі технологій сенсорно-інтегративної терапії.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сенсорну інтеграцію можна розглядати як взаємодію всіх органів чуттів, що передбачає впорядкування відчуттів і подразників у такий спосіб, аби людина могла адекватно реагувати на стимули довкілля і діяти відповідно до ситуації.

Джин Айрес під час супроводу осіб із неврологічними порушеннями помітила, що у кожної десятої дитини є проблема, що заважає її розвитку – порушення у роботі сенсорних систем. Авторка дослідила, що більш, ніж у 70% дітей із порушеннями мовленнєвої, рухової, емоційної сфер, проблемами із навчанням, поведінкою чи спілкуванням спостерігаються порушення роботи сенсорних систем [1].

Дослідники відмічають, якщо дитина народжується здоровою, її сенсорна стимуляція є достатньою, тому і проблеми у формуванні та розвитку мовлення, рухових функцій чи поведінки також відсутні. Якщо ж ми візьмемо дітей із дизонтогенетичним розвитком й патологіями, то робота інтеграційних систем мозку у них може бути порушеною. Подібні ризики можуть спричинити дисфункції сенсорної інтеграції [4]. Будь-які порушення впливають на те, як мозок інтегруватиме отриману інформацію, а тому це впливатиме на опанування дитиною побутових навичок, навчання і комунікацію з іншими. Відсутність достатнього сенсорного досвіду, або так званий «сенсорний» голод гальмуватиме інтелектуальний розвиток дитини. Х. Дельгадо,

іспанський нейрофізіолог, зазначав, якщо дитину позбавляти сенсорних подразників упродовж кількох років, то така істота була б повністю позбавлена психічних функцій. Її мозок був би порожній і позбавлений думок; вона не володіла б пам'яттю і була б не здатна розуміти, що відбувається довкола [7].

Отже, сенсорна інтеграція – це процес, що охоплює процеси сприймання, розрізнення й оброблення відчуттів, які надходять до нашого мозку від різномодальних сенсорних систем (вестибулярної, пропріоцептивної, тактильної, зорової, слухової, нюхової, смакової). Якщо відчуття інтегровані, тоді мозок може їх використати для формування сприймання, навчання і поведінки [1].

За умови розвинутої сенсорної інтеграції стає можливим ефективне функціонування особи у навколишньому середовищі, її здатність до планування власної діяльності, а також продуктивна взаємодія з іншими. Показником гарної сенсорної інтеграції дитини є її адаптивна відповідь. Вона повинна бути достатньо усвідомленою, обґрунтованою і спрямованою дією у відповідь на зовнішні зміни [3; 6; 9].

Джин Айрес виділила 4 стадії сенсомоторної інтеграції [1], які відображають закономірності цілісного розвитку: 1) відчуття себе як фізичного тіла; 2) оволодіння рухами тіла; 3) стадія зорово-моторної координації; 4) формує відчуття тіла як вправного сенсомоторного цілого. Для правильного формування нервової системи повинні бути послідовно пройдені всі зазначені стадії, причому кожна попередня стає основою для формування наступної. Така послідовність розвитку відбувається за умов нормотипового онтогенезу. Відповідно до цього у роботі з дітьми із сенсорними дисфункціями програма втручання повинна відображати послідовність проходження цих стадій, що дасть можливість значно підвищити ефективність корекційної роботи.

Розлади сенсорної інтеграції проявляються у вигляді специфічних поведінкових феноменів, наприклад, дитина лякається простих рухових активностей, як от гойдання, спускання з гірки, обертання на каруселі тощо. Подібна реакція може свідчити про підвищену чутливість до вестибулярних подразників. Або ж дитина не реагує на звертання, поводить так, ніби не чує – це може вказувати на знижену чутливість до слухових стимулів. Отже, якщо оброблення сенсорної інформації та її інтеграція відбувається з помилками, адаптивна відповідь організму теж може бути з помилками. Коли з'являються помилки оброблення сенсорної інформації та реагування, ми говоримо про сенсорні дисфункції.

Порушення чутливості можуть бути на рівні зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильного, вестибулярного та пропріоцептивного відчуттів. Тому порушення сенсорної інтеграції можна вважати таким неврологічним станом, при якому сигнали, що надходять від різних органів чуттів, не обробляються у мозку належним чином і не організуються в адекватну поведінкову реакцію. Близько у 10–13% усієї популяції дітей спостерігаються ті чи інші труднощі сенсорної інтеграції.

Сенсорні дисфункції проявляються у дітей з особливими освітніми потребами у вигляді порушення чутливості: гіперчутливості, гіпочутливості та сенсорного пошуку. Сенсорну гіперчутливість можна спостерігати, коли будь-який незначний сенсорний стимул надмірно збуджує нервову систему. Сенсорна гіпочутливість проявлятиметься, коли інформація, що надходить до мозку від різних аналізаторів, сприймається, як недостатня. Тобто мозок не в змозі у повній мірі її сприйняти, розрізнити, співставити чи обробити. Відтак він постійно сигналізує, що подібних сигналів потрібно більше. Крайньою формою гіпочутливості, при якій мозок ніяк не може насититися сенсорною інформацією, є сенсорний пошук. Дитина, яка перебуває у сенсорному пошуці, постійно рухається, постійно шукає сенсорні сигнали, їй замало інформації, яку вона отримує, оскільки та недостатньо надходить до оброблення у головному мозку.

Нині виділяють такі методи діагностики порушень сенсорної інтеграції, а саме: сенсорне спостереження (у повсякденних і клінічних умовах); анкетування (опитувальники, що визначають сенсорний профіль дитини (SPM, SPM-p, SP); стандартизовані тести ASI (тест із сенсорної інтеграції і праксису SIPT; оцінка сенсорної інтеграції Айрес EASI; тести сенсорної функції у дітей TSFI тощо). На жаль, в Україні стандартизовані діагностичні методики для виявлення порушень сенсорної інтеграції не є адаптованими. Найдоступнішим інструментом для виявлення сенсорних дисфункцій у дітей залишається метод сенсорного спостереження та укладання сенсорного профілю.

Існують два способи сенсорного спостереження за дитиною: у клінічних умовах і побутовий. І перший, і другий способи є важливими, оскільки дозволяють зібрати цінну інформацію щодо сенсорного розвитку дитини. Системне і систематичне спостереження дає можливість побачити певні закономірності: що дитина обирає (текстура, іграшки, одяг, як через шкіру сприймає світ, себе), чому вона діє саме в такий спосіб (тобто ми формуємо гіпотезу щодо можливих сенсорних дисфункцій і потреб, які дитина у такий спосіб задовольняє) та планувати подальші втручання.

Метод сенсорного спостереження ґрунтується на дослідженнях Джин Айрес. Для якісної оцінки особливостей роботи сенсорних систем дитини сенсорне спостереження варто провести в кілька етапів. На першому етапі під час первинної зустрічі пропонуємо батькам заповнити опитувальник «Сенсорний портрет дитини», завдяки якому ми отримуємо загальну картину роботи кожної із сенсорних систем. Якщо у дитини буде багато відміток «унікає» чи «прагне», це дає змогу фахівцеві сформулювати гіпотезу про можливі дисфункції, спланувати подальше обстеження щодо виявлення гіпо- чи гіперчутливостей, провести спостереження в клінічних умовах.

Спостереження за дитиною із сенсорними дисфункціями має допомогти фахівцеві знайти відповіді на такі запитання :

1. Як дитина сприймає звуки?
2. Як працює зорове сприймання дитини?
3. Яке ставлення до смаків? Як вона сприймає запахи?
4. Які особливості прояву вестибулярних відчуттів?
5. Які особливості прояву пропріоцептивних відчуттів?
6. Як працюють тактильні відчуття дитини?

Надалі результати спостереження є основою для побудови сенсорного профілю – індивідуальних особливостей сприйняття та перероблення сенсорної інформації у дитини [3]. Сенсорний профіль допомагає побачити дитину цілісно, визначити функції самостимулювальної поведінки; допомагає збагнути, як адаптувати середовище та які інструменти добирати для зниження дискомфорту відчуттів, а також зрозуміти її сенсорні потреби й обрати подальші стратегії для роботи.

Висновки з даного дослідження. Порушення сенсорної інтеграції лежать в основі багатьох дисфункцій дітей з особливими освітніми потребами – несформованості та нескоординованості рухів тіла, труднощів мовлення й формування навчальних навичок, проблемної поведінки. Тому сенсорну інтеграцію дитини із порушеннями сенсорної чутливості потрібно розглядати як неперервний процес поетапного проходження чотирьох стадій сенсомоторного розвитку, що відтворює поступальний розвиток дитини в нормотиповому онтогенезі. На основі сенсорної інтеграції, яка необхідна для гри, руху і говоріння, дитини вибудовується складніша інтеграція, яка у подальшому супроводжує формування навичок читання, письма й адаптивної поведінки.

Загальний алгоритм підтримки дитини із порушенням оброблення сенсорної інформації має наступний вигляд:

1. Організація сенсорного спостереження – із залученням батьків дитини та діагностика фахівця у клінічних умовах.
2. Визначення функцій сенсорних проявів (наприклад, сенсорної самостимуляції), помітних поведінкових патернів, що є наслідком сенсорних порушень.
3. Створення сенсорного профілю.

Планування подальших стратегій підтримки дитини із сенсорними дисфункціями: створення прийнятних умов в отриманні необхідних сенсорних відчуттів.

Такий підхід допоможе фахівцям, педагогам, батькам зменшити прояви небажаної (самостимулювальної, самоушкоджувальної) поведінки дитини із порушенням оброблення сенсорної інформації, покращити її адаптивні можливості, соціалізацію, створити належні передумови для формування навчальних навичок.

Список використаних джерел

4. Айрес Е. Джин, Роббінс Джефф. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку. Київ : Вид-во Ростислава Бурлаки, 2024. 266 с.
5. Антохіна Н. В. Використання методів сенсорної інтеграції в роботі з дітьми, що мають порушення зору в умовах ДНЗ. Система надання освіти дітям з особливими потребами в умовах сучасного навчального закладу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Лисичанськ : ФОП Пронькіна К.В., 2016. 198 с.
6. Вакулєнко Ю. В. «Сенсорний профіль»: адаптація на українській вибірці нормотипових дітей та дітей з розладами аутистичного спектра. *Український психологічний журнал*. 2020. № 1 (13). С. 44–57.

7. Заплатинська А. Б. Становлення поняття «сенсорна інтеграція» у педагогіці. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Соціально-педагогічна.* 2013. Вип. 23 (1). С. 48–57.
8. Молчанов Д. Теорія сенсорної інтеграції Джин Айрес та її застосування у дитячій нейрореабілітації. *Здоров'я України.* 2012. № 4. С. 42. URL: http://health-ua.com/pics/pdf/ZU_2012_Nevro_4/42-43.pdf
9. Скрипник Т. В. Сенсомоторна інтеграція як основа успішного навчання дитини з аутизмом : метод. рек. Київ, 2017. 42 с.
10. Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2016. Вип. 4. С. 24–31.
11. Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.
12. Фаласеніді Т. М., Козак М. Я. Порушення сенсорної інтеграції у дітей з особливими потребами. *Молодий вчений.* 2017. № 9 (49). С. 102–105.
13. Bundy A., Lane Sh., Murray E. *Sensory Integration: Theory and Practice.* Second Edition. Published by F.A. Davis. Philadelphia, 2002. 496 p.

References

1. Ayres, A. Jean, & Robbins, Jeff. (2024). *Dytyna i sensorna integratsiia. Rozuminnia pryhovanyh problem rozvytku [The child and sensory integration. Understanding hidden developmental problems]*. Kyiv: Vyd-vo Rostyslava Burlaky [in Ukrainian].
2. Antohina, N. V. (2016). Vykorystannia metodiv sensornoyi integratsiyi v roboti z dit'my, scho mayut porushennia zoru v umovah DNZ [The use of sensory integration methods in work with children with visual impairments in the conditions of preschool education]. In *Systema nadannia osvity ditiam z osoblyvymy potrebamy v umovah suchasnogo navchal'nogo zakladu [The system of providing education to children with special needs in a modern educational institution]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. Lysychansk: FOP Pronkina K.V.* [in Ukrainian].
3. Vakulenko, Y. V. (2020). «Sensorний profil»: adaptatsiya na ukrayinskiy vybirtsi normotypovyyh ditey ta ditey z rozladamy autystychnogo spektra [“Sensory profile”: adaptation on a Ukrainian sample of normotypical children and children with autism spectrum disorders]. *Ukrayinskyy psykholoichnyy zurnal [Ukrainian Psychological Journal]*, 1 (13), 44-57 [in Ukrainian].
4. Zaplatyns'ka, A. B. (2013). Stanovlennia poniattia «sensorna integratsiya» u pedagogitsi [Formation of the concept of 'sensory integration' in pedagogy]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kam'yanets'-Podil's'kogo natsional'nogo universytetu imeni Ivana Ogiyenko [Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Social and pedagogical]*, 23(1), 48-57 [in Ukrainian].
5. Molchanov, D. (2012). Teoriya sensornoyi integratsiyi Jean Ayres ta yiyi zastosuvannia u dytiachiy neyroreabilitatsiyi [Jean Ayres' theory of sensory integration and its application in children's neurorehabilitation]. *Zdorov'ya Ukrayiny [Health of Ukraine]*, 4, 42. Retrieved from http://health-ua.com/pics/pdf/ZU_2012_Nevro_4/42-43.pdf [in Ukrainian].
6. Skrypnyk, T. V. (2017). *Sensomotorna integratsiya yak osnova uspishnogo navchannia dytyny z autyzmom [Sensory-motor integration as a basis for successful learning of a child with autism]: metod. rek.* Kyiv [in Ukrainian].
7. Skrypnyk, T. (2016). Sensomotorna integratsiya yak pidgruntia tsilisnoho rozvytku ditey z autyzmom [Sensory integration as a basis for the holistic development of children with autism]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia [A special child: education and upbringing]*, 4, 24-31 [in Ukrainian].
8. Skrypnyk, T. (2019). *Dity z autyzmom v inkluziyi: stsenariyi uspihu [Children with autism in inclusion: success scenarios]: monohrafiya.* Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
9. Falaseniidi, T. M., & Kozak, M. Ya. (2017). Porushennia sensornoyi intehtratsiyi u ditey z osoblyvymy potrebamy [Sensory integration disorders in children with special needs]. *Molodyy vchenyy [A young scientist]*, 9 (49), 102-105 [in Ukrainian].
10. Bundy, A., Lane, Sh., & Murray, E. (2002). *Sensory Integration: Theory and Practice.* Second Edition. Published by F.A. Davis. Philadelphia.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 29.11.2024

УДК 37.016:821.09(100)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-91-96](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-91-96)

АСТРАХАН НАТАЛЯ ІВАНІВНА,

докторка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри германської філології та зарубіжної літератури,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Natalia Astrakhan,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of German Philology
and Foreign Literature, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

E-mail: astrakhannat@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0577-4366>

ПЕРЕВІРКА ЦІННОСТЕЙ І АРТИКУЛЯЦІЯ СМИСЛІВ: АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КАЗКИ А. СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ «МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ»

А Розглядаються можливості впливу на емоційно-аксіологічну сферу учнів на уроці зарубіжної літератури, присвяченому текстуальному вивченню філософської казки Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Ціннісно-смысловая сфера казки розкривається через аналіз особливостей формальної організації твору, зокрема, принципи побудови персоносфери, нарративної структури, систему символів, візуальний ряд, створений автором у додаток до словесно-предметного відтворення зображуваного світу. Важливим моментом поетики казки виступає внесення ліричного начала у епічну жанрову форму. Ліризація перетворює образ маленького принца на своєрідного ліричного героя, який репрезентує «внутрішню людину». За задумом автора, читач має побачити маленького принца не лише безпосередньо, дивлячись на авторський малюнок, але й «серцем», навчившись такому баченню разом із оповідачем-льотчиком. Перехід від зовнішнього до внутрішнього споглядання Іншого стає кульмінацією твору, що супроводжується віднаходженням води у пустелі. Вода, яка потрібна серцю, символічно позначає істину, і разом з низкою інших образів – падіння на землю, пустелі, змії, яблуні, дитини – активізує християнський смисловий підтекст казки.

Ключові слова: емоційно-ціннісна сфера; аксіологія; кордоцентризм; зарубіжна література; текстуальне вивчення твору; А. де Сент-Екзюпері; концепція людини; смислова сфера твору; інтерпретація

EXAMINING VALUES AND ARTICULATING MEANINGS: AXIOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING A. SAINT-EXUPÉRY'S "THE LITTLE PRINCE"

S The article examines the possibilities of influencing the emotional-axiological sphere of students in a foreign literature class dedicated to the textual study of Antoine de Saint-Exupéry's philosophical fairy tale "The Little Prince". The value-meaning sphere of the fairy tale is revealed through the analysis of the peculiarities of the formal organization of the work, particularly, the principles of constructing the personasphere, narrative structure, system of symbols, and the visual series created by the author in addition to the verbal-object reproduction of the depicted world. An important aspect in the poetics of the fairy tale is the introduction of the lyrical element into the epic genre form. The lyricism transforms the image of the little prince into a peculiar lyrical hero, representing the "inner person". According to the author's intention, the reader should see the little prince not only directly by looking at the author's drawing but also "with the heart", learning this kind of vision along with the narrator-pilot. The transition from external to internal contemplation of the Other becomes the culmination of the work, accompanied by the discovery of water in the desert. The water, which is necessary for the heart, symbolically denotes truth and, along with a number of other images such as the ground, deserts, snakes, apple trees, and children, activates the Christian meaningful subtext of the fairy tale.

The imagery system (personasphere) of the work reflects the author's concept of man, relevant to all humanity and each individual, a point the author explicitly emphasizes. To the threat of spiritual decay, the writer opposes the ideal of spiritual coexistence of people based on love and creativity attitudes toward the Other and joyful self-realization of the individual in their vocation. The movement from passive consumption (passengers on a train and buyers of thirst pills) and inert performance of social roles (inhabitants of planets) to creative existence (pilot/writer) and responsible spiritual being (the little prince) in the artistic context of the fairy tale appears accessible to every person, in the depths of whose soul the author is capable of seeing the little prince — a spiritual being whose essence is revealed in loving interaction with the other.

Keywords: emotional-axiological sphere; axiology; cardocentrism; foreign literature; textual study of the work; A. de Saint-Exupéry; concept of man; meaningful sphere of the work; interpretation

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями.

Відповідно до вимог Державного стандарту базової та повної середньої освіти «емоційно-ціннісна складова є ключем до розв'язання освітніх завдань мовно-літературної галузі» [5, с. 89]. Уроки зарубіжної літератури дають учителю-словеснику можливість організувати діалог з учнями відповідно до потреб їхнього духовного розвитку з метою допомогти свідомому становленню емоційно-аксеологічної сфери, формуванню системи цінностей, усвідомленню буттєвих смислів, що мають стати основою подальшої особистісної самореалізації в екзистенційно-життєвій і професійній сферах, свідомого входження у світ культурних і, зокрема, мистецьких, традицій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. «Модель емоційно-ціннісного компонента компетентнісного уроку у період базового предметного навчання (7–9 класи)», зорієнтована на те, що «обов'язкові загальні результати навчання щодо ціннісних ставлень трансформуються у здатність учнів пояснювати естетичну та мистецьку цінність прочитаних текстів (художніх текстів, медіатекстів) у культурно-історичному контексті; обґрунтовувати думку щодо естетичної та мистецької цінності прочитаних текстів у культурно-історичному контексті» [там само, с. 90].

Українська педагогічна думка традиційно характеризується «кордоцентризмом», генетично пов'язаним із розвитком філософії, зокрема, ідеями Григорія Сковороди [2]. «Педагогіка добра», яку обґрунтовував академік І. Зязюн [4] та його послідовники, базується на антропо-гуманістичному підході [9], відповідно до якого людська особистість, її розвиток і розквіт сприймається як найбільша цінність, що визначає принципи побудови ціннісної ієрархії в цілому. Увагою до ціннісного підходу у навчанні, його історичним кореням, ролі мовно-літературного компонента шкільної освіти у процесі формування емоційно-ціннісної сфери особистості відзначені праці В. та М. Лавренчук [5], В. Решетняка [6], М. Ткачука, [8] Г. та Н. Філіпчук [10] та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Казка Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» («Le Petit Prince», 1943) – один із найвідоміших читачам підліткового і юнацького віку творів, вивчення яких передбачається шкільною програмою із зарубіжної літератури у 8 класі [3]. У цьому випадку безпосереднє читачське ознайомлення з текстом не є проблемою. Проблемним виявляється розуміння цього твору – декодування закладених автором смислів і їх зіставлення із прийнятою у суспільстві системою цінностей. Найчастіше казку зводять до кількох афоризмів, цитування яких вважається ознакою розуміння: «ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив», «найголовнішого очима не побачиш», «дивні ці дорослі», «вода буває потрібна і серцю». Це той випадок, коли афоризм як певна аксіома приймається до уваги, натомість ігнорується складна художньо-естетична система доведення закладеного у нього твердження, що з неминучістю призводить до поверхневого бачення, спрощення, яке

обертається нерозумінням. Урок зарубіжної літератури покликає показати, що афоризм, який, з погляду більшості читачів, виражає смислову сутність твору, – це свого роду теорема, а сам твір – її блискуче, переконливе «доведення». Завдання вивчення творів світової літератури полягає у тому, щоб розкрити нерозривний зв'язок смислової сфери конкретного твору з довершеністю художньо-естетичного омовлення й обґрунтування актуальних для автора смислів, що виявляються водночас актуальними і для читачів. Власне, сутність доведеного – тобто цілісного – літературного твору у тому й полягає, що унікальні художньо-естетичні механізми артикуляції смислів забезпечують водночас перевірку цих смислів на істинність, ведуть від особистісно-індивідуального – авторського – переживання, розуміння, вираження – до відкриття загальнолюдського, спільного для всіх людей смислу буття.

Метою статті є розгляд особливостей поетики казки А. де Сент-Екзюпері в контексті проблеми взаємозв'язку художньо-естетичного і дидактично-навчального омовлення буттєвих смислів і реалізації їх інтерсуб'єктивної перевірки на уроці зарубіжної літератури.

Викладення основного матеріалу і результатів дослідження. Уже в ході евристичної бесіди, покликаної з'ясувати глибину розуміння учнями прочитаного самостійно тексту, можна звернути їх увагу на малюнки автора, що, за його задумом, завжди мають супроводжувати публікацію казки. Їх вочевидь можна розділити на дві групи. Більша частина присвячена маленькому принцу, його історії, а менша складається лише з двох зображень: малюнок № 1 та малюнок № 2, якими оповідач (гомодієгетичний наратор) починає свою розповідь, акцентуючи увагу читача на нетрадиційному для казки початку. Номери і цифри одразу проблематизують оповідача в контексті оповіді: він дитина чи дорослий? Адже малюнки, що подаються оповідачем як атрибут «дитини», супроводжуються нумерацією, цифрами, цікавістю до яких вирізняє «дорослих». Невипадково на таку «невизначеність» позиції оповідача накладається проблема співвіднесення зовнішнього і внутрішнього, що подається як своєрідний тест: здатність прозрівати за зовнішнім внутрішнє – головна ознака «дитини» у вибудованій автором смисловій системі координат. Звернімо увагу, що маленький принц з легкістю проходить тест, відкидаючи малюнок про слона, якого проковтнув удав, як надто зрозумілий.

Чому маленький принц просить льотчика намалювати йому баранця? Це питання може стати початком серйозної роботи учнів і вчителя над аналізом художнього тексту експериментального літературного твору, до якого Сент-Екзюпері включає візуальні образи, буквально апелюючи до читачького бачення. Евристична бесіда має привести до розуміння, що головна проблема, яка художньо вирішується автором у творі, – світоглядна. Йдеться про те, як дивитись і що бачити. Відмінності між дорослими і дітьми, як стає зрозуміло, пов'язані передусім зі способом бачення, а не з віком. Так автор починає готувати контекст для «істини», що її далі проговорить лис у розмові з маленьким принцом, а потім маленький принц у розмові з льотчиком: «Ось

мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш» [7, с. 132].

Автор веде читачів до переходу від «зовнішнього» до «внутрішнього» бачення. Він буквально «малює» маленького принца, щоб згодом привести читачів до усвідомлення, що маленький принц – внутрішня людина, побачити яку можна лише «серцем». Льотчик після аварії в пустелі переживає метафізичну подію зустрічі з власним внутрішнім «я», яке виявляється спорідненим із внутрішнім «я» всіх інших людей. Образ маленького принца, отже, неначе ліричний герой, об'єднує не лише автора й оповідача, але й також читача-реципієнта, створюючи передумови для такого узагальнення у зображенні людини, яке підвладне лише ліриці. Ліричний герой – форма вираження авторської свідомості у творі, яка передбачає об'єднання об'єкта і суб'єкта зображення. Якщо вважати, що маленький принц – внутрішнє «я» не лише льотчика, але й будь-якої іншої людини, стає зрозуміло, що казка перетворюється на притчу, завдяки внесенню в епічний жанр ліричного начала [1].

Важливо побачити, що проблематизація в плані «дорослості» і «дитячості», «зовнішнього і внутрішнього», «поверхового» й «істинного» в художньому контексті казки торкається також і маленького принца. У певний момент він заявляє, що раніше був «надто молодим, щоб кохати», а лис з'являється перед ним у кризовий момент: побачивши земні гори й сад із тисячами троянд, герой болісно усвідомлює, що його «володіння» недостатні, щоб бути «великим принцом». Зауважимо, що саме лис виявився тим «другом» – тобто «другим», «Іншим», на пошуки якого вирушив маленький принц, залишивши свою планету. Історія маленького принца – це узагальнене зображення цілого людського життя: тут є дитинство (перебування на окремій планеті); пошуки Іншого, без зустрічі і діалогу з яким неможливе відкриття світу й самопізнання; падіння на землю – початок дорослого існування; розчарування – втрата ілюзій стосовно власного «я»; діалогічна взаємодія з Іншим, яка несе у собі можливість осягнення істини; відкриття істинного смислу життя; смерть, що у «космічній» перспективі, завдяки взаєминам з Іншим, перемагається безсмертям – поверненням до життя на «землі», з якої вийшов.

Історія маленького принца – це історія людського життя, показана зсередини, у плані тих метаморфоз, що відбуваються із «внутрішньою людиною». «Внутрішня людина» відчуває особливу спрагу, потребує «води», спроможної втамувати «спрагу серця». Такою «водою» для спраглого серця може стати лише істина. Отже, «Маленький принц» – це історія про пошук істини, здатної втамувати духовну спрагу. Її відчувають усі люди, хоча часто не є свідомими цього. Крім льотчика, на землі маленький принц зустрічає лише двох людей – продавця пігулок від спраги і стрілочника. У такий спосіб автор узгоджує мотив духовної спраги із мотивом вибору шляху в певній негативній перспективі: неможливо втамувати духовну спрагу пігулками, купленими за гроші; неможливо знайти істину, рухаючись кимось прокладеними дорогами, що не ведуть до іншої людини. Якщо більшість людей обирає споживацький спосіб існування, потрапляючи

у повну залежність від тих, хто продукує пігулки і прокладає шляхи, людство прирікає себе на бездуховне, позбавлене сенсу існування: «Не в тім річ, щоб лити сльози над виразкою, що ніколи не гоїться. Ті, хто її мають, її не відчувають. Виразка вразила не окрему людину, вона роз'їдає людство» [7, с. 97–98].

У книзі «Планета людей» («Terre des hommes», 1939) «внутрішня людина» позначається як «малий Моцарт», що нагадує «маленького принца із якоїсь казки» [там само, с. 97], – обличчя дитини у переповненому потязі. За логікою Сент-Екзюпері, Моцарт рокований – приречений із часом навчитися тішитися «огидною музикою низькопробних шинків». Тобто змушений зрадити власну природу, розминутися зі своїм покликанням, духовно заснути або померти, підпорядкувавши існування вирішенню зовнішніх проблем, орієнтованих на матеріальний світ із його «кількісними» показниками. Красномовно звучить повідомлення, що «...опинившись на землі, маленький принц дуже здивувався, не побачивши жодної живої душі» [там само, с. 127]. Оповідач у казці розповідає власну історію втрати й віднаходження внутрішнього «я», найорганічніші прояви якого – це творчість і любов, нерозривно пов'язані у духовному бутті людини. На думку письменника, лише активна практична діяльність у конкретних обставинах земного існування може привести людину до пізнання себе і світу.

Вплив філософії екзистенціалізму на художнє мислення французького письменника проявляється у тому, що істина відкривається у граничній ситуації, коли персонаж опиняється між життям і смертю. Творче існування, справжня боротьба з «опором» землі не є гарантованими, вони завжди несуть у собі ризики. Смерть не загрожує мертвому – духовно бездіяльному, зануреному у сон, вона небезпечна лише для живого. У професії льотчика цей ризик набуває конкретного характеру – той, хто піднімається на висоту, може її втратити, політ приховує у собі небезпеку падіння. У цьому стосунку політ слугує метафорою будь-якої творчої діяльності, припинення або зниження якості якої з неминучістю обертається «падінням». Сент-Екзюпері показує продуктивність такого роду небезпеки, адже для того, щоб зрозуміти значущість води, потрібно опинитись у пустелі.

Єдиною «живою» людиною, яку зустрічає на землі маленький принц, виявляється льотчик, для якого творче існування у професії стає передумовою відкриття любові до Іншого як головної істини буття. Поєднавши у своїй біографії професію льотчика з письменницькою діяльністю, Сент-Екзюпері неначе відмінив кордон між мистецькими та іншими професіями, показавши, що всі вони потребують творчості для щасливої самореалізації особистості, а отже, передбачають любовне ставлення до іншої людини, всіх інших людей, яким адресується гарно, з максимальною віддачею, зроблена справа. Творчість і любов – два визначальні аспекти духовного буття людини – узгоджуються, рух назустріч справжньому покликанию виявляється водночас рухом назустріч іншій людині, передбачає формування доброякісних, любовних «уз», спроможних об'єднувати людей. Мешканці

Наративна структура казки

Оповідач	Історія	Час оповіданої події
Льотчик	про аварію в пустелі і зустріч з маленьким принцом	один тиждень шість років тому
Маленький принц	про життя на своїй планеті, подорож та перебування на землі	один рік перед зустріччю з льотчиком
Лис	про своє життя і необхідність бути прирученим	зараз і завжди

відокремлених планет, що їх відвідує маленький принц, індивідуалізовані, ніж маси споживачів – покупців і пасажирів. Утім, вони уособлюють соціальні ролі, а не покликання. І тому потребують не любовного діалогу з Іншим у просторі творчої діяльності, а безособистісних «інших», якими можна керувати, маніпулювати, нехтувати, жертвувати тощо. Тут є своя градація: король і ліхтарник позначають діапазон віддаленості від покликання як певного ідеалу щасливої творчої самореалізації особистості, пов'язаної з творчістю і любов'ю, а отже, свободою та істиною. Король найдалший від цього ідеалу, а ліхтарник наближеніший до нього. Вочевидь у межах цієї градації видно, як змінюються пропорції праці, свободи, таланту (можливості дарувати), влади (можливості забирати), життя і смерті. Ізольованість існування, позначена замкненим часопростором відокремленої планети, несумісна з покликанням. Покликання – це буквально голос іншої людини, яка звертається до нас, вимагаючи змінити перспективу бачення і напрям руху, звернути увагу на щось надзвичайно важливе, опинитися поряд, допомогти, врятувати. Так, маленький принц з'являється у полі уваги льотчика саме як голос. Діалог із лисом теж починається з того, що маленький принц чує тихий голос під яблуном.

Історія про взаємини маленького принца з льотчиком неначевбирає у себе оповідь «хлопчика» про його спілкування з лисом. Зауважимо, що казка має надзвичайно складну наративну (оповідну) структуру, узгоджену із принципами побудови персоносфери і концепцією людини, реалізованою у творі. Лис розкриває маленькому принцу таємницю любові – сутність і спосіб її реалізації у практиці спілкування. Сутність любовного ставлення до іншого – пізнавальна: лис пояснює, що зустріч з маленьким принцом розширює для нього світ, у якому раніше були лише «кури» і «мисливці», а тепер з'являться ще «поля пшениці»: «Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не валять мене. І це сумно! Але в тебе волосся наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...» [там само, с. 131]. Реалізація любовних взаємин з іншою людиною – це таїнство «приручення», у якому є поступове взаємонаближення, створення обрядів, нарешті – формування уз – нерозривних духовних зв'язків між людьми, що за будь-яких обставин не можуть бути розірвані (навіть тоді, коли реальна зустріч виявляється неможливою). Практика любовної взаємодії з іншим вимагає роботи серця, навчає його дивитися, робить зрячим. Слова лиса маленький принц сприймає як істину і повторює для себе, щоб краще запам'ятати: «найголовнішого очима не побачиш; дивитися потрібно серцем».

Наративна структура казки, узгоджена із хронотопом (часопростором) і принципами побудови персоносфери (образної системи) представлена у вигляді табл. 1.

Важливо, що розповідь маленького принца подається у сприйнятті льотчика, включається у його слово, тобто стає результатом зусиль розуміння, спрямованих на Іншого, подібно до того, як уведений в оповідь малюнок позначають відновлення колись втраченої оповідачем «дитячої» здатності до творчості. Сам факт створення оповіді – її словесного й візуального рядів – фіксує досягнення і спробу втримання її суб'єктом важливої внутрішньої якості, пов'язаної із реанімацією «внутрішньої людини», відновленням її активної діяльності, тобто духовного буття. Звернімо увагу на те, що оповідь, яка опиняється всередині іншої, кожного разу передбачає формальне зменшення і сутнісне збільшення охопту часу. Це відповідає наростанню процесу ліризації епічного твору, що досягає свого максимуму у кульмінаційний момент казки. Кульмінацією можна вважати епізод із знаходженням криниці й втамуванням спраги. Одне й інше відбувається внаслідок переходу від зовнішнього до внутрішнього бачення, що його здійснює головний оповідач – льотчик: від споглядання зовнішності маленького принца до прозріння його внутрішнього «я» («найзворушливіше у цього маленького принца – його вірність квітці, образ троянди, який сяє в ньому, ніби полум'я світильника, навіть коли він спить...» [там само, с. 135]).

Важливо, що система діалогів, представлена у творі, у кульмінаційному ліризованому мікроконтексті зводиться до діалогу із власним «я» оповідача. Стає зрозуміло, що художній текст казки – сповнений внутрішньої діалогічності монолог автора, що вбирає у себе поліфонію духовного співбуття всіх людей, споріднених жагою любові-істини. Він побудований так, щоб читач міг не тільки побачити (малюнки) і почути (афоризми) істину, але й пережити її, відчувши разом із льотчиком любов-розуміння щодо маленького принца і скуштувавши чарівної води, віднайдені в результаті подорожі: «Було гарно, як на свято. Це була незвичайна вода. Вона народилася від довгої дороги під зірками, від рипіння корби, від зусилля моїх рук, приємна серцеві, як подарунок. Так у дитинстві, коли я був маленьким хлопцем, мені сяяли різдвяні подарунки – вогнями свічок на ялинці, музикою опівнічної меси, лагідними усмішками» [там само, с. 135–136].

Сюжетний мотив Різдва, пов'язаний із мотивом дитинства – ключ до розуміння авторських смислів, артикульованих текстом казки. Вони оприявнюються

низкою образів-символів, наділених виразним християнським значенням:

- вода – істина;
- катастрофа в пустелі – випробовування в пустелі;
- падіння на землю – гріхопадіння;
- змія – пізнання і смерть;
- яблуна – райський сад;

дитина – людина в її сутнісній іпостасі, яка проявляється у здатності любити (дивитися серцем);

баранець (Агнець) – символ внутрішньої чистоти і жертвності.

Важливо показати учням, що всі подробиці оповіді мають значення у художньому цілому твору. Наприклад, це стосується яблуні, під якою розмовляють лис і маленький принц. Яблуна як символ відсилає до біблійного образу райського саду, втраченого людьми внаслідок гріхопадіння. Звісно, практика тлумачення (екзегеза) символів – важлива складова релігійної свідомості, що виявляє себе також у просторі художніх творів, належних до європейської культури, на чому варто окремо наголосити, зважаючи на те, що вивчення зарубіжної літератури у 8 класі починається саме з Біблії. Як стверджує Н. Фрай, художній код європейської літератури корелює із великим кодом Біблії [11]. Замкнене коло полювання, про яке розповідає лис, – чудова ілюстрація щодо характеру історії з її розподілом на ворогуючі групи і боротьбою за інтереси, перманентною війною, що неминуче супроводжується смертю. «Приручення», народження нерозривних любовних уз між людьми розриває це замкнене коло, змінює характер історії, перемикає існування в інший регістр, відкриваючи перспективу подолання смерті. Яблуна стає символом райського саду, можливість повернення до якого несе у собі любов до Іншого.

Висновки з даного дослідження. Відновлення дорогоцінних зв'язків між людьми, яким так переймається автор «Маленького принца», набуває особливого значення в контексті зламу релігійної свідомості, що стався в європейській культурі у добу декадансу. Література модернізму показала, що розрив «вертикального» зв'язку між людиною і Богом у світі, де, за висловом Ф. Ніцше, «всі Боги померли», призводить також до втрати горизонтальних зв'язків – між окремими людьми. Старшокласників, як правило, вражає історія Грегора Замзи, який втрачає людську подобу, але залишається людиною, тому що до останньої миті ніжно любить членів своєї родини. Якщо Ф. Кафка констатує розрив любовних зв'язків навіть на рівні родини, зруйнованої суто прагматичним ставленням до рідних, то Сент-Екзюпері намагається відновити розірвані зв'язки, показати, що всі люди мають створювати і берегти дорогоцінні узи, які єднають одну людину з іншою. Вони наповнюють існування кожної людини і людства в цілому смислом, стають запорукою щасливого співбуття людей, якісного перетворення історії, перемоги над смертю. І тоді загроза тотальної катастрофи і загибелі, про які йдеться у притчі Ф. Кафки «Пасажири залізниці», перестає бути реальною всупереч страхітливій історичній практиці ХХ і початку ХХІ століття. Доцільно нагадати старшокласникам про казку «Маленький принц»,

прочитану у 8 класі, після завершення вивчення творчості Ф. Кафки, щоб вони зрозуміли сутність і значення художньої роботи, розгорнутої у просторі європейської літератури у першій половині ХХ століття.

Усі християнські символи казки «Маленький принц» відповідають євангельському заклику «бути як діти» і потребують тлумачення в контексті настанов «Нового заповіту»: «Пустіть дітей, нехай ідуть до мене; не бороніть їм: таких бо Царство Боже. Істинно кажу вам: Хто Царства Божого не прийме як дитина, той не ввійде до нього» (Лк. 18:17); «Якщо ви не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Небесне Царство» (Мт. 18:3).

Письменник-гуманіст Сент-Екзюпері, намагаючись серцем подивитися на сучасну людину, прозріває за поверхневим сутнісне. Концепція людини у казці може бути представлена у вигляді такої схеми (рис. 1):

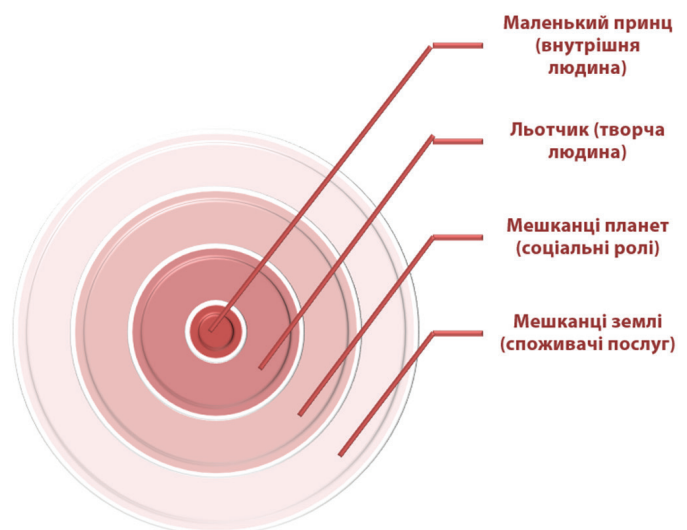

Рис. 1. Концепція людини у казці А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц»

Прозріваючи серцем за зовнішнім внутрішнє, автор заповідає у кожній людині за грубими соціальними, суспільними, ідеологічними нашаруваннями, духовною косністю і змертвінням побачити дитину, яка прагне істинної любові і несе у глибині своєї душі святиню образу Божого. Баранець, якого не може намалювати льотчик на прохання маленького принца, – християнський символ внутрішньої чистоти і жертвності, Агнець, з яким порівнює себе Христос, – ідеал абсолютної любові, на тлі якого свідомо чи без усвідомлення всі люди відкривають для себе перспективу набуття істини. Його читачі казки мають побачити власним серцем як головну таємницю-істину, приховану у пустелі земного життя, у глибині душі кожної людини на нашій планеті.

Перспективи подальших розвідок. Звісно, учні можуть запропонувати інші інтерпретації казки – власні, акцентуючи, наприклад, зоряне походження маленького принца, розгортаючи казку у площину наукової фантастики, а не притчі. Якщо їх міркування будуть аргументовані спостереженням за організацією твору як художнього цілого, обов'язково виявиться те смислове ядро альтернативної

інтерпретації, яке перетнеться із версією, запропонованою вчителем, виявляючи продуктивність «конфлікту інтерпретацій» (поняття П. Рікера).

Найдоцільнішим для текстуального вивчення «Маленького принца» буде комбінований шлях, в основі якого лежить рух услід за автором – це відповідатиме фабульному мотиву пошуків друга і води-істини, уважному відстеженню автором етапів шляху центральних персонажів. До цього можуть додаватися елементи пообразного і проблемно-тематичного розгляду, вектори якого намічені вище, а також завдання дослідницького характеру, спрямовані на характеристику

оповідної структури (нарративний аналіз), тлумачення образів-символів (особистісна інтерпретація відповідно до настанов герменевтики), розкриття інтертекстуальних зв'язків з іншими творами – «Планета людей» Сент-Екзюпері, «Пасажири залізниці» Ф. Кафки (інтертекстуальний аналіз), порівняння словесно-предметного і візуального рядів казки (інтермедіальний аналіз) тощо. Розроблення конкретних версій уроку текстуального вивчення твору на основі запропонованої літературознавчої концепції – у зоні подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Астрахан Н. І. Авторські інтерпретаційні моделі та їх програми в прозі Антуана де Сент-Екзюпері (на матеріалі книги «Планета людей» та казки «Маленький принц»). *Літературний твір: шляхи дослідження поетики*. Житомир: Полісся, 2006. С. 69–89.
2. Гриньова М. В., Басенко Р. О. Розвиток гуманістичних ідей цілісної освіти особистості в освітньо-філософській спадщині Григорія Сковороди. *Імідж сучасного педагога*: електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»). 2022. № 4 (205). С. 12–16. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-12-16](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-12-16)
3. Зарубіжна література. 6–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-6-9.pdf>
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ: МАУП, 2000. 309 с.
5. Лавренчук В., Лавренчук М. Емоційно-ціннісна складова компетентнісного уроку літератури в Новій українській школі. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 4 (108). С. 87–91. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-108-4-87-91>
6. Решетняк В. Ф. Історичний характер виникнення ідеї ціннісного підходу у педагогіці. *Імідж сучасного педагога*: електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»). 2024. № 2 (215). С. 34–44. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)-34-44](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)-34-44)
7. Сент-Екзюпері А. Планета людей. Маленький принц. Львів: Вид-во при Львів. держ. ун-ті ВО «Вища школа», 1981. 143 с.
8. Ткачук М. Теоретичні основи ціннісного підходу до виховання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 4. С. 144–149. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2019.200192>
9. Усатенко Т. П. Антропо-гуманістичні обрії педагогіки Івана Зязюна (до 85-річчя з Дня народження І. А. Зязюна). *Імідж сучасного педагога*: електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»). 2023. № 1 (208). С. 5–10. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-5-10](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-5-10)
10. Філіпчук Г., Філіпчук Н. Культуровідповідність «педагогіки добра» Івана Зязюна. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2023. № 27. С. 14–27. <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.27.282092>
11. Фрай Нортроп. Великий код: Біблія і література / [пер. з англ. І. Старовойт]. Львів: Літопис, 2010. 362 с.

References

1. Astrakhan, N. I. (2006). Avtorski interpretatsiini modeli ta yikh prohramy v prozi Antuana de Sent-Ekziuperi (na materialii knyhy «Planeta liudei» ta kazky «Malenkyi prints») [Author's interpretative models and their programs in the prose of Antoine de Saint-Exupéry (based on the book «Planet of the People» and the fairy tale «The Little Prince»)]. In *Literaturnyi tvir: shliakhy doslidzhennia poetyky* [Literary work: ways of studying poetics] (pp. 69–89). Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
2. Hrynova, M. V., & Basenko, R. O. (2022). Rozvytok humanistychnykh idei tsilnisnoi osvity osobystosti v osvitno-filosofskii spadshchyni Hryhorii Skovorody [The development of humanistic ideas of holistic education of the individual in the educational and philosophical heritage of Hryhorii Skovoroda]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [The image of a modern teacher], 4 (205), 12–16. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-12-16](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-12-16) [in Ukrainian].
3. *Zarubizhna literatura. 6–9 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Foreign literature. Grades 6–9. Curriculum for secondary education institutions]. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-6-9.pdf> [in Ukrainian].
4. Ziazun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii* [Pedagogy of goodness: ideals and realities]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
5. Lavrenchuk, V., & Lavrenchuk, M. (2021). Emotsiino-tsinisna skladova kompetentnisnoho uroku literatury v Novii ukrainskii shkoli [Emotional and value component of the competence lesson of literature in the aspect of the new ukrainian school]. *Nova pedahohichna dumka* [New pedagogical thought], 4 (108), 87–91. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-108-4-87-91> [in Ukrainian].
6. Reshetniak, V. F. (2024). Istorychnyi kharakter vynyknennia idei tsinnisnoho pidkhodu u pedahohitsi [The historical nature of the emergence of the idea of a value approach in pedagogy]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [The image of a modern teacher], 2 (215), 34–44. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)-34-44](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)-34-44) [in Ukrainian].
7. Sent-Ekziuperi, A. (1981). *Planeta liudei. Malenkyi prints* [Planet of people. The little prince]. Lviv: Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho obiednannia «Vyscha shkola» [in Ukrainian].
8. Tkachuk, M. (2019). Teoretychni osnovy tsinnisnoho pidkhodu do vykhovannia [Theoretical foundations of a value-based approach to education]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu* [Collection of scientific papers of Uman State Pedagogical University], 4, 144–149. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2019.200192> [in Ukrainian].
9. Usatenko, T. P. (2023). Antropo-humanistychni obrii pedahohiky Ivana Ziaziona (do 85-richchia z Dnia narodzhennia I. A. Ziaziona) [Anthropo-humanistic horizons of pedagogy Ivan Zyazyun (to the 85th anniversary of I. A. Zyazyun's birthday)]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [The image of a modern teacher], 1 (208), 5–10. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-5-10](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-5-10) [in Ukrainian].
10. Filipchuk, H., & Filipchuk, N. (2023). Kulturovidpovidnist «pedahohiky dobra» Ivana Ziaziona [Cultural Relevance of Ivan Zyazyun's «Pedagogy of Goodness»]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii* [Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action], 27, 14–27. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.27.282092> [in Ukrainian].
11. Frai, Nortrop. (2010). *Velykyi kod: Bibliia i literatura* [The Big Code: The Bible and Literature]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 25.11.2024

УДК 796.011.3

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1\(220\)-97-104](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-97-104)

АНТОНОВА ОЛЕНА ІВАНІВНА,

кандидатка біологічних наук, доцентка кафедри здоров'я людини та фізичної культури, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Olena Antonova,

Candidate of Science (Biology), Associate Professor of the Department of Human Health and Physical Culture, Kremenchuk Mykhailo Ostrogradsky National University, Kremenchug, Ukraine

E-mail: antonovaei@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0660-760X>

КУЩ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри здоров'я людини та фізичної культури, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук, Україна

Oleksandr Kushch,

Ph.D. of Psychological Sciences, Associate Professor the Department of human health and physical culture, Kremenchuk Mykhaylo Ostrogradskiy National university, Kremenchuk, Ukraine

E-mail: akushch2005@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3373-0053>

ЛОШИЦЬКА ТАМАРА ІВАНІВНА,

кандидатка наук з фізичного виховання і спорту, доцентка кафедри здоров'я людини та фізичної культури, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Tamara Loshytska,

Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Human Health and Physical Culture, Kremenchuk Mykhaylo Ostrogradskiy National university, Kremenchuk, Ukraine

E-mail: toma-68@bigmir.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2361-3307>

СЕВРЮК МИКОЛА ПЕТРОВИЧ,

доцент кафедри здоров'я людини та фізичної культури, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Mykola Sevryuk,

Associate Professor of the Department of Human Health and Physical Culture, Kremenchuk Mykhaylo Ostrogradskiy National university, Kremenchuk, Ukraine

E-mail: Zsa73@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6788-3093>

СОЛОВІЙОВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри здоров'я людини та фізичної культури, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Oleh Soloviov,

Candidate of Sciences in pedagogica, Associate Professor of the Department of Human Health and Physical Culture, Kremenchuk Mykhaylo Ostrogradskiy National university, Kremenchuk, Ukraine

E-mail: oleg@iws.com.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0560-3321>

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ: ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ

A Практичним шляхом досліджено актуальність індивідуального підходу у фізичному вихованні. Вивчено методичні прийоми, які використовують учителі та викладачі закладів освіти для індивідуалізації процесу фізичного виховання. Опитано 82 здобувачі освіти: 24 старшокласники та 58 студентів-першокурсників. Досліджено мотиви, що спонукають здобувачів освіти до занять фізичними вправами, та їх ставлення до нормативного підходу в оцінці фізичної підготовленості. Запропоновано науково обґрунтовані модельні рівняння для прогнозування та оцінювання індивідуальних показників фізичної підготовленості. Вивчено пропозиції здобувачів і педагогів щодо поліпшення інтересу до уроку фізкультури та мотивації до занять фізичними вправами.

Ключові слова: здобувачі; процес; мотивація; фізкультура; індивідуалізація; підготовленість; показник; норматив; досягнення; оцінка

METHODS OF REALIZATION OF INDIVIDUAL APPROACH IN PHYSICAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN AND FORMATION OF POSITIVE MOTIVATION FOR PHYSICAL EXERCISES

S The relevance of the individual approach in physical education is investigated in a practical way. The methodological techniques used by teachers and lecturers of educational institutions to individualize the process of physical education are studied. 82 students were interviewed: 24 high school students and 58 first-year students.

The motives that motivate students to engage in physical exercises and their attitude to the normative approach to assessing physical fitness are investigated. Scientifically grounded model equations for predicting and evaluating individual indicators of physical fitness are proposed.

The proposals of applicants and teachers to improve interest in physical education and motivation to exercise are studied.

Keywords: applicants; process; motivation; physical education; individualization; preparedness; indicator; standard; achievement; evaluation

Актуальність проблеми. У старшому шкільному віці, коли процеси формування особистості протікають особливо інтенсивно, нетерпимий колективний підхід (Ф. Доленко). Усереднений підхід є однією з головних причин низької фізичної підготовленості, обмеженості їх рухових умінь і навичок, високої захворюваності (Ю. Железняк, І. Туровський, Л. Лубишева, Г. Грузних).

Унаслідок різної підготовленості та зацікавленості, різних успадкованих здібностей, інтелектуальних і фізичних можливостей учнів, антропометричних даних, темпи засвоєння здобувачами навчального матеріалу та розвитку фізичних якостей не можуть бути однаковими. Заняття фізичними вправами будуть ефективними в тому випадку, коли при їх проведенні дотримуються оптимальних для кожного учня темпів. Нав'язування учням вищих (порівняно з їх можливостями) або нижчих темпів неминуче призведе до зниження розвивального ефекту навчання [6; 7].

Цілком справедливо, що проблема індивідуального підходу у фізичному вихованні вважається однією з ключових проблем цього процесу [8; 10].

На користь цієї тези різні автори надають і різні аргументи:

– за умови індивідуального підходу до кожної дитини в усіх дітей прокидається інтерес до занять фізкультурою;

– індивідуальний підхід є запорукою ефективності педагогічного процесу, оскільки будь-який освітній вплив здійснюється через призму індивідуальних особливостей кожної дитини [4];

– фізичний розвиток обумовлений природними задатками, які передаються по спадковості, вони визначаються вродженими здібностями, тому кожен може досягнути лише зумовленого ними результату;

– діти, недостатньо рухово обдаровані від природи, незабаром втрачають інтерес до занять через усереднені, а частіше – завищені нормативні вимоги [9].

З огляду на вищесказане, мету фізичного виховання з позиції індивідуального підходу можна сформулювати, як засвоєння доступного кожній конкретній дитині змісту й обсягу фізичної культури.

Проблема індивідуального підходу у фізичному вихованні школярів окреслена досить переконливо і чітко, а шляхи її вирішення, як на нашу думку, – недостатньо. Здійснюючи загальну програму виховання особистості, педагог повинен вносити в неї «корективи» відповідно до індивідуальних особливостей дитини, але методичні прийоми – як саме це зробити на уроці фізкультури, зокрема, – проблема невирішена, як і питання визначення міри доступного. У своїй роботі ми розглянули один із прийомів індивідуалізації навчання, який, на нашу думку, є одним із ключових – прогнозування індивідуальних показників (нормативів) фізичної підготовленості, виходячи із морфологічних показників здобувача.

Метою нашої роботи є пошук і засвоєння підходів до моделювання індивідуальних показників фізичної підготовленості та їх вплив на формування у здобувачів освіти позитивної мотивації до занять.

Предметом дослідження є індивідуальні показники фізичної підготовленості здобувачів освіти, підходи до їх визначення та оцінки.

Об'єктом дослідження є процес фізичного виховання старшокласників ЗСО та у студентів-першокурсників ЗВО.

Завдання дослідження:

- проаналізувати стан питання за даними сучасних публікацій, наукових досліджень;
- вивчити методичні прийоми, якими користуються вчителі-практики для реалізації індивідуального підходу на уроці фізкультури;
- дослідити ставлення здобувачів до індивідуалізації навчання з фізичного виховання;
- вивчити мотиви, що спонукають здобувачів до відвідування занять з фізичного виховання;
- вивчити пропозиції здобувачів і викладачів щодо поліпшення уроків (занять) з фізичного виховання;
- рекомендувати для використання у процесі фізичного виховання в закладах освіти модельні рівняння фізичної підготовленості, що враховують індивідуальні морфологічні показники здобувачів;
- проаналізувати ставлення вчителів і здобувачів до цього методичного прийому.

Методи дослідження:

- вивчення стану питання за даними наукових публікацій;
- анкетування та опитування здобувачів освіти та педагогів за предметом дослідження;
- моделювання належних показників фізичної підготовленості за науково обґрунтованими лінійними рівняннями;
- метод середніх показників для статистичного оброблення результатів дослідження.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Індивідуальний підхід у вихованні й навчанні – полягає в здійсненні педагогічного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів (темпераменту, характеру, здібностей, схильностей, мотивів, інтересів тощо).

Сутність індивідуального підходу – гнучке використання педагогом різних форм і методів виховного впливу з метою досягнення оптимальних результатів освітнього процесу стосовно кожної дитини.

Отже, організація освітнього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів дозволяє говорити про індивідуалізацію навчання.

Аналіз літератури показує, що чіткіший зміст даного поняття в кожному окремому випадку залежить від того, які засоби й цілі мають на увазі, коли говорять про

індивідуалізацію. У педагогічній енциклопедії це поняття визначається як «... організація навчального процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання» [5].

Проблемі індивідуального підходу у вихованні дітей приділяли увагу багато представників прогресивної педагогіки протягом тривалого часу. Найчастіше індивідуальний підхід реалізовувався шляхом диференційованого навчання. Значний інтерес викликають дослідження останніх років із розроблення принципів і методик диференційованого підходу до фізичного виховання школярів.

Зокрема, проблемі індивідуального підходу присвячено чимало досліджень і публікацій за ними, які містять рекомендації щодо індивідуалізації процесу фізичного виховання школярів і студентів за різними критеріями:

- за рівнем фізичного стану та фізичного здоров'я (Є. Хібатова, 2021; І. Салук, 2008; 2010; О. Дубогай, 2007; 2014; О. Митчик, 2002; С. Киселевська, 2022; С. Шумська, 2007; Л. Левандовська, 2015);
- за показниками фізичного розвитку та антропологією (В. Руденко, 2017; Т. Круцевич, Т. Лошицька, 2002; 2023; М. Міщенко, 2018);
- за віком (Н. Бондарчук, В. Чернов, 2017; В. Дмитрук, 2021);
- за гендерними особливостями мотивації (О. Біліченко, Т. Круцевич, 2014);
- за психологічними особливостями (В. Жуков, 2002; О. Біліченко, Т. Лошицька, 2023);
- за величиною фізичного навантаження (О. Митчик, 2001; 2002; 2013; Н. Хитра, 2018);
- за врахуванням темпів їхнього біологічного розвитку (А. Сітовський, 2018).

Наступним етапом наших досліджень було вивчення ставлення безпосередніх учасників освітнього процесу – здобувачів освіти та педагогів – до процесу фізичного виховання та прийомів оцінювання фізичної підготовленості, як результату цього процесу. Нами розроблено анкету-опитувальник для здобувачів освіти, маємо такі результати (в табл. 1):

Таблиця 1

Результати опитування школярів щодо їх бачення уроків фізкультури та ставлення до них (n=82)

Зміст запитання та варіант відповіді	Кількість відповідей, осіб	Кількість відповідей, %
1	2	3
1. Як часто Ви пропускаєте заняття з фізвиховання (за даними останнього місяця)?		
А) 1 раз на місяць	66	80,5
Б) 2 рази на місяць	10	12,2
В) 3 рази на місяць	6	7,3
2. Що мотивує Вас до відвідування занять?		
А) Залік	43	52,4
Б) Потреба в руховій активності	12	14,6

1	2	3
В) Підтримка стану здоров'я	4	4,9
Г) Фізична підготовленість	10	12,2
Д) Потреба у корекції параметрів тіла	9	11,0
Е) Отримання нових знань з фізичної культури	1	1,2
Є) Потреба у змагальній діяльності	1	1,2
Ж) Самопочуття після заняття	2	2,4
З) Інший варіант відповіді	0	
3. Як ви ставитесь до необхідності здавати нормативи фізичної підготовленості?		
А) Активно позитивно (<i>цікаво, розумію необхідність, проходжу тести із задоволенням</i>)	9	11,0
Б) Пасивно позитивно (<i>треба, то здаю; високі показники бажані, але не обов'язкові</i>)	12	14,6
В) Байдуже (<i>нецікаво, здаю без інтересу, заради заліку</i>)	10	12,2
Г) Пасивно негативно (<i>не здавав би, нецікаво, змушений заради заліку</i>)	36	43,9
Д) Активно негативно (<i>категорично проти, не здаю і не буду, результати зовсім не цікаві</i>)	15	18,3
4. Чи мотивують вас до подальшого фізичного вдосконалення результати тестів?		
А) Так	9	11,0
Б) Ні	58	70,7
В) Байдуже	15	18,3
5. Якщо Ви відповіли «Ні» або «Байдуже», то чому? (<i>Можливо декілька варіантів відповіді</i>)		
А) Нормативи оцінювання завищені, немає сенсу старатися	56	68,3
Б) Заняття не сприяють підвищенню показників фізичної підготовленості	24	29,3
В) Це ніяк не вплине на моє здоров'я і самопочуття	36	43,9
Г) Це не сприяє підвищенню мого іміджу серед друзів	17	20,7
Д) Це не вплине на мою соціальну успішність у майбутньому	32	39,0
Е) Для мене важливіші форми та параметри тіла, а не фізична підготовленість	21	25,6
Є) Інший варіант відповіді	2	2,4
6. Чого Вам бракує на заняттях з фізичного виховання? (<i>Можливо декілька варіантів відповіді</i>):		
А) Музичного супроводу	66	80,5
Б) Спортивних ігор	34	41,5
В) Елементів сучасного фітнесу	47	57,3
Г) Інформації про вплив вправ на організм	6	7,3
Д) Кількості самих занять на тиждень	42	51,2
Е) Змагальних моментів	4	4,9
Є) Індивідуального підходу	11	13,4
Ж) Інший варіант відповіді	4	4,9
7. Якби Ви особисто мали можливість змінити організаційні моменти процесу фізичного виховання, що б Ви зробили? (<i>Можливо декілька варіантів відповіді</i>)		
А) Збільшили кількість занять на тиждень	34	41,5
Б) Зменшили кількість занять на тиждень	8	9,8
В) Відмінили нормативи	44	53,7
Г) Знизили нормативи до середньостатистичного у групі і оцінювали за цим показником усю групу (клас)	11	13,4
Д) Ввели два критерії оцінювання «зараховано» та «незараховано»	47	57,3

1	2	3
Е) Розраховали б нормативи для кожного особисто, виходячи із індивідуальних показників (зросту, маси, охватних розмірів тіла тощо)	36	43,9
Є) Відмінили б нормативи зовсім, а оцінювали за відвідуваністю занять	12	14,6
8. Якби Ви могли, то який би критерій для оцінювання з фізичного виховання обрали за основний? (Тільки 1 варіант відповіді)		
А) Відвідуваність занять	55	67,1
Б) Виконання нормативів	14	17,1
Г) Наявність або відсутність прогресу у фізичній підготовленості	11	13,4
Д) Тестування теоретичних знань з фізичної культури	1	1,2
Е) Інший варіант відповіді	1	1,2
9. Чи цікаво було б Вам отримати розрахунок належних Вам нормативів фізичної підготовленості? (за показниками зросту, маси, охватних розмірів)		
А) Так	68	82,9
Б) Ні	5	6,1
В) Байдуже	9	11,0

Поставлені запитання, на нашу думку, дозволяють зрозуміти причини низької мотивації до занять фізичними вправами і розуміння того, чи змінить індивідуальний підхід до критеріїв оцінювання ситуацію, що склалася. Зокрема, йдеться про відвідуваність і мотивацію до фізичного вдосконалення.

Мотивацію розглядаємо, як сукупність мотивів,

причин, що спонукають людину до дії. Поставлені запитання, на нашу думку, дозволяють зрозуміти причини низької мотивації до занять фізичними вправами й розуміння того, чи змінить індивідуальний підхід до критеріїв оцінювання ситуацію, що склалася.

Спочатку ми опитували здобувачів освіти щодо причин, які мотивують здобувачів до занять (рис. 1):

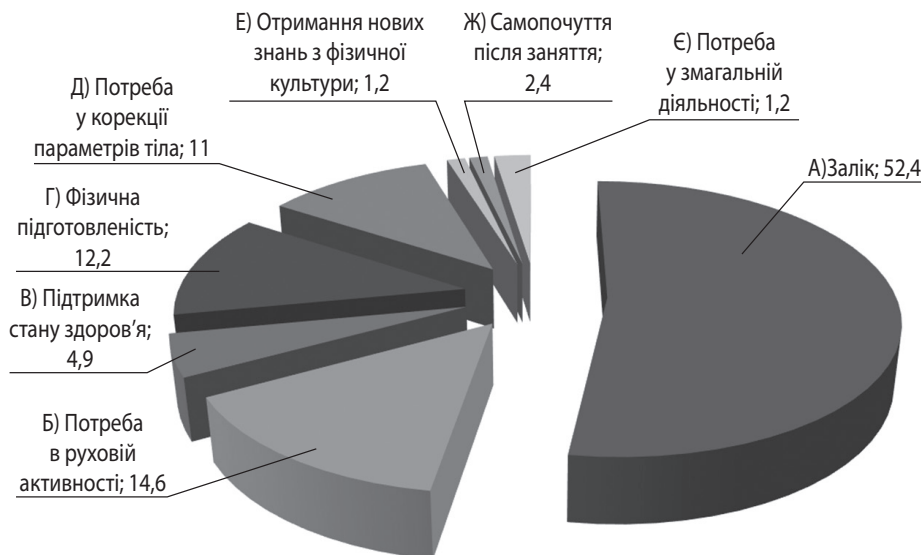

Рис. 1. Розподіл досліджуваних за мотивами до занять, % (n=82)

Найвагомішим мотивом традиційно названо академічну потребу – залік, оцінку (52%). Потреба нівелювати малорухливість стимулює до занять близько 15% опитуваних. Фізична підготовленість, її поліпшення стимулює до занять 12% опитуваних і майже дорівнює кількості здобувачів, які прагнуть коригувати будову тіла (11%). У контексті проблеми фізичної підготовленості нас цікавило ставлення досліджуваних до необхідності контролю успішності – нормативів, зокрема.

Ставлення здобувачів до необхідності здавати нормативи виглядає наступним чином:

- 1 місце – пасивне негативне ставлення – 44%;
- 2 місце – активне негативне ставлення – 18%;
- 3 місце – пасивне позитивне ставлення – 14%.

Кількість тих, хто не проти контролю фізичної підготовленості і зацікавлений у високих її показниках становить лише 11%. Зрозуміло, що опитувані опираються не на сьогоденний, а попередній досвід, коли нормативи

були обов'язковими. Але ситуацію складно назвати оптимістичною з огляду на те, що йде війна і фізична підготовленість солдата є складником його життєздатності та виживання, а високі показники розвитку сили й витривалості є обов'язковими у багатьох видах військової діяльності [1].

Така низька зацікавленість у власній фізичній підготовленості є на сьогодні невирішеною проблемою

у виховному процесі й потребує додаткової уваги і зусиль з боку педагогів.

71% опитуваних відповіли, що результати тестів не мотивують їх удосконалювати себе, сюди ж ми віднесли ті 18% здобувачів, яким байдуже. Разом вони (73 особи) пояснили це наступними аргументами (рис. 2):

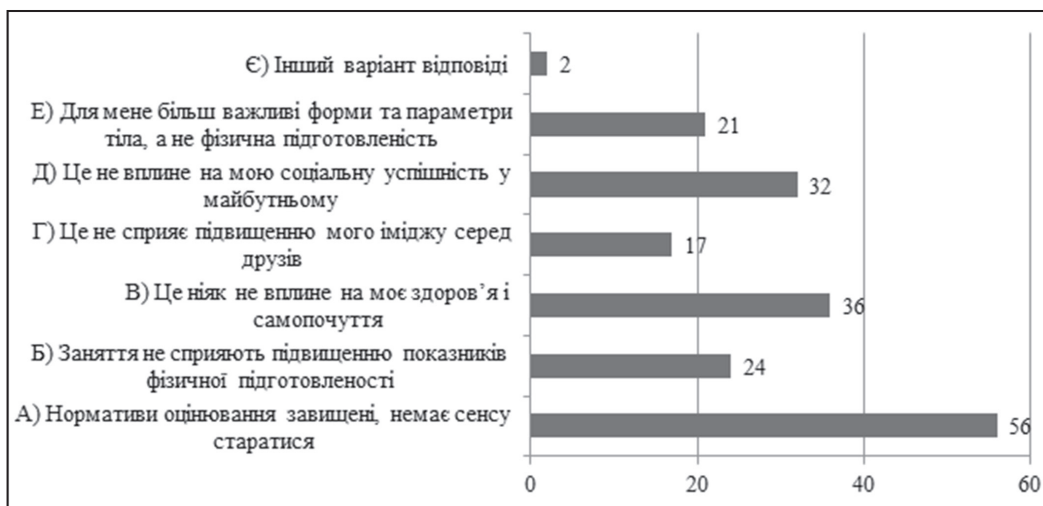

Рис. 2. Причини негативного ставлення здобувачів до вдосконалення власних показників фізичної підготовленості, осіб (n=73)

Згідно з результатами опитування, *завищені результати* у рухових тестах формують негативне ставлення до занять, *демотивують* 56 здобувачів. Не менш тривожним сигналом є те, що 36 опитуваних не пов'язують своє здоров'я з фізичною кондицією. Це, на нашу думку, свідчить про недостатність валеологічних знань. 32 опитуваних не вірять у вплив фізичної досконалості (або недосконалості) на соціальну успішність та імідж (39%). Цікаво, що при цьому 51% опитуваних вказує на недостатню кількість занять на тиждень. Отже, можна зробити проміжний висновок про те, що найбільшим *демотиватором* до занять є контрольні нормативи. Із цим погоджуються й інші дослідники [5; 11].

Серед прийомів підвищення інтересу до занять самими здобувачами найчастіше називаються (див. табл. 1): музичний супровід (81%), елементи популярних фітнес-програм (57%), збільшення часу на спортивні ігри (41%) та врахування індивідуальних особливостей здобувачів (13%).

Оскільки освіта зараз дитиноцентрована і студентоцентрована, то нам була цікава думка здобувачів освіти щодо прийомів поліпшення ситуації з рейтингом уроку фізкультури й відвідуваністю занять. До запитань ми включили такі, які стосуються безпосередньо нормативного складника і деяких організаційних моментів. Відповіді та їхній рейтинг представлено на рис. 3:

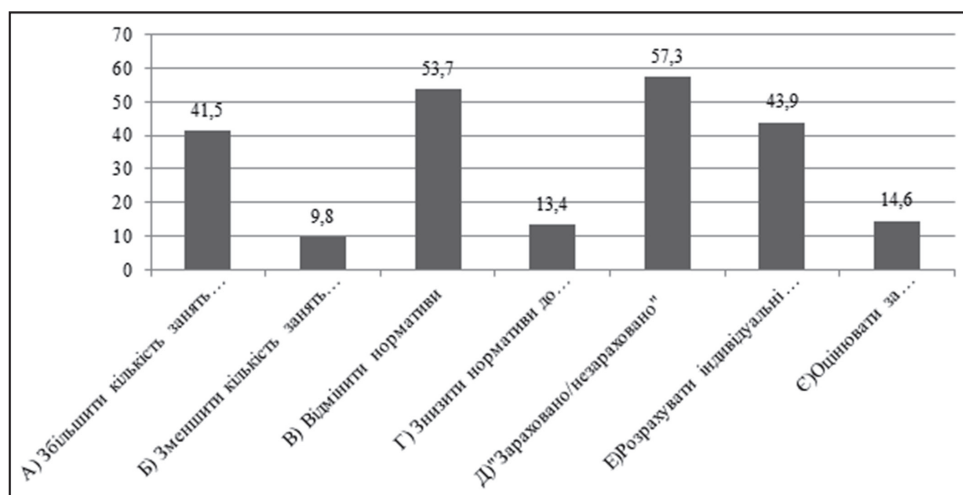

Рис. 3. Пропозиції здобувачів освіти щодо внесення організаційних змін у процес фізичного виховання

Перше, що додає педагогам наснаги й активізує до роботи, це те, що 41,5% здобувачів освіти бажали б збільшити кількість уроків фізкультури (проти 9,8%, чия думка полярна). Але за рис. 3 відслідковується тенденція до уникання оцінок і нормативів (відповіді В, Г, Д, Е). Очевидно, що здобувачі освіти сприймають заняття фізичними вправами, як рекреативний захід, тому пропонують оцінювати за відвідуваністю (14,6%) або за критеріями «зараховано/не зараховано». Пропозиції ввести додатковий урок фізкультури як рекреативний або фітнес-урок давно звучать у публікаціях учителів-практиків [1; 2; 9] і, виходячи іще й із цього опитування, таки не безпідставно. Тож, цей пункт нашої роботи потребує активації уваги й вирішення.

Друге, що активізує роботу педагогів, це пропозиція 44% студентів оцінювати їхні досягнення за індивідуальними особливостями. Відверто кажучи, включаючи це запитання до анкети, ми не передбачали

такого високого відсотка зацікавлених, однак, очевидно, умови військового часу роблять дітей свідомими набагато швидше, ніж мирний час. Потреба у фізичному вдосконаленні зростає, а формується вона, на нашу думку, в особистому спілкуванні із військовослужбовцями. Отож, пропозиція заслуговує на увагу. Шляхи її вирішення вже існують – це індекси, таблиці, регресійні рівняння для розрахунку індивідуальних показників фізичної підготовленості, в основі яких – антропометричні дані кожного індивідуума. У роботу педагога буде додано трохи досліджень і вимірювань, що дасть можливість сформулювати й науково обґрунтувати кондиційні вимоги до фізичної підготовленості (а в умовах війни – життєздатності) кожного здобувача освіти – потенційного захисника.

У таблицях 2, 3 ми представили рекомендовані до використання рівняння регресії, розроблені для юнаків 16–18 років:

Таблиця 2

Прогнозні рівняння для розрахунку індивідуальної фізичної підготовленості юнаків, відповідно до безпечного рівня здоров'я
(за Т. Круцевич, Т. Лошицькою)

Назва змінних		Рівняння моделі	Похибка моделі, %
у	х		
Біг, 100 м, с бистрота	окіл талії	$y_2 = 12,4775 + 0,0211405 \cdot x_3$	0,1
Біг, 3000 м, с витривалість	окіл талії	$y_3 = 645,97 + 2,39434 \cdot x_3$	1,2
Підтягування на перекладині, разів, сила	окіл тазу	$y_4 = 33,3923 - 0,245405 \cdot x_2$	3,1
СКВ, разів, сила	окіл тазу	$y_5 = 70,9544 - 0,250987 \cdot x_2$	2,1
«Човниковий біг», 10x10, с, спритність	окіл талії	$y_6 = 23,978 + 0,04062 \cdot x_3$	0,5
Стрибок у довжину з місця, см, вибухова сила ніг	окіл талії	$y_7 = 267,69 - 0,507854 \cdot x_3$	0,1

Таблиця 3

Моделювання норм фізичної підготовленості здобувачів освіти відповідно до безпечного рівня здоров'я
(за Н. Бондарчук, В. Товт, В. Черновим)

Номер з/п	Показник ФП	Рівняння регресії
1	PWC 170, фізична працездатність	$143,08 + \text{зріст} \times (-1,237) + \text{маса} \times 1,462 + \text{обвід шиї} \times 2,727 + \text{обвід талії} \times (-0,409) + \text{обвід гомілки} \times 0,709.$
2	Біг 3000 м, витривалість	$20,787 + \text{зріст} \times (-0,008982) + \text{маса} \times 0,008443 + \text{обвід шиї} \times (-10,07459) + \text{обвід талії} \times (-0,05417) + \text{обвід гомілки} \times 0,0299.$
3	Вис на зігнутих руках, силова витривалість	$-10,742 + \text{зріст} \times 0,02477 + \text{маса} \times 0,236 + \text{обвід шиї} \times 1,091 + \text{обвід талії} \times (-0,293) + \text{обвід гомілки} \times 0,342.$
4	Стрибок у довжину з місця, вибухова сила	$113,275 + \text{довжина тіла} \times 0,183 + \text{маса тіла} \times (-0,103) + \text{обвід шиї} \times 1,568 + \text{обвід талії} \times 0,136 + \text{обвід гомілки} \times 0,261.$

Представлені рівняння успішно апробовані й можуть бути використані у роботі вчителів і викладачів. Результати цих рівнянь можуть слугувати індивідуальними належними або кондиційними нормами фізичної підготовленості юнаків, а також нормативами, виконання яких свідчить про те, що той, хто виконує їх, має «безпечний» рівень здоров'я, згідно з основами валеології – нижче якого не формуються ендogenous фактори ризику та початкові форми патологічного процесу. Отже, одночасно вирішуються й оздоровчі завдання фізичного виховання.

Окрім того, дослідники, які апробували цей підхід, вказують на підвищення мотивації до занять фізичними вправами після співставлення належних норм фізичної

підготовленості із фактичними [8; 9; 10; 11].

Тож, на нашу думку, після розрахунку індивідуальних норм фізичної підготовленості найпершим завданням співпраці викладача і здобувача – буде скорочення у різниці названих вище показників – прогнозних (належних) і фактичних. А критерієм оцінювання – їхня відповідність або прогрес.

Напрямок наших подальших досліджень є вивчення мотивації здобувачів освіти до занять фізичними вправами і динаміка рейтингу уроку фізкультури після запровадження описаних вище методичних прийомів (із розумінням складності процесу в умовах військового часу).

Список використаних джерел

- Біличенко О., Скірта О., Лошицька Т. Актуальний стан фізичного розвитку юнаків старшого шкільного віку як невирішене педагогічне завдання уроків фізкультури. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 4. С. 113–118.
- Буйдіна О. О. Модель підготовки вчителів до впровадження Державного стандарту базової середньої освіти у Полтавській області. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 5 (206). С. 23–26.
- Васьков Ю. В. Визначення основних функцій і цілей шкільної фізичної культури як умова здійснення особистісно орієнтованого навчання учнів. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/304295287.pdf>
- Головко Н. Індивідуалізація рухової діяльності учнів на уроках фізкультури. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01009pmg-022b.docx.html>
- Грибан Г. П., Бойко Д. В., Дзензелюк Д. О. Термінологічний словник з фізичної культури і спорту / за ред. Г. П. Грибана; Житомир. нац. агрокоол. ун-т. Житомир: Рута, 2016. 99 с.
- Круцевич Т. Ю., Лошицька Т. І. Проблема оцінювання досягнень у фізичному вихованні та можливі шляхи її вирішення. *Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. Кременчук: КрНУ, 2012. 166 с.
- Левандовська Л. Ю. Індивідуалізація процесу фізичного виховання школярів. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2012. № 5. С. 38–40.
- Лошицька Т. І. Модельно-цільові характеристики фізичної підготовленості юнаків призовного віку в системі фізичного виховання: автореф. дис. ... канд. фіз. вих.: 24.00.02. Київ: НУФВСУ, 2007. 22 с.
- Мищенко М. Проблема індивідуалізації на уроках фізичної культури. URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/>
- Особливості методики проведення уроків фізичної культури з учнями шкільного віку. URL: <https://studfile.net/preview/9726117/page:6>.
- Сидорченко К. М. Зміни у системі освіти щодо проблем фізичного виховання і допризовної підготовки. *Спеціальна спрямованість фізичної підготовки як складова особистої безпеки військовослужбовців*: матеріали наук.-метод. семінару (Київ, 17.03.2015 р.). Київ: НУОУ, 2015. 220 с.

References

- Bilichenko, O., Skyrta, O., & Loshytska, T. (2023). Aktualnyi stan fizychnoho rozvytku yunakiv starshoho shkilnoho viku yak nevyrishene pedahohichne zavdannya urokov fizkultury [The current state of physical development of high school boys as an unresolved pedagogical task of physical education lessons]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4, 113-118 [in Ukrainian].
- Buidina, O. O. (2022). Model pidhotovky vchyteliv do vprovadzhenia Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity u Poltavskii oblasti [Model of teacher training for the implementation of the State Standard of Basic Secondary Education in Poltava region]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 5 (206), 23-26 [in Ukrainian].
- Vaskov, Yu. V. Vyznachennia osnovnykh funksii i tsilei shkilnoi fizychnoi kultury yak umova zdiisnennia osobystisno oriientovanoho navchannia uchniv [Determining the main functions and goals of school physical education as a condition for implementing personally oriented education of students]. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/304295287.pdf> [in Ukrainian].
- Holovko, N. Indyvidualizatsiia rukhovoї dialnosti uchniv na urokakh fizkultury [Individualization of students' motor activity in physical education lessons]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/embed/01009pmg-022b.docx.html> [in Ukrainian].
- Hryban, H. P., Boiko, D. V., & Dzenzeliuk, D. O. (2016). *Terminolohichnyi slovnyk z fizychnoi kultury i sportu [Terminological dictionary of physical education and sports]*. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].
- Krutsevych, T. Yu., & Loshytska, T. I. (2012). Problema otsiniuvannia dosiahnen u fizychnomu vykhovanni ta mozhyvi shliakhy yii vyrishennia [The problem of assessing achievements in physical education and possible ways to solve it]. In *Aktualni problemy fiz. vykhovannia, sportu ta valeolohii [Current problems of physical education, sports and valeology]*: materialy IV vseukr. nauk.-prakt. konf. Kremenчук: KrNU [in Ukrainian].
- Levandovska, L. Yu. (2012). Indyvidualizatsiia protsesu fizychnoho vykhovannia shkoliariv [Individualization of the process of physical education of schoolchildren]. *Teoriia ta metodyka fizychnoho vykhovannia [Theory and methods of physical education]*, 5, 38-40 [in Ukrainian].
- Loshytska, T. I. (2007). *Modelno-tsilovi kharakterystyky fizychnoi pidhotovlenosti yunakiv pryzoynoho viku v systemi fizychnoho vykhovannia [Model-target characteristics of physical fitness of young men of draft age in the physical education system]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv: NUFVUSU [in Ukrainian].
- Mishchenko, M. *Problema indyvidualizatsii na urokakh fizychnoi kultury [The problem of individualization in physical education lessons]*. Retrieved from <http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/> [in Ukrainian].
- Osoblyvosti metodyky provedennia urokov fizychnoi kultury z uchniamy shkilnoho viku [Features of the methodology for conducting physical education lessons with school-age students]. Retrieved from <https://studfile.net/preview/9726117/page:6>. [in Ukrainian].
- Sydorchenko, K. M. (2015). Zminy u systemi osvity shchodo problem fizychnoho vykhovannia i dopryzoynoi pidhotovky [Changes in the education system regarding the problems of physical education and pre-conscription training]. In *Spetsialna spriamovanist fizychnoi pidhotovky yak skladova osobystoi bezpeky viiskovosluzhbovtiv [Special focus of physical training as a component of personal safety of military personnel]*: materialy nauk.-metod. seminaru. Kyiv: NUOU [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 23.12.2024